

nummer 5 juli/augustus 2001

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSRICHTING IN NEDERLAND (VCN)

KLEIO

Discussie: Nederland en het slavernij- verleden

en

- commentaar op het
centraal examen 2001
- stofomschrijving
'Sovjet Unie'

jaargang 42

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede
voorzitter (KNHG, Stichting Euroclio/VGN)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Jetty Keijzer
vice-voorzitter (Commissie Havo/Vwo, Platform VVVO)
Archipel 31-01,
8224 HC Lelystad.
Tel. 030-235471,
E-mail: Keijzer7@cs.com

Loek Janssen
secretaris
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Herry Groothuis
(Commissie Pabo, Commissie Basisvorming Vmbo, SLO)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder
(Beheer VGN-website, Commissie Volwassenen-educatie, Kleio)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Johan Raven
penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, RAD)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Administratie VGN:
Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: lieke@euroclio.nl

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>
Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Neem contact op met de administratie. Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies:

- Bij bezoldiging t/m f100,- HOS-schaal 10.6
- Bij bezoldiging vanaf f125,- HOS-schaal 10.7
- VMBO-docent f 70,- drie of meer vakken
- Baan van minder f 85,- dan 16 uur
- Kennismakingslid f 50,- (alleen voor studenten)
- Buitengewone leden, f 90,- pensioen, VUT
- Partnerlidmaatschap f150,-

Abonnement:

- Binnenland f125,50
- Buitenland, f145,- binnen Europa
- Buitenland, f155,- buiten Europa
- Losse nummers f 15,- incl. verzendkosten

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Carla van Boxtel,
Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
E-mail: c.vanboxtel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,
Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen@hccnet.nl

Maria van Haperen,
Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 517573.
E-mail: vanHaperen@compuserve.com

Huub Oattes,
Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,
Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Cees Bol,
Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Hans Moors,
Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.
E-mail: Yvon.Siebelink@edu.han.nl

Hans Pols, secretaris,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Tineke Bogaerts,
eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur. Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.

Van de redactie

Op het jaarlijkse oogstfeest van mijn school, de plechtige diploma-uitreiking, deden nogal wat geslaagden (havo en vwo) spontaan hun beklag over het jongste geschiedenisexamen. Wat een vreemde, vage opgaven! Wat een onduidelijke teksten en afbeeldingen! De strikte formulering van de antwoorden die ze vlak na het examen op Internet hadden bekeken, had in sommige gevallen paniek veroorzaakt. De website van de VGN stond weer bol van verontwaardigde reacties van gedomoraliseerde docenten, en de LAKS-site schijnt ook één grote klaggmuur te zijn geweest. Kunnen ze tegenwoordig geen onomstreden examens meer maken, denk je dan. Een deel van de examenstof alvast een keer toetsen in een schoolexamen is niet toegestaan, ook al lichten veel vaksecties kennelijk de hand met dit verbod. Docenten van het Jeroen Bosch College klagen in een brief over die onduidelijkheid, die leidt tot oneerlijke concurrentie tussen scholen. De inspectie moet maar eens duidelijkheid verschaffen.

Dit zomernummer van Kleio staat in het teken van ons slavernijverleden. Vooral dankzij de inspanningen van onze redacteur Hans Moors krijgt de lezer een keur van artikelen voorgeschoteld die het historische fenomeen van verschillende kanten belichten. Te midden van verstrooiende vakantielectuur ligt het onderwerp wellicht zwaar op de maag, maar wij weten dat de ware geschiedenisdocent daar niet voor terugschrikt. Wij wensen u veel leesplezier en alvast veel inspiratie voor het volgende schooljaar.

Jan van Oudheusden

*Op de omslag:
Kwakoe – Standbeeld in Paramaribo ter herdenking van de afschaffing van de slavernij.*

In dit nummer

- 2 *Bij 'Nederland en het slavernijverleden'*
Hans Moors
- 4 *'Het verleden onder ogen'*
Gesprek met Gert Oostindie
Tineke Bogaerts
Mag een historicus geëngageerd zijn? Wat moet een leerling met het verleden? Dergelijke zaken kwamen aan de orde tijdens een gesprek met de directeur van het KITLV.
- 9 *De discussie over het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden*
Het belang van een gedenkteken
Guno Jones
Standpunten van Afro-Surinaamse en andere Caraïbische Nederlanders.
- 14 *Een veranderde visie*
De basya: de zwarte opzichter in Suriname
Wim Hoogbergen
Over het gebruik van schriftelijke en mondelingen bronnen van het niet al te verre verleden en onze eigen blinde vlekken.
- 21 *'We hebben erfgoed in huis dat van iedereen is'*
Gesprek met Ada Korbee van het Wereldmuseum Rotterdam
Hans Pols
- 24 *De historische romans van Cynthia McLeod*
Tineke Bogaerts
En verder
- 8 *Het paradijs overzee met andere ogen (Hans Moors)*
- 19 *Marijn bij de Lorredraaiers (Hinke Hoekstra)*
- 20 *Slavernijsites (Cees Bol)*
- 28 *Het examen geschiedenis 2001 (Maria van Haperen, Huub Oattes en Wim Visser)*
- 34 *Boeken*
- 39 *Kleiokrant*

Achterin dit nummer is de stofomschrijving Sovjet Unie afgedrukt voor het CE van 2002 en 2003.

Bij dit nummer

Vlak voordat hij zijn hoofd onder de guillotine verloor, schreef Chamfort – de dandy onder de Franse moralisten: *'Net als dieren die niet kunnen ademen op een bepaalde hoogte zonder dood te gaan, zo sterft de slaaf in de atmosfeer van vrijheid'*. Nu klinkt dat in onze oren niet erg verlicht. Sinds de idee dat mensen gelijk of tenminste gelijkwaardig zijn het openbare leven vormgeeft (en het wennen daaraan heeft toch een slordige anderhalve eeuw gekost), hebben dergelijke uitspraken aan fatsoen ingeboet. Toch zal geen historicus Chamfort iets verwijten. Zijn tijd had een andere 'mental fit', met een navenant vocabulaire. Bovendien was hij bekend als een protagonist van vrijheid en onafhankelijkheid. Hij zou, als hij tijd van leven had gehad, vermoedelijk vóór afschaffing van slavernij hebben gepleit. Maar er is meer aan de hand. Chamfort ironiseerde en problematiseerde de maatschappelijke moraal die toestond, het zelfs als natuurlijk beschouwde, dat de ene mens de andere conditioneerde en gebruikte. Uit zichzelf gaan dieren niet naar plaatsen waar ze ademnood krijgen, alleen als mensen ze daar voor enig doel naar toe brengen. Slaven worden slaaf gemaakt, omdat mensen ze om economische redenen in die toestand brengen.

Nederland is een van de laatste landen geweest waar de slavernij is afgeschaft. En pas sinds kort zijn we toe aan de discussie over het historische trauma van de erfgenamen van de slavernij, over het Nederlandse aandeel in slavenhandel en slavernij, en over welke invloed dit verleden heeft (gehad) op de hedendaagse samenleving. Dit fenomeen – noem het een ethische jetlag – is buitengewoon interessant. Tijd heelt alle wonden, maar sommige wonden helen traag en blijven gevoelig. Temeer als het om het *eigen* verleden gaat.

Onder Nederlanders bestaat de reflex om bij slavernij vooral aan de Verenigde Staten te denken. En ook daar zijn ze er nog allesbehalve mee klaar. De relatieve achterstandspositie van Afro-Amerikanen wordt bijvoorbeeld nog steeds gerelateerd aan het slavernijverleden. Binnen de Afro-Amerikaanse gemeenschap en onder 'left-wing liberals' (groepen die elkaar vaak maar niet per definitie overlappen) ziet men het slavernijverleden als een factor die deze achterstandspositie mede verklaart. In ultra-conservatieve kring wil men juist daar niets van weten.

'Afro-Americans would rather have their tongues cut out' schrijft *The Edgefield Journal*. *Conservative voice of the South* eind 1999, *'than to admit that the failures of the black community are inherent to their people'*. Taal die we in Nederland gelukkig niet vaak meer

horen. En in het land van 'freedom of speech', waar iedereen baas is over eigen tong, zou je toch op zijn minst het recht moeten nemen om je eigen tong uit te rukken!

Onverwerkt verleden brengt met zich mee, dat het heden op onnavolgbare wijze wordt geïdeologiseerd in het verleden. Die dikwijls onverkwikkelijke discussie moet uiteraard worden gevoerd. Maar hoe? Hoe maak je een pijnlijk onderwerp als slavernij, dat met eeuwen maatschappelijke ontwikkeling vergroeid is geraakt, bespreekbaar?

De nobelprijswinnaar (1993) Robert W. Fogel, een van de grondleggers van de New Economic History bedacht een oplossing. In het spraakmakende boek dat hij in 1976 samen met Stanley L. Engerman schreef: *Time on the cross. The economics of American negro slavery* benaderde hij slavernij als een economisch te analyseren historisch gegeven.

Fogel en Engerman wilden slavernij onderzoekbaar maken. Hiervoor was het in hun optiek nodig om de bestaande en zichzelf steeds weer reproducerende mythen rondom slavernij te slechten, ethische oordeelvorming te vermijden en te kijken naar wat nu eigenlijk de betekenis was geweest van de slavernij voor de ontwikkeling van de Amerikaanse economie en samenleving. Zij gingen tellen, meten en rekenen, op basis van de idee dat voor de slavenhouder de slaaf een productiemiddel, een investeringspost met afschrijving, variabele, vaste kosten én rendement was geweest. Slavernij vonden zij moreel verwerpelijk, maar economisch was het een goed systeem geweest.

Zou halverwege de achttiende eeuw de slavernij om de een of andere reden zijn afgeschaft, concludeerden Fogel en Engerman, dan had vermoedelijk niemand er een traan om gelaten. Een eeuw later bleek de profijtelijkheid van slavernij echter groot. Slavenarbeid renderde rond 1850, de plantages in het Zuid-Oosten van Amerika boekten hoge winsten.

Fogel en Engerman becijferden hoeveel de slavernij bijdroeg aan de economische groei. Ze maten de levensverwachting van Amerikaanse slaven en vergeleken die met de levensverwachting van vrije mensen in Amerika en Europa (gemiddeld werden de slaven even oud als Nederlanders, namelijk 36 jaar). Alles werd gekwantificeerd, tot het gemiddelde aantal zweepslagen per slaaf per plantage aan toe. Lijfstraffen, stelden Fogel en Engerman, hadden het meeste nut als ze voor alle slaven zichtbaar werden uitgevoerd. Maar niet te veel, te vaak, of te hard: want als de slaaf niet meer kon werken of zou overlijden, was er sprake van *kapitaalvernietiging*.

Time on the cross deed wereldwijd veel stof opwaaien. Later deden beide auteurs nog andere studies verschijnen, waarvan *Without consent or contract. The rise and fall of American slavery* (1989) de belangrijkste is. Nog steeds prijken deze studies op de literatuurlijsten Amerikanistiek van universiteiten in de Verenigde Staten en Europa.

Nu hadden Fogel en Engerman natuurlijk ook een punt. Zij plaatsten het slavernijverleden in een heel nieuw daglicht, uiteraard met inachtneming van alle gevoeligheden, maar zonder op voorhand al uitspraken te doen over goed en slecht.

Op de kracht van de econometrische analyse dongen critici weinig af, maar met de herinterpretatie van het Amerikaanse slavernijverleden en vooral met de 'ruimte' die hierdoor ontstond voor een revisio-nistische en relativistische benadering ervan hadden ze meer moeite. De situatie die hieruit namelijk voortvloeide, was dat de studies van Fogel (en Engerman) op zichzelf deel werden van het hierboven aangestipte debat over de maatschappelijke positie van Afro-Amerikanen dat in vooruitstrevende én conservatieve kringen werd gevoerd. *The Edgefield Journal* verwees onlangs nog naar *Time on the cross* als een 'good, levelheaded exploration' die aantoonde dat slaven het destijds niet slechter hadden gehad dan vrije blanken. Critici uit vooruitstrevende hoek – tegenstanders én voorzichtige voorstanders – wezen op de toch wel wat eigenzinnige logica van Fogel en Engerman, waarin de behoeften van slaven en hun vrijheid om arbeid te leveren *niet* in de analyse werden verdisconteerd. En dat was moreel laakbaar, want slaven waren per slot van rekening slaaf gemaakt, van hun vrijheid beroofd.

De 'cliometrische analyse' had duidelijk gemaakt, dat veel onderzoeksmateriaal bevooroordeeld was gebruikt en bij nader inzien ook andersoortige interpretaties toeliet.

Het verleden onder ogen

Herdenking van de slavernij

Herdenking van de slavernij

Herdenking van de slavernij

De beeldvorming van het slavernijverleden mag en kan zich evenmin beperken tot *De negerhut van oom Tom*, als tot een plantage als bedrijf met slaven als machines. Dat was de verdienste van Fogel, Engerman en hun vele wetenschappelijke volgelingen in de Verenigde Staten en daarbuiten. Hun studies maakten echter eveneens helder, dat het bestuderen van een zo ingrijpend maatschappelijk fenomeen als slavernij uiteindelijk niet zonder morele oordeelvorming kan.

Een brug te slaan tussen morele oordeelsvorming, historische analyse en erkenning van de tragiek van de slavernij die na hondervijftig jaar voor sommige mensen nog steeds heel voelbaar is enerzijds, en een herschikking van de beschikbare feiten anderzijds is misschien in essentie niet ondoenlijk, maar beslist een herculestaak. De recente discussie over *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* van Piet Emmer maakte dat alleszins duidelijk.

Dit themanummer van *Kleio* bevat heel verschillende bijdragen van historici en antropologen over het slavernijverleden en de slavernij in de 'Caraïbische Nederlanden': Suriname en de Antillen. De aanleiding om dit nummer juist nu te laten verschijnen, is dat de discussie over de erkenning van het Nederlandse aandeel in de slavenhandel en de slavernij onlangs een eerste ankerpunt heeft gekregen in het besluit om een nationaal monument ter herdenking van het slavernijverleden op te richten. *Kleio* hoopt onder meer de achtergronden van deze discussie genuanceerd voor het voetlicht te brengen en zodoende een lans te breken om in de klas meer of althans bewuster aandacht te besteden aan het 'Nederlandse slavernijverleden'.

Hans Moors

'Het verleden onder ogen'

Tineke Bogaerts en Hans Moors

Gesprek met Gert Oostindie

Prof. dr. Gert Oostindie (1955) studeerde als historicus af op een onderzoek naar de Cubaanse spoorwegen in de negentiende eeuw. In 1983 werd hij hoofd van de Caraïbische afdeling van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV). Eigenlijk pas vanaf dat moment verdiepte hij zich in Suriname en de Antillen.

Hij promoveerde in 1989 bij de antropoloog H. Hoetink op een interdisciplinaire studie van twee Surinaamse plantages (1770-1870) en werd in 1993 benoemd tot hoogleraar antropologie en vergelijkende sociologie van het Caraïbisch gebied.

Sinds 1 oktober 2000 combineert Oostindie deze functie met het directeurschap van het KITLV: de eerste directeur zonder 'Indonesische achtergrond'.

In zijn werkkamer in Leiden sprak Kleio met hem over geschiedenis en politiek.

Het KITLV werd anderhalve eeuw geleden opgericht om informatie te verzamelen over Nederlandsch-Indië. Tegenwoordig is het KITLV nog steeds wereldwijd bekend als expertisecentrum gericht op Indonesië, maar sinds de jaren zestig hebben ook de voormalige West-Indische koloniën steeds meer aandacht gekregen.

'Het zijn nu natuurlijk allang geen koloniën meer maar wij herbergen wel 's werelds grootste collecties over die gebieden. Je moet ons niet vergelijken met het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) in Amsterdam. Daar is zowel een museum als een wetenschappelijk instituut en het terrein dat men daar bestrijkt is breder – de hele niet-westerse wereld.'

Wat is de relatie van uw instituut met de politiek? Worden er studies verricht voor ministeries als Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Buitenlandse Zaken, of Ontwikkelingssamenwerking?

'Dat komt voor, niet erg vaak overigens. Ikzelf heb recent met Inge Klinkers een dik boek geschreven over slavernij en dekolonisatie (*Knellende Koninkrijksbanden. Het Nederlandse dekolonisatiebeleid in de Caraïben, 1940-2000*). Daar is wel wat over te doen geweest. Het ministerie maakte bezwaar tegen het gebruik van notulen van de ministerraad. Van censuur was geen sprake, maar de publicatie werd vertraagd. Het boek wordt nu toch uitgegeven, ondersteund door de overheid, en verschijnt in oktober. Verder zijn we hier natuurlijk betrokken bij allerlei zaken. Neem bijvoorbeeld

het debat dat op het moment gehouden wordt over een gedenkteken voor de slavernij.'

Trekt men zich iets van uw bevindingen aan?

'Tja, eigenlijk wel, moet ik – met enige bescheidenheid – zeggen. Naarmate het een en ander meer in de media komt, tilt men er in Den Haag ook zwaarder aan. Ik schrijf her en der in kranten, wordt ook wel voor de televisie gevraagd. Op een gegeven moment luisteren politici, bewindslieden wel eens naar je. Niet vlug, maar met wat moeite lukt dat wel. Neem bijvoorbeeld het slavernijmonument. Ik ben al een aantal jaren daarmee bezig. Ik heb er een boek over laten verschijnen (G. Oostindie (red.), *Het verleden onder ogen. Herdenking van*

de slavernij (Den Haag 1999). Je merkt dan dat mensen dat gelezen hebben en er wel wat mee doen. En langzaam komt men dan terecht op zoiets als het monument. En natuurlijk zijn er politici en kamercommissies die mij wel eens om advies vragen bijvoorbeeld op het gebied van Suriname, de Antillen. Ze weten zo langzamerhand wel waar je mee bezighoudt.'

Historisch moralist?

In 1997 verscheen het grote werk van Oostindie, 'Het paradijs overzee'. In een bespreking daarvan staat dat de recensent u een historisch moralist vond. Gaat u een stapje verder dan een doorsnee historicus?

'Nou, dat moralisme valt behoorlijk mee of tegen, wat je maar wilt. Ik heb zo mijn standpunten. Wat je als wetenschapper moet doen is natuurlijk met enige afstand kijken naar de problematiek waarop je je richt. Maar het is ook zo dat bij de keuze van wat je gaat bestuderen een persoonlijk element zit. Je hebt je eigen keuzemoment en je eigen keuze. Ik had ook de geschiedenis van de houtworm in de scheepvaart kunnen nemen bij wijze van spreken. Maar ik heb gekozen voor beladener onderwerpen, zoals de slavernij, natievorming, dekolonisatie. Mijn streven daarbij is wel een kritische distantie te houden tot alle betrokken partijen. Van wat ik heb geschreven valt er best wel veel goed, bij Surinamers bijvoorbeeld of bij de overheid. Dat merk ik wel. Maar even later val ik juist weer enorm tegen. 'Hoe kun je dat nou doen', krijg ik dan te horen. Als auteur zit ik er niet om het mensen naar de zin te maken. Dat is het risico van al te geëngageerd zijn, en zeker van té moralistisch zijn.

Neem het monument. Ik vond het belangrijk om het herdenken van het slavernijverleden op de agenda te zetten, ook voor Nederlanders. Ik ben er erg vóór dat zoiets er komt. (Oostindie is ambassadeur van het Nationaal Monument Slavernijverleden.) Het wordt een nationaal monument, van iedereen. Iedereen mag er ook over meepraten en heeft een gelijke stem. Voor mij is het niet zo dat de mensen uit de voormalige koloniën noodzakelijkerwijs beter weten hoe het vroeger geweest is. Wetenschap is nu eenmaal het debat dat we met zijn allen voeren. Sommige mensen vinden dat ik hiermee weer teveel afstand neem. Ik heb die overtuiging niet zo van: wat waren we toch allemaal slecht in het verleden,

Gert Oostindie: 'Je moet de hele geschiedenis leren kennen van een periode, niet alleen de roemruchte zaken.'

schande; we moeten ons schuldig voelen. Waar het wel over gaat is het volgende: we zijn – en terecht – heel trots op onze Gouden Eeuw. Maar daar hoort ook de slavernij bij. Die moet je niet negeren. Als je zoiets bij je werk betreft, vind ik dat niet moralistisch, maar evenwichtig en volwassenen met geschiedenis bezig zijn.

Dezelfde houding heb ik ten opzichte van de zelfstandigheid van Suriname. Suriname is min of meer het Koninkrijk uitgezet. Ik ben zelf actief lid van de partij die daar het meest verantwoordelijk voor is geweest, maar ik blijf toch kritisch. Het partijlidmaatschap weerhoudt mij niet om te zeggen dat de PvdA toen een aantal essentiële dingen helemaal verkeerd heeft gedaan. Maar ook de politici in Suriname gingen daar toen in mee. Vorig jaar, vijftientig jaar na dato, is dat ook wel ter sprake gekomen. Ik heb toen niet gezegd dat alleen Nederland alles fout had gedaan. Dat is hypocriet. Maar wel dat er onverstandig gehandeld was door alle betrokkenen.'

Zouden er toch maar hogere subsidies moeten komen, of moeten er excuses worden gemaakt?

'Nou, daar zit je op het gebied van de politieke keuze. Ik heb dan mijn politieke mening. Die vloeit niet noodzakelijkerwijs voort uit mijn historische analy-

ses. Het is een ander terrein. Daar kies je bewust voor. Ik wil die dingen uit elkaar houden.

Als historicus zeg ik: als je zaken als de slavernij aan de orde stelt, ben je naar mijn mening niet onmiddellijk een historisch moralist. Ik voor mij ga met dergelijke zaken in de weer. Ik zit zelfs in de Antillencommissie van de PvdA. Andere historici zullen dat juist niet doen. Ik koester mijn persoonlijke engagement en ik wil het tegelijk wel zo houden dat ik ook herkenbaar blijf als de wetenschapper die distantie heeft en moet hebben. Toen ze mij vroegen in de partij of ik zitting wilde nemen in de Antillencommissie heb ik gezegd dat er snel een boek van mij uit zou komen, waarin met name de PvdA ervan langs zou krijgen. Maar dat vonden ze niet erg.

Ik probeer de grenzen duidelijk te trekken. Wel ligt het een in het verlengde van het ander. Er zijn mensen die over slavernij schrijven of ze het hebben over houthandel. Dat kan ik niet. Het gaat toch over mensen. Maar daarnaast ben je jaren bezig netjes en verantwoord de feiten na te gaan en uit te rekenen.

Dat is niet-geëngageerd, historisch vakwerk. En dat hoort er ook voor mij echt bij. Zoals omgekeerd een recent boek (P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel, 1600-1850* (Amsterdam 2000)

Koloniën, wetenschap en politiek

Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) bestaat honderdvijftig jaar. In 1851 richtte de conservatieve oud-minister van Koloniën J.C. Baud een vereniging op met het doel een instituut te bestieren, dat kennis over de historie, taal en cultuur van de volkeren in Nederlandsch-Indië verzamelde, beheerde en ter beschikking stelde om de koloniën effectief en deskundig te besturen. Bovendien zouden de overzeese gebiedsdelen zo ook nog eens kunnen delen in de Nederlandse beschaving.

Dit 'oriëntalisme', het vertoog waarin een in essentie negatieve waardering van het Oosten ten grondslag lag aan de idee dat de superieure westerse wetenschap de koloniale heerschappij kon helpen handhaven, kleurde tot diep in de negentiende eeuw koloniale handel, bestuur, politiek, wetenschap en beschavingsstreven.

De eerste opleiding in Nederland die onderwijs bood over Nederlandsch-Indië was de Koninklijke Militaire Akademie (KMA). Vanaf 1836 konden hier officieren van het Nederlandse leger terecht die een carrière in de Oost ambieerden. Kort na de oprichting van de Koninklijke Akademie in Delft (1842), waar naar model van de polytechnische en handelsscholen in het buitenland 'burgerlijke ingenieurs, zoo voor 's lands dienst als voor de nijverheid' en 'kweekelingen voor den handel' werden opgeleid, werd – na een stevige discussie waarin Baud zich sterk maakte voor uitbreiding van het Delftse curriculum – bij aanvullend Koninklijk Besluit de Akademie ook dienstbaar gemaakt aan het voorbereidend onderwijs ten behoeve van de burgerlijke dienst in Nederlandsch-Indië. Met de formele opheffing van de Koninklijke Akademie in 1863 werd de ingenieursopleiding ondergebracht bij de nieuwe Delftse Polytechnische School (1864). De commerciële opleiding verloor haar vestigingsplaats én academische status. En de opleiding van indologen kon aan de Leidse universiteit worden voortgezet of aan de afzonderlijke 'Indische Instelling' van de gemeente Delft (1864-1900). Het KITLV, eerst ondergebracht in Delft, verhuisde in 1864 naar 's-Gravenhage. Jaren later werden vereniging en instituut in Leiden gevestigd.

De laatste veranderingen zijn recent. Op 1 januari 2001 werd het instituut onderdeel van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. De vereniging is niet meer de werkgever van het instituut, maar beheert nog wel de bibliotheek, de collecties en de uitgeverij.

Uiteraard maakt het KITLV deel uit van de institutionele geschiedenis van 'koloniale opleidingen', maar toen het werd opgericht in 1851 was het veeleer een genootschap van studieuze heren die meer wilden weten over dan van de exotische Indische archipel. Formeel had het KITLV een neutrale politieke signatuur. Intussen stond alleen al de invloed van Baud garant voor een conservatieve en vrijwel exclusief op 'Oost-Indië' gerichte invulling van de taken van het instituut. Hierdoor ontstond van meet af aan spanning met het Indisch Genootschap, opgericht in 1854. Dat formuleerde haar wetenschappelijke belangstelling veel breder dan Nederlandsch-Indië alleen en legde bovendien nadruk op de verantwoordelijkheid die Nederland als kolonisator zou moeten nemen om de bevolking van de overzeese gebiedsdelen bij hun (autonome) ontwikkeling te ondersteunen.

Beide genootschappen stonden naast en tegenover elkaar. De leden vochten hun meningsverschillen in de negentiende-eeuwse pers dikwijls op het scherpst van de snede uit. Het Indisch Genootschap groeide uit tot een liberale koloniale lobby: het 'Indisch vóórparlement'. Maar het KITLV was het langste leven beschoren. Het instituut groeide, nadat de dekolonisatie zijn intrede had gedaan, uit tot een wetenschappelijk bolwerk met wereldfaam, waar onderzoek wordt verricht naar zeer gespecialiseerde etnologische en taalkundige onderwerpen, maar tevens naar brede antropologische, ecologische, demografische en historische vraagstukken in de voor-malige en huidige overzeese Rijksdelen. Bovendien beschikt het KITLV over unieke archief- en bibliotheekcollecties, overwegend gericht op Indonesië, maar met een groeiende aandacht voor het Caraïbisch gebied. Het bewaken van het culturele erfgoed van de 'Nederlandse' minderheden dient zich aan als een nieuwe maatschappelijke taak voor een instituut van respectabele ouderdom.

een goed stuk historisch handwerk kan bevatten en toch op enkele punten een ergniswekkende toon voert.'

Onderwijs: leren en herinneren

Het project 'Bouwstenen van intercultureel onderwijs' van Leo Dalhuisen en Herman Obdeyn (Universiteit Leiden) uit het begin van de jaren negentig heeft intussen zijn weg gevonden naar de huidige generatie geschiedenismethodes. Of die een belangrijk en pijnlijk onderwerp als de slavernij nu allemaal op een goede en zinvolle manier voor het voetlicht brengen, is beslist nog een punt van discussie. Maar in elk geval beschikken geschiedenisdocenten tegenwoordig over een leidraad om het onderwerp aan de orde te stellen. Actueel op het moment is het rapport van de commissie-De Rooy. Het doel van het geschiedenisonderwijs, aldus de commissie, is het aankweken van historisch besef: het kunnen verbinden van je positie in het heden en je kijk op de toekomst met het verleden. Wat vind u, vanuit het oogpunt van de Nederlandse bemoeienis met de West, van belang om dit doel te kunnen realiseren?

'Als je van school komt moet je weten dat de economische ontwikkeling van Nederland sinds de zeventiende eeuw sterk verbonden is geweest met het kolonialisme, zozeer dat het er een integraal onderdeel van was. Kolonialisme en slavernij waren evenzeer onderdelen van de Nederlandse samenleving als bijvoorbeeld tolerantie. Leerlingen moeten dat weten. En eigenlijk zouden ze ook moeten kunnen inzien dat mensen destijds dat niet als een tegenstelling ervaren hebben. Wij vinden dat nu hypocrisie, maar destijds was dat niet zo. Op deze manier kijk je kritisch naar de samenleving van toen, maar tegelijk ook naar die van nu. De werkelijkheid heeft meer dan één kant en dingen veranderen.

Voor de postkoloniale migranten vind ik het belangrijk, dat we ons realiseren: zij zijn hier omdat wij daar waren! Het is een cliché, maar het is natuurlijk wel zo. In Suriname en de Antillen leeft vrijwel niemand waarvan de voorouders niet door de Nederlanders daarnaartoe gebracht zijn.'

Vind u dat wij bepaalde morele verplichtingen hebben in ons dagelijks bestaan ten opzichte van die groep mensen? En hoe ga je dan daarmee om?

'Er bestaat wel instinctieve afwijzing van vreemden. Maar over het algemeen gaat dat niet zover dat je die moet tegengaan met speciale voorschriften of zoiets. We zijn allemaal Nederlanders. In het maatschappelijk verkeer hebben we dezelfde rechten en plichten.

Wel vind ik dat Nederland bepaalde verantwoordelijkheden heeft ten opzichte van de landen van herkomst, dat wel. Waarbij aangetekend moet worden dat men in Indonesië daar niet om zit te springen.'

Wat doet Nederland tegenwoordig in Suriname? Hoezeer moeten we daar ons stempel nog drukken op de ontwikkeling van het land?

Bij de onafhankelijkheid in 1975 zijn natuurlijk afspraken gemaakt. Ik vind dat je je daaraan moet houden. Maar ze zijn nog steeds niet nagekomen. Suriname is ook geen buitenland zonder meer. Er gaat overigens niet ontzettend veel geld naar toe. Per hoofd van de Nederlandse bevolking ongeveer het bedrag van twee pilsjes. Maar aan de andere kant, als het geld niet goed besteed wordt dan heeft die hulp geen zin. Daar moet je zakelijk in zijn.'

Wat raadt u docenten aan om te lezen in de vakantie als ze zich goed in het onderwerp slavernij willen verdiepen?

'Romans? Over onze West? Albert Helman, Cynthia McLeod. Er zijn veel goede Amerikaanse boeken, maar voor het Nederlandse gebied zou ik het niet zo weten. Er komt in de herfst trouwens een Teleac-cursus over slavernij. Nieuwe wetenschappelijke studies over de Nederlandse activiteiten in de West zijn er natuurlijk wel, *Het paradijs overzee* bijvoorbeeld. En dan de recente studie van Emmer over de slavenhandel.

Het is jammer dat er zo weinig is. Over de Oost is er veel meer. Dat gebied is altijd, ook in het KITLV, de kern van de activiteiten geweest. De West bungelt er maar wat bij. Men denkt altijd voorname-lijk aan Indonesië. Dat gebied is voor Nederland natuurlijk veel belangrijker geweest. Het was een veel groter bezit. Maar er zit nog iets achter: het idee van 'daar is iets groots verricht'. Dat hebben we met de West niet, dat soort gedachten.

Voor het onderwijs vind ik belangrijk dat je de geschiedenis rond leert kennen. Het hoeft niet in de sfeer te gaan van 'wat waren we toch een schurken'.

De mooie kant van ons verleden: het West-Indisch huis in Amsterdam (1641).

Maar de slavernij hoort erbij, ook al is er in het onderwijs toch al te weinig tijd. Er zitten tegenwoordig, zeker in de grote steden, steeds meer leerlingen uit voormalige koloniën in de klas. Het is echt pijnlijk als je dan nooit over dat stuk van het Nederlandse verleden hoort.'

Wordt dat ook zo ervaren door Surinamers en Antillianen in Nederland?

'Ja, velen onder hen ergeren er zich geweldig aan dat Nederlanders zo weinig weten van hun achtergrond. Zelf hebben ze allerlei verhalen over hun verleden. Die kun je overigens met dezelfde korrel zout nemen als alle andere verhalen over het verleden, maar ze hebben natuurlijk gelijk als ze zeggen dat ze wel alles van ons moeten weten en wij nooit iets van hen. Wat ook een rol speelt: als alle Surinamers en Antillianen nu een goede positie innamen in de Nederlandse samenleving, dan was er natuurlijk weinig aan de hand. Maar veel mensen werken vanuit een underdogpositie. De slavernij is er niet meer, racisme is er wel, de stereotiepen die zich in de tijd van de slavernij ontwikkelden zijn er nog steeds.'

Het monument

In Amsterdam zijn in april maquettes geëxposeerd van ontwerpen voor het slavernijmonument. De discussie daarover is gaande. Niet alleen over welk monument er komen moet, maar ook over wat het moet uitdrukken. Welk ontwerp vindt u het beste?

'De opdracht is gegaan naar de Surinaamse kunstenaar Edwin de Vries. Wat ik belangrijk vind, is dat het monument over de toekomst gaat, dat het een wat ruimere betekenis heeft: een combinatie tussen slavernij en vrijheid. De basis van de slavernij is immers onvrijheid. Die link moet figuratief zo gemaakt worden dat niet al te zeer de nadruk gelegd wordt op allerlei afleidende zaken. Niet zo lichamelijk met veel spierballen en zo en ontworsteling aan ketenen: daar ben ik niet dol op. Maar ook niet zo abstract dat het van alles kan zijn.'

Leerlingen zijn vaak een van de doelgroepen bij acties van organisaties die een nogal abstracte benadering van een specifiek stuk verleden presenteren. Je loopt dan gemakkelijk het gevaar dat ze helemaal niet meer zien waarover iets gaat.

'Daarom zeg ik ook: het monument moet duidelijk over slavernij gaan. We willen het niet alleen over vrijheid hebben. Niet zoals een dodenherdenking die alleen gaat over vandaag.'

Het paradijs overzee met andere ogen

Vierhonderd jaar lang is de geschiedenis die Nederland aan de Caraïben verbindt. Dat zijn tien tot twintig generaties, verschillende volken, culturen en identiteiten, duizenden kilometers zee die allengs overbrugbaarder werden, omvangrijke migratiestromen die elk weer hun eigen verleden hebben en maken, ideeën over bestuur, beheer en maatschappelijke verantwoordelijkheid, talloze dromen en verwachtingen. Stel dat je een boek wilt maken over die uitgestrekte geschiedenis: welk houvast heb je dan als auteur? Waar gaat dat boek dan over? En hoelang gaat het mee?

Het paradijs overzee. De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland (1997) van Gert Oostindie, directeur van het KITLV en hoogleraar Caraïbische studies aan de Universiteit Utrecht, is zo'n boek. En een succesvol boek, want onlangs verscheen de derde druk. Oostindie maakt zich geen illusies, maar zoekt houvast – hoe paradoxaal het ook klinkt – in fictieve realiteiten, beweging en veelheid. Als historicus en antropoloog wil hij op basis van deskundige reconstructies van het verleden oordelen vellen. Hij zoekt naar een beredeneerd, maar per definitie tijdelijk evenwicht tussen begrijpen en analyseren in die beladen context waarin Nederland figureert als een 'achteloos kolonisator' en 'een "partner" bevangen door valse schaamte'; waarin uit het 'perspectief van schuld en boete' de 'erfenis van de slavernij' tot nieuwe mythen, tot een nieuw 'tegenbeeld' is gesmeed; en waarin de Caraïben 'een normatieve, nationale of eilandelijke identiteit' formuleren, 'die nóg verder van de werkelijkheid verwijderd schijnt te zijn dan veel van wat over de Nederlandse identiteit wordt gezegd.'

Nederland heeft het Westindische verleden eigenlijk nooit tot de vaderlandse geschiedenis gerekend en kreeg zodoende 'de Caraïben die het verdiende: gebieden die niet Nederlands zijn maar nu, met het oog op de geringe eigen levensvatbaarheid en bij afwezigheid van aantrekkelijke belangstelling van elders, weinig keuze lijken te hebben dan zich aan dat moederland vast te klampen.'

Die lotsverbondenheid is ambivalent, pijnlijk ambivalent. Oostindie schrikt daar niet voor terug. Aan beide kanten zit pijn, en in tal van varianten en gradaties heeft die pijn, in verleden en heden, gevoeligheden gebracht. Dat is begrijpelijk én tegelijkertijd onvermijdelijk. De historicus mag die pijn ook niet vermijden, maar heeft de taak 'om te cijferen en te ontzenuwen, en de mogelijkheid te bieden tot een evenwichtiger oordeel te komen, al behoort het dus ook tot zijn taken om vast te stellen dat de Nederlandse slavenhandel van ondergeschikt belang was – diezelfde historicus moet in Nederland toch ook de vraag opwerpen waarom er niet één monument staat dat die slavenhandel in herinnering brengt.'

Kortom, de geschiedenis van de 'Nederlandse' Caraïben en Nederland schrijf je niet dan in het volle bewustzijn deel uit te maken van en invloed uit te oefenen op een maatschappelijk debat dat diep wortelt in tijd en collectieve humeuren. (Zie: G. Oostindie (red.), *Het verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij* (Den Haag 1999).)

Het paradijs overzee is 'een rondgang' langs thema's van die geschiedenis. Dat is de slavernij natuurlijk, maar ook de etnische en culturele pluraliteit van de 'Nederlandse' Caraïben, die de processen van dekolonisatie en natievorming problematiseerde en hun economische en geopolitieke afhankelijkheid eerder bevorderde dan beperkte. Voorts gaat het over de 'Caraïbische' migratiegeschiedenissen: vanuit Afrika, binnen het Caraïbisch gebied, en naar Europa en de Verenigde Staten.

Het laatste deel van het boek gaat in op de schijn van eenheid die de 'Nederlandse' Caraïben aankijft: een staatkundig, etnisch en sociaal-economisch heterogeen gebied dat streeft naar eenheid en integratie. Wat is de betekenis van het koloniale verleden voor dat streven? Is de culturele uitwisseling tussen de Caraïben – die bij alle regionale verscheidenheid inderdaad eenheid en eigenheid in zich bergt – uiteindelijk bestand tegen de oprukkende 'global culture'? Deze onderwerpen en vragen helpen om vat te krijgen op die wonderlijke 'West'. Tegelijkertijd blijkt hoe veranderlijk en wispelturig perceptie én zelfperceptie zijn. Erg lang kan en mag onze verbeelding van de 'Nederlandse' Caraïben daarom niet aan de macht blijven.

Hans Moors

Gert Oostindie, *'Het paradijs overzee'. De 'Nederlandse Caraïben en Nederland' (KITLV, Uitgeverij Leiden 2000³) 386 blz., f 40,-.*

Het belang van een gedenkteken

Eind 2001 wordt in het Amsterdamse Oosterpark het monument ter herdenking van de slavernij onthuld. Nederland is daarmee in vergelijking met landen als de Verenigde Staten, Frankrijk en Engeland relatief laat. Dit artikel belicht – met bijzondere aandacht voor de standpunten van Afro-Surinaamse en andere Caraïbische Nederlanders – de discussie rond de totstandkoming van het Nederlandse slavernijmonument.

Het was op 1 juli 2001 138 jaar geleden dat de slavernij in de voormalige Nederlandse koloniën in West-Indië (Suriname, de Antillen, Aruba) werd afgeschaft.

Destijds in 1863 trof de Nederlandse regering een schadevergoedingsregeling. Voor de planters, wel te verstaan. Zij werden door de regering gecompenseerd voor het verlies van hun 'roerende goederen', zoals de slaven toen werden beschouwd.

Aan een schadevergoeding voor het leed van de slaven werd in die dagen niet gedacht.¹ Ook later is het er niet meer van gekomen. Dat is kenmerkend voor de houding die de Nederlandse regering lange tijd had ten opzichte van het slavernijverleden. Die geschiedenis op zichzelf, en de belangen van slaven en hun nazaten werden lange tijd min of meer veronachtzaamd. Ook recent heerste er nog, zoals de historicus Van Stipriaan Luiscius het uitdrukte, een 'oorverdovende stilte' over de slavernij. Maar weinigen hadden

kennis van het slavernijverleden en de impact ervan op de Nederlandse samenleving. Tegenwoordig lijkt hier langzaam maar verandering in te komen.

Door de langdurige aanwezigheid (ongeveer driehonderd jaar) van Nederland als koloniale mogendheid in West-Indië woont vandaag de dag een groot aantal Nederlanders van Surinaamse, Antilliaanse en Arubaanse afkomst in Nederland. De nazaten van slaven onder hen, tweehonderduizend in getal, vormden lange tijd een levende maar zwijgende herinnering aan het slavernijverleden.

Zij hielden zich in stilzwijgen over deze pijnlijke episode uit de eigen en de Nederlandse geschiedenis. Langzaam maar zeker werd dit stilzwijgen doorbroken. Het duurde tot de jaren negentig voordat de roep om erkenning van het leed van de slavernij en de gevolgen hiervan – die aanvankelijk met name vanuit organisaties van Surinaamse Nederlanders klonk – luid genoeg was om onder Nederlandse politici draagvlak te creëren.

Over deze maatschappelijke beweging gaat dit artikel. Ik zal stilstaan bij het ontstaan en de strekking van de maat-

schappelijke discussie over de slavernij. In het bijzonder besteed ik aandacht aan het slavernijmonument: de meest in het oog springende wens van Afro-Surinaamse en andere Caraïbische Nederlanders. Overigens gebruik ik de term 'Afro-Surinaams' in plaats van de eveneens gangbare term 'Creools-Surinaams'. Organisaties die zich inzetten voor erkenning van het slavernijverleden identificeren zich namelijk in het algemeen als Afro-Surinaams of Afro-Europees.²

Dat die Afro-Surinaamse organisaties vooral in de eerste fase van de discussie een prominente rol speelden, wil niet zeggen dat dit artikel alleen over hen gaat. Met name de laatste tijd maken Nederlanders van zeer divers pluimage zich sterk om te komen tot een slavernijmonument, omdat zij een dergelijk gedenkteken voor de samenleving als geheel van belang achten.

Slavernij in West-Indië

De slavernij in de Nederlandse koloniën in West-Indië duurde van 1650 tot en met 1863. Het fenomeen werd mogelijk gemaakt door de transatlantische slavenhandel, waarbij onder meer Britten, Fransen, Portugezen,

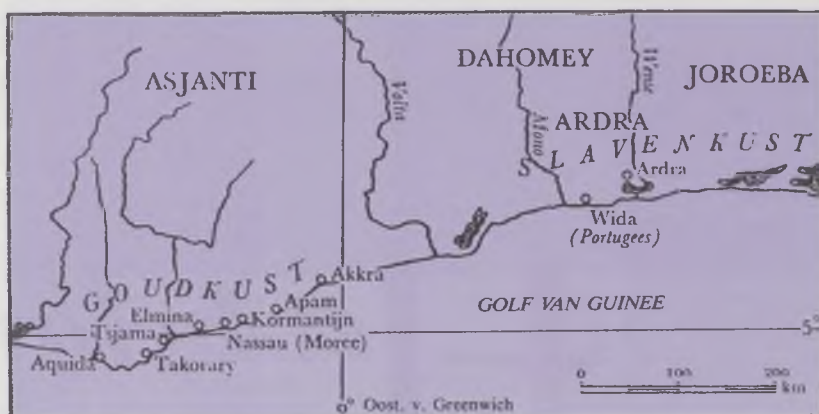
Spanjaarden en Nederlanders slaven uit Afrika haalden om die vervolgens in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika en het Caraïbische gebied te verkopen en tewerk te stellen.

De schattingen over het totaal aantal slaven dat van Afrika naar 'de nieuwe wereld' is verscheept, lopen uiteen. Sommigen houden het op 10 miljoen, andere ramen 12 miljoen of zelfs 20 miljoen mensen, waarbij 12 miljoen wellicht de meest gangbare schatting is. Hiervan namen Nederlandse slavenhandelaren (Hollanders en Zeeuwen) ongeveer 5% voor hun rekening; ongeveer 550 duizend mensen.³

Deze tot slaaf gemaakte Afrikanen kwamen vooral in Suriname, Curaçao en de overige Antilliaanse eilanden terecht. Op de plantages in West-Indië aangekomen moesten de slaven, vaak onder mensoeterende omstandigheden, arbeid verrichten op suiker-, koffie-, katoen- en cacao- en houtplantages. De ervaring van ruim twee eeuwen slavernij liet de slaven en hun nakomelingen uiteraard niet onberoerd.

Van specialistische kennis tot maatschappelijk issue

Ondanks het feit dat historici en sociaal-wetenschappers veel hebben geschreven over de slavernij, is de kennis over en het inzicht in de slavernij onder de Nederlandse bevolking beperkt gebleven. Mede door de maatschappelijke beweging rond het slavernijverleden – en de inzet van Afro-Surinaamse en andere Caraïbische

De Nederlandse forten en factorijen in Guinee.

Links: Jan Pranger, directeur-generaal van Elmina, met zijn negerslaaf (schilderij van Frans van den Mij).

Nederlanders hierbinnen – lijkt de laatste jaren verandering in deze situatie te komen.

Om met de wetenschappelijke belangstelling voor het slavernijverleden te beginnen: een overzicht over de afgelopen vijftig jaar toont tal van studies die verschillende aspecten van de slavernij belichten, zoals de plantage-economie en slavenarbeid, de rol van Nederland in de slavenhandel, het slavenleven, de demografische ontwikkeling en kerstening van de slavenbevolking, het verzet van weggelopen slaven, de overgang van slavernij naar vrijheid, de houding van de planters en de Nederlandse overheid met betrekking tot de afschaffing van de slavernij en de ontwikkelingen in de visuele verbeelding van de slavernij.⁴ Veel van deze informatie bleef tot enkele jaren geleden nagenoeg beperkt tot de kleine kring van historici en sociaal-wetenschappers.

Nog niet zo lang geleden is de belangstelling voor het slavernijverleden ook een maatschappelijk fenomeen geworden. Via de media kon de Nederlandse samenleving kennisnemen van de roep van de nazaten van slaven om erkenning van het slavernijverleden. De aandacht van de media voor dit streven is aanzienlijk. In tenminste zeventig artikelen belichtten dagbladen in 1999, 2000 en 2001 diverse aspecten van deze maatschappelijke beweging van Afro-Surinaamse (en andere Caraïbische) organisaties om het slavernijverleden voor het voetlicht te krijgen.

Niet alleen streefden zij naar het oprichten van een herdenkingsmonument voor slavernij en slavenhandel, maar deze organisaties bepleitten ook een prominenter plaats van het slavernijverleden in het Nederlandse geschiedenis-onderwijs.

Tegelijkertijd uitten steeds meer nazaten hun behoefte aan onderzoek naar en informatie over hun tot slaaf gemaakte voorouders. In toenemende mate wordt aan deskundigen gevraagd om familie-stambomen te maken. Op 8 februari 2001 is de Stichting voor

Surinaamse Genealogie opgericht. Het slavernijverleden blijkt bovendien een inspiratiebron voor kunstenaars te zijn. Ze gebruiken de slavernij vrijmoedig als thema in hun creaties. De schrijfster Cynthia McLeod, bijvoorbeeld, schreef in de jaren negentig diverse in Nederland en Suriname zeer goed verkochte historische romans over slavernij. En de toneelschrijver Egmond Codfried vertolkte de slavernij in een (drukbezocht) voorleesstuk in het begin van 2001.

Kortom, tegenwoordig is het slavernijverleden onder brede lagen van de Afro-Surinaamse (en andere Caraïbische Nederlanders) – en ook onder ‘witte’ Nederlanders – bespreekbaar geworden. Maar voordat het zover was, moesten met name de Afro-Surinaamse nazaten een taboe doorbreken: een langdurig proces.

taboe doorbreken. Voor 1980 distantiëerden leden van de Creoolse middenklasse zich namelijk van het Afro-Surinaamse erfgoed, inclusief het slavernijverleden. Men wilde dit verleden zo snel mogelijk vergeten. Later, tussen 1980 en 1990, komt dit zwijgen onder druk te staan. Diverse organisaties die pleitten voor de maatschappelijke acceptatie van het Afro-Surinaamse erfgoed, inclusief het slavernijverleden, zagen het licht. Lamur wijst in dit verband op de invloed van de ‘vroegere’ nationalistische beweging in Suriname (1955-1980) op het gedachtegoed van de hedendaagse Afro-Surinaamse organisaties in Nederland.⁵

Na 1990 wordt het thema van de slavernij openlijk besproken. Met name de herdenking van de 135-jarige afschaffing van de slavernij in 1998 gaf een impuls aan de ‘beweging voor

ooit weerklank in de Nederlandse samenleving. Zoals reeds naar voren kwam, besteden de media er ruimschoots aandacht aan. Verder reageerde ook de Nederlandse politiek welwillend.

Die reactie staat vermoedelijk niet op zichzelf. Diverse sociale groepen vragen recentelijk om erkenning van het onrecht dat hen als collectief is aangedaan en van de materiële en psychologische schade die zij dientengevolge hebben geleden. De Nederlandse regering reageert daar de laatste tijd ruimhartig op. Indische en Joodse Nederlanders, bijvoorbeeld, ontvangen financiële compensatie voor het leed dat hen en hun voorouders is aangedaan. Van deze ontwikkeling hebben waarschijnlijk ook de Afro-Surinaamse organisaties geprofiteerd.

Het Nationaal Monument: de discussie

Het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden is het eerste concrete succes dat de nazaten van slaven voor wie erkenning van het Nederlands slavernijverleden zwaar weegt, hebben geboekt. Verschillende organisaties hebben zich hiervoor sterk gemaakt: de Stichting Eer en Herstel, het Afro-Surinaams Cultureel Centrum (ASCC), de Afro-Europese vrouwenbeweging Sophiedela, het 30 juni/1 juli comité Nederland. Tenslotte heeft ook het Surinaams Inspraak Orgaan zich achter deze organisaties gesteld.⁷

Inmiddels hebben in totaal achttien organisaties zich gebundeld in een landelijk platform: de Stichting Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden. Dit landelijk platform is breed samengesteld, bevat Afrikaanse, Antilliaanse, Arubaanse en Surinaamse organisaties, en is door de Nederlandse regering erkend als gesprekspartner.

Hoe denken onder meer de lidorganisaties van de Stichting Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden over dat slavernijmonument?

Er is een waaier aan opvattingen. De onderstaande argumenten komen vaak in onderlinge samenhang voor:

1 Correctie van historische kennis. De meeste organisaties stellen dat de Nederlandse geschiedenis tot nu toe eenzijdig is. Zij geeft onvoldoende plaats aan de geschiedenis van de slavernij en is in dit opzicht aan revisie toe. Een monument draagt daaraan bij, evenals meer aandacht voor het slaver-

*Het fort Elmina, recent gerestaureerd.
(Foto: Joke Rijken.)*

Taboe

Wanneer is het huidige bewustzijn onder Afro-Surinaamse en andere Caraïbische Nederlanders over het slavernijverleden ontstaan? Deze vraag is niet eenvoudig te beantwoorden.

De antropoloog Lamur plaatst de toenomen belangstelling voor het slavernijverleden in de bredere context van het proces van herwaardering van het ‘eigen’ Afro-Surinaamse culturele en historische erfgoed. Hiertoe moesten, zo stelt Lamur, Surinamers een

erkenning’ onder Afro-Surinaamse Nederlanders.⁶ Langzaam maar zeker namen de ideeën hoe met dit verleden om te gaan vastere vormen aan. Diverse Surinaamse organisaties wensden de totstandkoming van een monument, een grotere herkenbaarheid van het thema slavernij in het curriculum van het geschiedenisonderwijs, en beijverden zich voor de oprichting van een databank over de slavenbevolking.

De roep om erkenning van het slavernijverleden vindt vandaag meer dan

Literatuur

Websites over slavernijmonumenten:
www.slavernijverleden.nl
www.middlepassage.org
www.dusablemuseum.org

Studies over slavenhandel, slavernij, Surinaams nationalisme en het slavernijmonument

P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel 1500-1850* (Amsterdam, Antwerpen 2000). Deze studie draagt, volgens veel Afro-Surinaamse en andere Nederlanders, niet bij aan de erkenning van het slavernijverleden. Zie daarom ook de kritische besprekingen van dit boek: E. Vanvugt, 'Een gedenkteken voor de opheffing der slavernij', *Vrij Nederland*, 1 juli 2000, 55-57; G. Willemsen, 'Vuile handen',

Contrast, 8-9; en *Kleio* 7(2000) 36-37.

A. de Kom, *Wij slaven van Suriname* (Bussum 1981).

H.E. Lamur, 'Nationalist Afro-movements in

Latin America: The case of Suriname, 1955-1995', in: *Transforming anthropology*.

G. Oostindie, *Het paradijs overzee. De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland* (Amsterdam 1998).

G. Oostindie (red.), *Het verleden onder ogen. Herdenking van de slavernij* (Den Haag 1999).

Hierin met name de artikelen van E. Marshall, G. Oostindie en E. Blakely.

H. Ramsoedh, 'Surinamistiek 1975-2000', *Oso, Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde, cultuur en geschiedenis* 20,1(2001) 128-147.

K. Ratelband, *Nederlanders in West-Afrika 1600-1650* (Zutphen 2000).

A. van Stipriaan Luicius, *Surinaams contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden 1993).

nijverleden in het Nederlandse geschiedenisonderwijs.

2 Het 'emancipatie-argument'. De realisering van het monument zou bijdragen aan de emancipatie van Afro-Surinamers in de Nederlandse samenleving. Het ASCC is bijvoorbeeld van mening dat het Afro-Surinaamse Nederlanders zou inspireren om te komen tot de verbetering van de eigen sociaal-economische positie.⁸

3 Het 'trauma-argument'. Sommigen zijn van mening dat een groot deel van de nazaten van slaven is getraumatiseerd door het slavernijverleden. De Stichting Eer en Herstel is een vertolker van deze opvatting: nazaten van slaven zouden 'mishandelde zielen' hebben. Een monument maakt volgens hen het koloniale verleden meer bespreekbaar. Het draagt bij aan de verwerking van het verleden door de nazaten en tot het herstel van de verstoorde relatie met Nederland. Ook het Surinaams Inpraak Orgaan is van mening dat het nageslacht van de slaven getraumatiseerd is.⁹

Er is uiteraard ook kritiek op het slavernijmonument te horen. Sommigen zijn van mening dat het slavernijverleden beter zo snel mogelijk kan worden vergeten. De blik moet op de toekomst gericht zijn. Naar het zich laat aanzien is dit anno 2001 een minderheidsstandpunt. Anderen zijn voorstander van een monument, maar vinden dat sommige argumenten voor het monument (onbewust) de positie van Afro-Caraïbische Nederlanders kunnen ondergraven.

Het Caraïbisch-Afrikaans Instituut Nederland (CARAFIN), een organisatie die wetenschappelijk onderzoek verricht naar de erfenis van de slavernij, is bijvoorbeeld van mening dat het 'trauma-argument' op gespannen voet staat met het 'emancipatie-argument'. Het CARAFIN ziet gevaar in het toekennen van negatieve eigenschappen aan nazaten van slaven op grond van het veronderstelde trauma van de slavernij.

Het CARAFIN verwijst hierbij naar wat in de Verenigde Staten bekend staat als de 'Sambo-hypothese'. Deze hypothese stelt, dat Afro-Amerikanen, als gevolg van het slavernijverleden, een gebrekkige persoonlijkheid hebben. Ze tonen geen verantwoordelijkheid, zijn afhankelijk, lui en kinderlijk, waardoor ze maatschappelijk niet vooruit komen.

Deze hypothese is in de Verenigde Staten zwaar bekritiseerd. Ook het CARAFIN brengt naar voren dat voor deze hypothese geen empirische onderbouwing bestaat:

*'Dit uitgangspunt is verwerpelijk, alleen al vanwege de gevolgen die het voor de sociale stijging van Afro-Surinamers en Antillianen binnen de Nederlandse samenleving kan hebben. Deze karikatuur staat haaks op[...] inspiraties die bij grote groepen binnen de Afro-Surinaamse en Antilliaanse gemeenschappen in Nederland leven om op eigen kracht leiding te geven aan hun emancipatie. Vaak ook worden dit soort beweringen als uitgangspunt gebruikt in officiële beleidstukken en onderwijsprogramma's. Of ze kunnen als rechtvaardiging worden gebruikt om zwarte mensen te weigeren voor leidinggevende posities.'*¹⁰

Met andere woorden, het CARAFIN meent dat de voorvechters van erkenning van het slavernijverleden hun argumentatie zorgvuldig moeten afwegen juist om stigmatisering en achterstelling te voorkomen.

Om terug te keren op de visies op het slavernijmonument: verschillende voorstanders zijn van mening dat het monument een eerste stap is – waar het niet bij mag blijven. Zij pleiten onder meer voor een permanente dan wel reizende tentoonstelling in een museum, alsmede voor een onderzoeksbudget. Sommigen vinden dat hierbij het accent moet worden gelegd op projecten die als doel hebben de archieven in Suriname (die zich momenteel in erbarmelijke staat bevinden) te behouden, archieven die voor het achterhalen van bijvoorbeeld familiegeschiedenissen onmisbaar zijn. Veel voorstanders maken zich tenslotte sterk voor prominenter aandacht voor het slavernijverleden in het geschiedenisonderwijs dat op Nederlandse middelbare scholen gegeven wordt.

Dat het slavernijmonument er komt, betekent in elk geval dat de eerste stap in de erkenning van het onrecht van de slavernij is gezet. Voor de Nederlandse nazaten van slaven is dat belangrijk, maar niet zozeer vanuit het oogpunt van rehabilitatie. Het is veeleer het begin van een hopelijk groeiend bewustzijn dat het slavernijverleden fundamenteel deel heeft uitgemaakt én nog steeds uitmaakt van de Nederlandse samenleving.

De rol van de Nederlandse regering

Het mag als een belangrijk succes van Afro-Surinaamse en andere Caraïbische organisaties beschouwd worden dat de Nederlandse politiek positief reageerde op hun streven naar erkenning van het slavernijverleden, en – in het bijzonder – naar de oprichting van een monument. Dat gold voor politieke partijen, zoals bleek uit de positieve uitspraken van Ad Melkert, fractievoorzitter van de PvdA in de Tweede Kamer. Maar ook de Nederlandse regering erkende, bij monde van minister Van Boxtel (Grote Steden- en Integratiebeleid), publiekelijk dat de slavernij een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis is. De symbolische betekenis van deze stellingname mag niet onderschat worden: Voor het eerst in de geschiedenis erkende de Nederlandse regering dat het slavernijverleden in de West een fundamenteel onderdeel van de Nederlandse geschiedenis is en nam zodoende haar verantwoordelijkheid.

Het is te verwachten dat de huidige opstelling van de Nederlandse regering het ongenoegen onder Afro-Caraïbische Nederlanders vermindert en wellicht hun betrokkenheid bij de Nederlandse samenleving bevordert. Immers, met de acceptatie van het slavernijverleden als onderdeel van de Nederlandse geschiedenis zullen velen zich meer erkend voelen. Naast de symbolische betekenis is in de praktijk uiteraard ook de politieke steun van belang. Voor een blijvend symbool is een geschikte locatie en geld nodig. Zonder steun van de Nederlandse regering zou de realisering van het monument ernstig zijn bemoeilijkt.

De realisering van het monument

Nadat de Stichting Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden was opgericht, raakte de verwezenlijking van het monument in een stroomversnelling. De locatie werd vastgesteld en de 'uitstraling' van het monument bepaald. Het monument krijgt als thema '*verbonden door vrijheid*'. Het landelijk platform beoogt hiermee zowel het slavernijverleden en de afschaffing te herdenken, als de betrokkenheid van de burgers in de Nederlandse samenleving te vergroten. '*Het besef dat ons verleden doorwerkt in de hedendaagse multiculturele samenleving is essentieel voor dit gevoel van ver-*

bondenheid [...] De slavernij is in 1863 afgeschaft. Het slavernijverleden blijft ons echter bezighouden. Pas als Nederlanders met verschillende achtergronden in het reine komen met dit pijnlijke verleden zijn we echt verbonden door vrijheid', aldus de website www.slavernijverleden.nl.

Naast het 'statische' monument komt er ook (naar verwachting begin 2002) een 'dynamisch' gedenkteken in de vorm van een instituut voor educatie en herdenking: het Nationaal Instituut Nederlands Slavernijverleden, tevens gevestigd in Amsterdam. Het instituut zal activiteiten die betrekking hebben op het slavernijverleden (op universiteiten, scholen en in musea) coördineren. Over de betekenis van dit instituut zei Barryl Biekman, voorzitter van het Landelijk Platform Slavernijverleden: '*Met een monument ben je er nog niet, maatschappelijk draagvlak creëer je in het onderwijs en de wetenschap.*'¹¹

Het is de bedoeling dat het monument en het instituut breed draagvlak in de Nederlandse samenleving krijgen. Om dit te bevorderen zijn op 16 januari 2001 zesentwintig 'ambassadeurs' (prominente Nederlanders) aangesteld.

Ten slotte

Er zijn aanwijzingen dat de Nederlandse samenleving nog steeds een moeizame relatie met het slavernijverleden heeft.

Scherper gesteld: niet met het slavernijverleden op zichzelf, maar met het beschrijven en benaderen van de slavernij als een fundamenteel onderdeel van de Nederlandse geschiedenis. Van Stipriaan Luiscius merkte hierover op: '*Er lijkt [...] sinds 1863 een oorverdovende stilte te heersen over het slavernijhoofdstuk in de Nederlandse geschiedenis, met een sterk vertekend historisch bewustzijn als gevolg.*'

Hij vermeldt in dit verband dat in de helft van de meest gebruikte geschiedismethoden in de jaren negentig het Nederlandse slavernijverleden niet of nauwelijks aan bod komt. Volgens van Stipriaan Luiscius wordt het teveel 'weggerelativeerd'. Het is in zijn optiek nog steeds een taboe, dat alleen geslacht zou kunnen worden als 'zwarte' en 'witte' Nederlanders met elkaar in gesprek treden over het slavernijverleden.¹²

Als we hem mogen geloven, is er voor de 'ambassadeurs' nog veel werk te verrichten.

Noten

- 1 G. Oostindie, 'Inleiding: een memento, een gebaar', in: G. Oostindie (red.), *Het verleden onder ogen* (Den Haag 1999) 8, 11.
- 2 Hiermee is uiteraard niet gezegd dat de term 'Afro-Surinaams' onder Surinamers meer gangbaar is dan 'Creools-Surinaams'.
- 3 Achtereenvolgens:
G. Oostindie, *Het paradijs overzee. De 'Nederlandse' Caraïben en Nederland* (Amsterdam 1998) 11;
E. Marshall, 'Een Nederlands monument voor de slachtoffers van de slavernij', in: Oostindie (red.), *Het verleden onder ogen*, 33;
E. Vanvugt, 'Een gedenkteken voor de opheffing der slavernij', *Vrij Nederland*, 1 juli 2000, 55. Van laatstgenoemde auteur is tevens de becijfering van het aandeel van de Nederlandse slavenhandel.
- 4 H. Ramsoedh, 'Surinamistiek 1975-2000', *Oso, tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde, cultuur en geschiedenis* 1(2001) 137-139.
- 5 Uit een gesprek met prof.dr. H.U.E. Lamur, 28 mei 2001.
- 6 Zie over dit proces: H. Lamur (m.m.v. G. Jones en J. Arduin), *Databank Surinaamse Slaven, een studie naar de sociale kenmerken van de slavenbevolking in Suriname* (Amsterdam 1999). H. Lamur, 'Nationalist Afro-movements in Latin America: The case of Surinam, 1955-1995', in: *Transforming anthropology* [ter perse].
- 7 E. Marshall, 'Een Nederlands monument voor de slachtoffers van de slavernij', in: Oostindie (red.), *Het verleden onder ogen*, 37-39. Voor de volledigheid zij opgemerkt, dat Creoolse Surinamers (tegenwoordig steeds vaker Afro-Surinamers genoemd) de op één na grootste bevolkingsgroep vormen onder de Surinaamse Nederlanders; verder zijn er Hindoestaanse en Javaanse Surinamers, en kleinere groepen zoals Chinese Surinamers.
- 8 Idem, 38.
- 9 Idem, 38, 39. De term 'trauma-argument' is mijn formulering (GJ).
- 10 CARAFIN, 'Onzeker in verantwoordelijkheid bij Afro-Surinamers en Antillianen?', *Kumbatitey* 1(2000) 27.
- 11 M. Duursma, 'Publiek stemt over slavernijmonument', *NRC Handelsblad*, 31 maart 2001, 9.
- 12 A. van Stipriaan Luiscius, 'Hunne vrijmaking zou zoo veel geld kosten', *Trouw*, 31 maart 2001, 49-50.

De basya: de zwarte opzichter in Suriname

Vanuit de methodologische handboeken weten we dat elk historisch boek, elk geschiedkundig verhaal, ja zelfs een archiefstuk een interpretatie van de werkelijkheid is. In hoeverre zo'n tekst afwijkt van wat 'echt gebeurd' is, valt in het algemeen nauwelijks te achterhalen. Kennis is nooit een afspiegeling van de werkelijkheid.

14

Dr. W. Hoogbergen is antropoloog en als hoofddocent verbonden aan de faculteit der Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw bestrijden nog maar weinig wetenschappers dat historische en sociaal-wetenschappelijke kennis een constructie is, gebaseerd op empirisch materiaal dat (toevallig) voorhanden is en dat gekneed werd tot een verhaal in de maatschappelijke context waarbinnen een individuele wetenschapper werkte. Als de auteur heeft gewerkt op basis van de methodische richtlijnen in de handboeken en aangeeft hoe hij aan zijn data is gekomen en op welke wijze hij die bewerkt heeft, wordt hij als wetenschapper serieus genomen.

In deze bijdrage wil ik het hebben over de zwarte ('neger') opzichter op de Surinaamse plantages in de tijd van de slavernij: de *basya*¹. Een *basya* was een mannelijke slaaf, grotere plantages hadden er meer dan één. Doordat er in Suriname maar weinig vrije personen op plantages werkten, was de *basya* de persoon die de werktaken verdeelde. Tenzij hij een erg fanatieke blanke, vrije baas boven zich had, besliste hij welke taken de individuele slaven en slavinnen moesten vervullen. Hij deed dat in opdracht van de planter (de *granmasra*

of 'grootmeester'), of diens vertegenwoordiger op de plantage, de directeur (de *masra* of 'meester'). Hij had het recht te straffen, ook lichamelijk.

Heeft u zich al een historisch oordeel gevormd over zo'n *basya*? Nee, dat heeft u natuurlijk niet, want een goede historicus oordeelt niet alvorens de bronnen te kennen. Maar is dat wel zo? Worden wij alleen wetenschappelijk gevormd, of hebben wij ook een beeld opgebouwd over episoden uit de geschiedenis op grond van wat via de populaire cultuur – en daar reken ik maar even films en fictie onder – in onze hersenen binnenkomt? Dan is ons beeld over de slavernij misschien mede gevormd door Beecher Stowe's *Negerhut van Oom Tom*, of Steven Spielberg's *Amistad*, of de discussies over het slavernijmonument op de televisie en in de kranten, of een artikel over de slavenforten op Goree en in Ghana.

Stel dat u zich niet kunt voorbereiden en u moet morgen een les geven over de Surinaamse slavernij en in de discussie met de leerlingen komt opeens de *basya* naar voren: welk beeld zal dan geschetst worden? Ik denk dat mijn klas niet veel op zou hebben met die *basya*. Door de slavenmeester speciaal belast met het toezicht op de slaven, is hij op het eerste gezicht toch min of meer een hielenlikker, misschien zelfs te vergelijken met een kampouder in een concentratiekamp.

Een danspartij op plantage Rac-à-Rac

Historici baseren zich in hun schrijfsels vooral op andere historici en op in de archieven gevonden data. In beperkte mate maken zij gebruik van orale tradities (oral history, mondelinge overleveringen).

Het gelukkige toeval wil dat over een gebeurtenis op de Surinaamse plantage Rac-à-Rac, waarbij de *basya* een belangrijke rol speelde, zowel in geschreven bronnen als in orale tradities gegevens te vinden zijn. Laten we eerst even naar de geschreven bronnen kijken.

Op 17 februari 1863 vroegen de administrateurs van plantage Rac-à-Rac dispensatie voor de betaling van hoofdgeld (een belasting per slaaf) voor 23 slaven die uit hun plantage op 24 september 1862 weggelopen waren.² Over het hoe en waarom van dat 'weggelopen', heb ik in de archieven niets kunnen vinden. De slaven kwamen in

Links: Voorstelling van een dansfeest uit P.J. Benoit, 'Voyage à Surinam' (1839).

Hierboven een detail van een kaart van Suriname met de verschillende plantages (± 1750).

ieder geval voorlopig niet terug. Een jaar later blijkt dat zij asiel hadden gevonden in het kamp van Broos en Kaliko³, een groep van zo'n 150 Marrons⁴ die woonden in een moerasgebied ongeveer veertig kilometer ten zuidoosten van plantage Rac-à-Rac. De slavernij werd in Suriname op 1 juli 1863 afgeschaft, driekwart jaar later. Dat dit zou gebeuren, was in september 1862 al in de kolonie bekend, maar in hoeverre de slaven dat wisten, is mij niet duidelijk.

In de orale traditie van de afstammelingen van de Marrons van Broos en Kaliko zijn tot op de huidige dag verhalen bewaard gebleven over de gebeurtenissen op Rac-à-Rac, al wordt het jaartal 1862 daarin niet genoemd. Kern

van het verhaal is dat de slaven van Rac-à-Rac op een zaterdagavond een grote danspartij hadden georganiseerd en dat zij de volgende morgen allemaal verdwenen waren. Dat verhaal volgt verderop in dit artikel.

Het verhaal over die danspartij op Rac-à-Rac is al oud. Het is in 1871 opgetekend, een jaar of tien na het voorval, en te vinden bij de Surinaamse auteur Zeegelaar in zijn werk *Suriname en de opheffing der slavernij in 1863*. Zeegelaar schreef dat de danspartij startte na het werk om acht uur 's avonds. Er was geen enkel teken dat de slaven van plan waren weg te lopen. Het drummen en de daarbij gezongen liederen maakten op de directeur een uitermate goede indruk.

Hij keek toe en constateerde dat de slaven zich uitstekend vermaakten. De man ging naar bed en sliep voortreffelijk. Groot was dan ook zijn verbazing toen hij de volgende morgen ontdekte dat alle slaven op een enkele zieke na, verdwenen waren. Pas toen realiseerde hij zich dat hij blijkbaar getuige was geweest van het afscheidsfeestje van die slaven.

Zeegelaar geeft niet aan waar hij dit verhaal vandaan heeft. Het zal van horen-zeggen zijn. Het begin van alle orale tradities.

In 1926 registreerde een hernhutter⁵ zendeling, Siegfried Beck, een analogoos verhaal. Ook Broeder Beck vertelt niet hoe hij aan zijn verhaal komt. Waarschijnlijk hebben we hier te maken met de optekening van een orale traditie, want Beck stond in contact met de nazaten van de Marrons van Broos en Kaliko.

De volgende zin uit Beck is van belang: *'Stel u voor, hoe de directeur Van der Ham den volgende morgen ontstelde, toen hij alleen enkele oude, gebrekkige slaven op de plantage vond en vernam, dat mannen, vrouwen en kinderen onder aanvoering van basya Klaas (niet-cursief van mij) naar het bosch waren gevlucht en wel naar het kamp van Broos, den meest beruchten leider der wegloopers'.*

Beck vertelt ons ook hoe het verder ging met de weggelopen slaven van Rac-à-Rac. Twee maanden na de Emancipatie trok de hernhutter zendeling Dexler langs plantages. Hij kwam toen in contact met de directeur van plantage Rac-à-Rac die basya Klaas bij zich had. Uit het verhaal van de basya werd duidelijk dat hij en de andere slaven van Rac-à-Rac al een jaar bij de Marrons van Broos woonden. Hij was naar de plantage teruggekeerd om namens de slaven met de directeur te overleggen over hun terugkomst, nu de slavernij was afgelopen. De groep van Broos wilde de status van vrije negers hebben. Zij zouden dat enige tijd later krijgen.

Als we, op grond van wat Zeegelaar en met name Beck hebben opgetekend, een uitspraak willen doen over de positie van de basya bij de massale desertie van de slaven van Rac-à-Rac, dan moeten we concluderen dat hij bij deze desertie de aanvoerder van de slaven was. Na afschaffing van de slavernij zou hij opnieuw de spreekbuis van de slaven zijn bij de onderhandelingen over

een terugkeer naar de plantage. De basya was bij de slaven van Rac-à-Rac, zo lijkt het, in de eerste plaats hun vertouwensman en niet het verlengstuk (van de wil) van de planter.

De nazaten van de Marrons van Broos en Kaliko hebben in hun orale traditie verhalen bewaard over het voorval op Rac-à-Rac. Het verhaal, zoals dat 140 jaar later wordt verteld, plaatst de gebeurtenis ergens in de slaventijd; meer datering is er eigenlijk niet. De focus van het verhaal ligt op de danspartij, wat de slaven zongen en de hulp die voorouders en geesten leverden bij deze massale vlucht. *'Op een zaterdagavond hielden de negers een winti-prei.⁶ Zij hadden zich voorbereid om weg te lopen. De afspraak was: we gaan ervandoor tussen drie en vier uur. Zij sloegen vreselijk hard op de drums en dansten zij als nooit tevoren. Toen alles gereed was, zongen zij het volgende lied.*

*Granmasra kunet-iii,
Granmisi kunet-ooo,
Bika tamara te yu no si mi moro miauw.
Mi koti,
Odi di masra!
Mi wai,
Odi di masra!
Granmasra kunet-iii, granmisi kunet-ooo,
Bika tamara te yu no si mi moro miauw.'*⁷

De vertaling luidt als volgt:
*Grootmeester, goede nacht.
Vrouw van de grootmeester, goede nacht
want morgen zullen jullie mij niet meer zien, miauw.
Ik heb het riet gesneden.
Gegroet meester!
Ik heb de grond gewied.
Gegroet meester!
Grootmeester, goedenacht, vrouw van de grootmeester, goede nacht,
want morgen zullen jullie mij niet meer zien, miauw.*

De orale traditie

Ik heb het verhaal over de vlucht van plantage Rac-à-Rac twee keer opgetekend. Beide keren in Paramaribo, Suriname. De eerste keer was op 16 maart 1981. Mijn informant was toen Edwin Landveld. De familie Landveld heeft zijn roots in het Marronkamp van Broos en Kaliko. De tweede keer was dertien jaar later, op 17 november 1994. Toen was mijn informant Edwins neef, Johan Landveld.

Beide versies wijken van elkaar af.

Edwin Landveld liet de tussenregels van 'ik heb het riet gesneden ... tot ... ik heb de grond gewied' weg. Maar wat belangrijker is: in plaats van 'grootmeester goede nacht' zong hij 'basya goede nacht'.

Wat betekent dat?

We hebben eerder gezien (Zeegelaar en Beck) dat de basya de aanvoerder van de slaven was onder wiens leiding zij allen vluchten. Waarom dan afscheid van hem genomen? Omdat, zouden we kunnen opmerken, in de versie van Edwin de huidige populaire visie op de positie van een basya doorklinkt: de basya als verlengstuk van de almacht van de slavenmeester. In Edwins lied nemen de slaven afscheid van de man die volgens de oudere bronnen de aanvoerder van de weglopers was en waarvan dus helemaal geen afscheid genomen hoefde te worden.

Ook in Johan Landvelds versie van de gebeurtenissen is de basya trouwens gedegradeerd van leider van de slaven tot het wat sullige verlengstuk van de blanke eigenaar. Over de basya van Rac-à-Rac zegt Johan Landveld onder andere het volgende:

'De basya's die de negers in de gaten moesten houden, waren in slaap gevallen. Zij die niet uit zichzelf in slaap vielen, dommelden ook weg omdat de negers de geesten opwekten om hen in slaap te doen vallen.'
'De meester vroeg aan zijn basya: "Wat zingen die negers?" De basya wist het ook niet. Hij verstond alleen maar 'kune-ti' (goedenacht). Daarom zei hij maar: 'Ze zingen, masra, goedenacht en slaapt u lekker.'

Johan Landveld doet hier voorkomen alsof de basya – net als de directeur van de plantage – het Sranantongo, de slaventaal, niet verstond. Aangezien basya's voortkwamen uit de belangrijkste slavenfamilies en in de negentiende eeuw vrijwel zeker in Suriname geboren waren, is dit historisch een vreemde veronderstelling.

'De volgende morgen, toen de blanken opstonden, was het land koud. Er was niemand meer. De masra zei: "Basya, ik zie niemand in het dorp." De basya antwoordde: "Ik keek ook, masra. Ik weet niet wat er gebeurd is, masra. Hoe gaan we doen? Alle negers zijn weg. Wat moeten we doen, masra?" De directeur en zijn basya zijn toen overal gaan kijken. Meer dan honderd mensen waren weg. Er was niets meer van hen te zien. Zelfs

geen voetsporen, die zou je toch gezien moeten hebben. Alle spullen hadden de negers meegenomen.'

Dit fragment spreekt voor zichzelf. De *basya* is hier de onnozele helper van *masra*, de blanke eigenaar geworden. In de orale traditie hebben de slaven hem eenzaam achtergelaten, terwijl de contemporaine bronnen erop wijzen dat hij, waarschijnlijk als aanvoerder van de slaven, naar de Marrons van Broos en Kaliko getrokken was.

Een discussie over de *basya*

Antropologen – en ik ben er zelf een – zijn dol op orale tradities. Het zijn vaak prachtige verhalen met een grote literaire draagkracht, zoals de verhalen rondom de gebeurtenissen op Rac-à-Rac weer eens aantonen. Historici hebben in het algemeen meer op met archiefgegevens en baseren daar hun artikelen en boeken op. Het voordeel van historische reconstructies na raadpleging van archieven is, dat we ons gelijk kunnen bewijzen door naar die archiefstukken te wijzen. Het grote nadeel is dat het overgrote deel van de geschiedenis niet in archieven gedocumenteerd is. Orale tradities zijn dan een aanvullend kennisdomein. Zij zijn natuurlijk nooit zo 'betrouwbaar' als archiefgegevens, maar moeten we werkelijk precies weten, aldus Ranke, 'wie es wirklich gewesen'?

Het belang van orale tradities is echter, dat zij de visie blootleggen die bevolkingsgroepen op episoden van de geschiedenis hebben.

Aan het begin van het artikel heb ik u gevraagd een oordeel te vellen over de *basya*. Krijgt hij een rode kaart en moet hij met het schaamrood op de wangen het toernooi der roemrijke historische figuren verlaten? Stel dat ik Edwins versie van het mooie afscheidslied had gepubliceerd: 'Basya, kunet-iii, Basya kunet-ooo, bika tamara te yu no si mi moro miauw', had u dan gezegd: hoe kan dat nou?

Ik zelf heb die merkwaardige eerste regel jarenlang niet opgemerkt, omdat Edwin en ik blijkbaar vanuit hetzelfde ideologische kader werkten: die *basya's*, daarmee was wat mis. Hoewel de doorgevers van orale tradities hun uiterste best doen een verhaal zo authentiek mogelijk over te dragen, sluipen de ideologische opvattingen die wij over het verleden hebben ongemerkt naar binnen.

*Jacht op weggelopen slaven.
Tekening van
J.G. Stedman
+ 1775 uit zijn
'Reize naar
Surinam'.*

In de slaventijd werd blijkbaar heel wat positiever over een *basya* gedacht dan tegenwoordig. Een aanwijzing daarvoor vinden we ook in het bestaan van de functie van *basya* bij de Surinaamse Marrons. Deze nazaten van gevluchte slaven hebben de benaming *basya* van de plantages meegenomen naar hun dorpen. Daar werd en is de *basya* nog steeds een gewaardeerde functie: die van helper van de dorpskapitein en spreekbuis van een bepaalde familie. Als het een verachtelijk figuur geweest was, zouden deze bestrijders van de slavernij, hun hoofdlieden zo'n titel hebben meegegeven?

Uit de door mij geraadpleegde archieven blijkt dat de *basya* niet simpelweg beschouwd kan worden als het willoze verlengstuk van de macht van de planter. In de archieven komt veeleer het beeld naar voren van een man die tussen de slaven en de machthebbers in stond. Een planter of directeur kon niet zomaar *basya's* aannemen en ontslaan. Zij waren er gewoon. Het waren de natuurlijke leiders van de slavenpopulatie, wijze ouderen, in de negentiende eeuw vrijwel altijd Creolen (= in Suriname, dus niet in Afrika, geboren). Zonder zijn medewerking kon een planter of directeur weinig uitrichten. De *basya* was de leider van de slavenmacht en als de plantage groot was en er daardoor meer grote families woon-

den, dan waren er meer *basya's*. Zij deelden de taken uit, beslisten wie moest wieden, kappen of achter de suikermolens staan. Of iemand te ziek was om te werken, was ter beoordeling van de *basya*.

Kunnen deze taken allemaal nog beschouwd worden in het verlengstuk van de slavenmacht te liggen, het is duidelijk dat de *basya's* ook beslisten over coöperatie of verzet. Verscheidene slavenopstanden zijn door de *basya* geleid. Slaven die de plantage hadden verlaten, bleven vaak met hem in contact. Heel vaak verrichtten zij voor hem werkzaamheden: vlochten matten, joegen op wild en vingen vis.

Een fraaie illustratie van de positie die *basya's* innamen, is te vinden in de archiefstukken over rechtszaken tegen slaven in 1774.⁸ Het betreft hier een rechtszaak tegen Kupido Abo, een Boni-Marron.⁹ Na diverse folteringen bekende Kupido Abo dat hij met Boni en vier andere Marrons op spionagetocht geweest was in het Cottica-gebied. Zij hadden de plantages La Paix, Groot Marseille, Mocha, Vriensburg, De Eendragt en Brouwershaven bezocht en daar met slaven en *basya's* de gang van zaken in de kolonie besproken. (In deze periode voerden de Boni's een verbitterde guerrilla tegen de planters.) Op La Paix overlegde Boni in het huis van de *basya* met

S. Beck, 'De wegloopers van Rac à Rac. Een stuk koloniale en zendings-geschiedenis van de 19e eeuw', *Berichten uit de Heidenwereld* (Zeist 1926) 3-13.

J. Hoeree, W. Hoogbergen, 'Oral History and Archival Data Combined: the Removal of the Saramakan Granman Kofi Bosuman as an Epistemological Problem' in: *Communication and Cognition* 17, 2-3 (Gent 1984) 245-289.

W. Hoogbergen, *De Boni-oorlogen, 1757-1860; Marronage en guerilla in Oost-Suriname* (Bronnen voor de studie van Bosnegersamenlevingen, deel 11: Utrecht 1985).

W. Hoogbergen, 'De Bosnegers zijn gekomen!' *Slavernij en rebellie in Suriname* (Amsterdam 1992).

W. Hoogbergen, *Het kamp van Broos en Kaliko. De geschiedenis van een Afro-Surinaamse familie* (Amsterdam 1996).

W. Hoogbergen, A. de Ruijter, 'Comparative Dimensions in Social and Cultural Anthropology: Conflicting Views, Comparing Sources – Examples from Surinam', in: *Caribnet; Journal of the Caribbean Studies International Network* 2 (Londen, Amsterdam 1999) 75-105.

R. Price, *Maroon Societies. Rebel Slave Communities in the Americas* (New York 1973).

H.G. Steinberg, *Ons Suriname. De zending der Evangelische Broedergemeente in Nederlandsch Guyana* ('s-Gravenhage 1933)

J.F. Zeegelaar, *Suriname en de opheffing der slavernij in 1863* (Amsterdam 1871).

hem en andere belangrijke slaven. Zij kregen informatie over de sterkte van de militairen op de nabijgelegen post en over de hoeveelheid kruit en geweren die op de plantage aanwezig was. Op een andere plantage brachten zij een bezoek aan *basya* Kwaw. Zij bespraken daar onder andere of zij die plantage zouden overvallen en wat dan de houding van de slaven zou zijn (zich verweren of meewerken).

Afsluiting

Ik heb met deze *case-study* over de danspartij op Rac-à-Rac proberen duidelijk te maken hoe ideologie op slinkse wijze bronnen beïnvloedt. Het combineren van archiefgegevens met orale tradities geeft vaak heel sprankelende informatie. Toch moeten beide bronnen niet te gemakzuchtig onkritisch alleen maar als aanvulling op elkaar gebruikt worden. Reconstructies uit het archief en verhalen uit de orale traditie komen bij kritische beschouwing nauwelijks overeen. In het voorbeeld van de danspartij op Rac-à-Rac kan natuurlijk geconcludeerd worden, dat we hier twee elkaar aanvullende versies hebben van een bepaalde gebeurtenis, maar dat is een veel te gemakkelijke conclusie. Het echt systematisch naast elkaar leggen van beide versies – die veel langer zijn dan ik in dit bestek kon weer-geven – maakt duidelijk dat er meer verschillen zijn, dan overeenkomsten. Overigens zijn niet de overeenkomsten, maar de verschillen interessant en ik heb – hoop ik – duidelijk gemaakt dat een verklaring voor die verschillen methodologisch van belang is. Door confrontatie van verschillende bronnen kunnen we de werking van ideologie laten zien. In deze *case-study* ontdekten we die in de orale traditie, maar ook de kleuring van archiefstukken wordt in die confrontatie vaak aantoonbaar.¹⁰

Laten we dit artikel afsluiten met een ruggensteuntje voor docenten die inderdaad in hun les over de Surinaamse slavernij met hun leerlingen in discussie raken over de *basya*. Ten tijde van de slavernij was de *basya* een persoon van vlees en bloed, door sommige slaven bemind door anderen gehaat. Het beeld dat iemand van een *basya* had, was ontstaan door persoonlijke inkleuring. Zo'n anderhalve eeuw later denken we als we over slavernij spreken niet meer in personen, maar in instituties. Een *basya* had een functie: de controle over de slavenmacht. De slavernij was een fout systeem, iemand die binnen zo'n systeem een controle-functie uitoefende, was fout.

Noten

- 1 Basya is Sranantongo (Surinaams Creools), spreek het uit als 'basja'. Oudere benamingen zijn 'bastiaan' of 'neger officier'.
- 2 Plantages waren grote landbouwbedrijven, waarvan de boekhouding meestal was uitbesteed aan een 'administrateur' die in Paramaribo zijn kantoor hield.
- 3 Broos was de hoofdman van een groep

'weggelopen' slaven; Kaliko was zijn jongere broer. Rond 1860 omvatte de groep zo'n 200 personen, waarvan velen – waaronder Broos en Kaliko – niet op een plantage, maar in het oerwoud waren geboren. Zie voor hun geschiedenis: Hoogbergen 1996.

- 4 Marron is tegenwoordig de meest gebruikte benaming voor 'weggelopen' c.q. gevluchte slaven en hun afstammelingen. Het oude Surinaamse woord – door sommigen ver-guisd, door anderen verheerlijkt – voor deze groeperingen, was Bosnegers. Het woord Marron heeft waarschijnlijk een Indiaanse oorsprong. In 1530 werd het in Spaanse koloniale documenten gebruikt voor weggevluchte Indianen (*yndios cimarrones*), in 1544 voor gevluchte slaven (*negros cimarrones*). Het woord raakte tevens in gebruik voor weggelopen en verwilderd vee. Het proces van 'weglopen' noemt men meestal marronage. Price (1973: 1-33) biedt een goede inleiding in het verschijnsel marronage in Plantage-Amerika.
- 5 De hernhutters, genoemd naar het dorpje Herrnhut in Saksen, waren volgelingen van de Tsjechische (Moravische) hervormer Johannes Hus. Zij vormden sinds 1722 een 'Evangelische Brüdergemeine' bestaande uit zo'n driehonderd personen op het landgoed te Zeist van de graaf Nicolaus Ludwig von Zinzendorf, de belangrijkste theoloog van de *Gemeine*. In 1735 arriveerden de eerste Moravische Broeders in Suriname, maar aanvankelijk werden zij verre gehouden van de slavenbevolking. Pas na 1823 begon het zendingswerk onder de slaven. In 1835 predikten de Broeders op elf plantages, tien jaar later op 102 en bij de afschaffing van de slavernij op 190 van de ongeveer 220 in Suriname aanwezige plantages. Het aantal gedoopte of kandidaat-gedoopte slaven groeide tot 27.490 in 1863, hetgeen bijna 70% van de slavenpopulatie was (Steinberg 1933: 133-5).
- 6 Een winti prei is een danspartij waarbij religieuze ritmes geslagen worden, opdat voorouders en geesten komen meedansen.
- 7 Opgetekend bij Johan Landveld, 17 november 1994.
- 8 ARA-Oud-Archief Suriname/Raad van Politie (code: 1.05.10.02), inventarisnummer 825, folio 10, Criminele Procedures 1774.
- 9 De Boni's zijn Marrons, voortgekomen uit weggelopen slaven van het Cotticagebied. In de periode's 1768-1777 en 1789-1793 voerden zij een guerrilla-oorlog tegen de kolonie Suriname (zie Hoogbergen 1985 of 1992).
- 10 Voor wie verder in deze materie geïnteresseerd is, verwijs ik naar Hoeree & Hoogbergen 1993, Hoogbergen 1995 en Hoogbergen & De Ruijter 1999.

Miep Diekmann *Marijn bij de Lorredraaiers*

spanning en avontuur

Een gevaarlijke liefde
in de slaventijd

Marijn bij de Lorredraaiers

Een gevaarlijke liefde in de slaventijd

Daarna gaat het verhaal over wat zich allemaal afspeelt op het schip, maar je leest niets meer over Oeba of Knikkertje. Wel dat Marijn af en toe nog aan hen denkt.

Als het schip een tussenstop maakt, gaan bijna alle bemanningsleden aan land om water in te nemen en eten te zoeken. Marijn gaat zwemmen en wordt dan ontvoerd. Hij komt op een eiland terecht waar niemand hem kan vinden. Hij moet van Don Félippe, de baas van het eiland, cijferlijsten invullen. Maar na twee dagen mag hij ook daar chirurgijn zijn. De slaven van Don Félippe worden goed verzorgd door Marijn, dus er is al snel niet veel werk meer te doen.

Maar Marijn mag niet weg van Don Félippe. Die vindt dat Marijn maar moet trouwen met zijn dochter en dan voor altijd op het eiland blijven. Marijn wil dat absoluut niet, want hij is verliefd geworden op Knikkertje en wil terug naar huis.

Al snel kan hij ontsnappen met de hulp van Jacob Pietersz., die illegaal slaven uit Afrika haalt en ze dan weer verkoopt aan plantagehouders. De mensen die dit werk doen, zonder toestemming van de Westindische Compagnie, worden lorredraaiers genoemd. Marijn is op dit schip ook chirurgijn.

Na een reis naar Afrika laat Pietersz. Marijn weer vrij. Als Marijn dan weer in Curaçao komt hoort hij dat Knikkertje verdwenen is. Hij gaat haar zoeken. Ooit hadden de ouders van Marijn beloofd om Knikkertje later de vrijheid te schenken. En Marijn wil deze belofte houden.

Hij komt erachter dat Knikkertje door mensen uit Willemstad ontvoerd is en illegaal verkocht. Met behulp van Floris, de vriend van Oeba, en oud klasgenoot van Marijn, komen ze achter de bestemming van het schip waarop ze als handel is meegegaan. Marijn wordt door Jacob Pietersz naar het eiland gebracht waar Knikkertje moet zijn. Als de bemanning merkt dat hij wel erg vriendelijk tegen slaven is, vinden ze dat onbegrijpelijk. Zo vriendschappelijk ga je toch niet met slaven?

Op Berbice vindt hij Knikkertje, die inmiddels kreupel is gemaakt, omdat ze probeerde te vluchten. Ze heeft de 'gewone' straf daarvoor gekregen, het

doorsnijden van de pees in de hiel, zodat ze nooit meer goed kan lopen. Verder heeft ze ongewild een kind, van haar meester. Ze is slecht behandeld door hem, omdat ze zo eigenwijs was en niet met hem wilde slapen; ze kon lezen, en ze gaf een mening.

Marijn koopt haar, zodat ze weer samen komen. Op de terugreis naar Curaçao is er een gevecht aan boord van het schip. Hoe dat afloopt ga ik niet verklappen. Dan moet je zelf het boek maar gaan lezen en weet je wat er met Knikkertje gebeurt.

Waardering

Het eerste hoofdstuk spreekt mij helemaal niet aan en ik ploeg mij er dan ook doorheen. Ik begrijp nog niets van het verhaal, maar toch moet ik het doorlezen. Na een paar hoofdstukken bemerk ik, dat het verhaal leuker wordt en ik het beter ga begrijpen.

Het heeft zich allemaal een paar eeuwen geleden afgespeeld, toen de slaven werkten voor de blanken, die enorm neerkeken op die slaven. Nu zou dat helemaal niet meer kunnen. Ik vind het bijna ongeloofelijk dat de pezen van Knikkertje doorgesneden worden als straf. Als ik dat vergelijk met nu, is zoiets voor mij onbegrijpelijk.

Ik vond het best wel moeilijk om al die namen te onthouden van de Compagnie of van de chirurgijnen. Maar hoe verder je in het boek leest, des te makkelijker dat wordt. Achterin het boek staat de uitleg van woorden die in het boek gebruikt worden. Daarvan heb ik bijna geen gebruik gemaakt, omdat ik dat pas ontdekte toen ik het boek bijna uit had. De tekeningen in het boek hebben voor mij geen meerwaarde, maar wel de topografische kaart die voor in het boek zit. Zo kon ik goed de vaarroute volgen.

Ik zal het boek niet aanraden voor jongeren van mijn leeftijd, daarvoor is de loop van het verhaal toch te eenvoudig. Jongeren van bijvoorbeeld 13 of 14 jaar oud zullen het waarschijnlijk wel heel mooi en spannend vinden.

Hinka Hoekstra

16 jaar, 5 vwo Petrus Canisius College

*Uitgegeven door Leopold (Amsterdam).
Tekeningen: Dick de Wilde.*

Slavernij Sites

<http://www.archief.nl/vrij-van-slavernij/>

Een site van de Rijksarchiefdienst in samenwerking met het Nationaal Archief op Curaçao.

De ruggengraat van deze bijzonder belangwekkende site wordt gevormd door een database van de in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag aanwezige manumissiebriefen van 1722 tot aan de afschaffing van de slavernij in 1863. Over zowel de vrijgelatenen als hun vrijlaters zijn gegevens te vinden. Daarnaast algemene gegevens, zoals bevolkingsaantallen, wet- en regelgeving, kaarten etcetera.

Wie iets van belang via de database heeft gevonden kan een kopie van het betreffende stuk aanvragen, maar kan het natuurlijk ook in het ARA gaan bekijken. Ik ondervond bij het zoeken wat technische mankementen, maar dat laat onverlet dat dit natuurlijk een buitengewoon zinnige poging is om archiefmateriaal en Internet met elkaar in verband te brengen.

<http://www.lbr.nl/szr/helpdesk/slavernij.html>

Er bestaan een Landelijk Bureau ter bestrijding van Rassendiscriminatie en een School zonder Racisme die zich gezamenlijk ook op het Net inspannen de jeugd in de juiste geest voor te lichten.

Binnen die doelstelling is er een tekst overgenomen over slavernij uit de tentoonstelling 'Wit over zwart - Beelden van zwarten in de westerse populaire cultuur', die in 1989 in het Tropenmuseum werd gehouden.

De bedoeling is zeker prijzenswaardig en de tekst is zeker voor de vwo-leerling heel bruikbaar. Maar het moet mij wel van het hart dat van de creatieve mogelijkheden van het Internet eigenlijk nauwelijks gebruik wordt gemaakt!

<http://lcweb2.loc.gov/ammem/snhtml/snhome.html>

De Library of Congress is natuurlijk ook op het Internet - uitvoerig - te vinden. *Born in Slavery* is een project dat deel uitmaakt van de bronnensite *American Memory*. In het kader van Roosevelts WPA (Works Progress Administration) zijn tussen 1936 en 1938 meer dan 2300 voormalige slaven geïnterviewd en voor een deel ook gefotografeerd. Die gesprekken en foto's zijn hier ondergebracht in een database, die op allerlei manieren onderzocht kan worden.

Het behoeft geen betoog dat dit een adembenemend mooie bronnensite is, die de voordelen van het Internet optimaal gebruikt. Een goed georganiseerde database gekoppeld aan effectieve zoekmethodes geeft in de kortst mogelijke tijd spectaculaire resultaten. Zeer aanbevolen!

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/statutes/slavery/slmenu.htm>

Het Avalon project van Yale Law School is een veelomvattend, al jaren lopend project dat onder andere beoogt de teksten van Amerikaanse wetgeving en verdragen waarbij de Verenigde Staten zijn betrokken, op wetenschappelijk verantwoorde wijze digitaal beschikbaar te maken.

In dit kader is er ook een verzameling aangelegd *Statutes of the United States concerning Slavery*, die begint met 'An Act to prohibit the carrying on of the Slave Trade to any Foreign Place or Country' uit 1794 en voorlopig eindigt met de bekende 'Fugitive Slave Act' uit 1850. Een bronnensite die een van de nadelen die het Internet vaak aankleven vermijdt, de onduidelijkheid van de herkomst van de informatie.

<http://www2.h-net.msu.edu/~slavery/>

Het H-net is een internationale en interdisciplinaire organisatie van wetenschappers en leraren die het educatieve potentieel van het Internet wil ontwikkelen. Het bevat recensieartikelen, discussiefora van deskundigen en geïnteresseerd publiek en multimediaal materiaal. De centrale server is verbonden aan het Center for Humane Arts, Letters and Social Sciences van Michigan State University. Vandaar die domeinnaam, met een edu extensie, wat betekent dat we te maken hebben met een Amerikaanse educatieve instelling.

In dit geval is het thema slavernij en treft men een degelijke, wetenschappelijk onderbouwde site, *Studies in the World History of Slavery, Abolition and Emancipation*.

Een digitaal wetenschappelijk tijdschrift, meertalig, met vrij recente bibliografische ondersteuning.

Cees Bol

En verder:

Unesco is een project over de grote slavenroutes gestart. Zie daarvoor <http://www.unesco.org> (Unesco's Slave Route Project en de Slave Trade Project Archives).

**Gesprek met Ada Korbée van het
Wereldmuseum Rotterdam**

Hans Pols

'We hebben erfgoed in huis dat van iedereen is'

Het Wereldmuseum ligt op een van de mooiste plekjes van Rotterdam. Aan de Maas, tegenover Hotel New York, naast de historische Veerhaven, in een door voorname bebouwing uit de negentiende eeuw en passerende schepen gedomineerde omgeving. Het is een plaats die beelden oproept van verre reizen over zee, machtige reders en haveloze landverhuizers. Het gebouw zelf, met zijn eclecticismische, koloniale stijl, heeft iets on-Nederlands. Kortom, een ideale plaats en omgeving voor een volkenkundig museum.

De kern van de collectie van het Wereldmuseum komt uit het bezit van Rotterdamse reders; wat zij in de loop der jaren verzameld hadden, werd vanaf 1885 beheerd en tentoongesteld in het in dat jaar gestichte Volkenkundig Museum. Met geschenken van met name missionarissen en ambtenaren is de collectie in die beginjaren nog verder uitgebreid.

Eigenlijk werd alles wat exotisch en van kunsthistorische waarde was, verzameld. Wel lag de nadruk op voorwerpen uit Nederlands-Indië en West-Afrika, de voormalige koloniën. Vreemd genoeg ontbraken hier Suriname en de Antillen. Wat het museum uit de West heeft, komt van het koninklijke huis. Geschenken uit Suriname en de Antillen aan de Oranjes werden aan de volkenkundige musea 'doorgesluist'. De laatste jaren wil het museum niet alleen de uitingen van de traditionele volkscultuur uit de gebieden waar zijn

belangstelling naar uitgaat, vastleggen en bewaren, maar ook andere interessante culturele ontwikkelingen daar volgen. Hedendaagse kunst, fotografie en film vormen nu een essentieel onderdeel van het nieuwe verzamelbeleid.

De verschillende volkenkundige musea in ons land hebben hun beleid op elkaar afgestemd; ieder richt zich nu op zijn sterkste collectie.

Het Wereldmuseum Rotterdam zal vooral aandacht blijven geven aan het islamitische cultuurgebied en Afrika. Op dit moment kent het drie min of meer permanente tentoonstellingen: 'Rotterdamers' (over de immigratie naar Rotterdam in de twintigste eeuw), 'Schatkamers' (waarin zo'n zeshonderd topstukken uit de collectie staan opgesteld, met onder andere stukken uit de wereldberoemde Oceanië-collectie) en het 'Reishotel' (waarin kinderen van de basisschoolleeftijd kennis kunnen

maken met bezoekers uit alle windstreken). Met name de tentoonstelling 'Rotterdamers' en het Reishotel zijn, zoals dat tegenwoordig heet, interactief.

Het Wereldmuseum heeft drie educatieve medewerkers. Ada Korbée is een van hen. Ooit begon zij in het basisonderwijs en via het buurtwerk is zij bij het museum terechtgekomen. 'Wat wij willen is de mensen de gelegenheid geven kennis te nemen van verschillende culturen: leefwijzen, rituelen en alles wat mensen gebruiken om hun leven vorm en inhoud te geven. We doen dat met historische voorwerpen, maar we proberen daarbij het heden te betrekken om te vermijden dat mensen zich een te exotisch beeld vormen van de manier waarop mensen daar leven. Het gaat niet meer alleen om te laten zien wat je in je collectie hebt, maar ook om mensen uit te

dagen, ze te prikkelen. Daarbij zouden we eigenlijk gratis moeten zijn. Want geld is toch ook vaak een obstakel om naar binnen te gaan. Natuurlijk, mensen geven heel makkelijk geld uit aan andere zaken: aan de bios of aan de diergaarde. Maar voor dit museum ligt het anders. We hebben erfgoed in huis dat van iedereen is. Nu moeten we ons in allerlei bochten wringen om de bezoekersaantallen te halen die de gemeente ons min of meer oplegt.'

'Rotterdammers'

Op de ramen van de verdieping waar 'Rotterdammers' te vinden is, zijn portretten geplakt van Rotterdammers uit alle streken van de wereld. Door de tientallen gezichten is de eindeloze stroom van en op de Maas te zien. Een enorm paneel, in het midden over de totale lengte van de zaal, versterkt het caleidoscopisch beeld van de bevolking van de stad. Aan de andere kant van het paneel doen tien Rotterdamse families hun interactieve verhaal.

'Rotterdammers' vertelt het verhaal van honderd jaar migratie naar Rotterdam; eigenlijk een verhaal dat over iedere willekeurige grote stad in de wereld verteld kan worden. Wij hebben die eeuw genomen omdat wij de mensen graag zelf aan het woord laten. De eerste die we aan het woord laten is een familie waarvan de oudste vrouw, de oma, op tweejarige leeftijd met haar moeder vanuit Zeeland naar Rotterdam is gekomen. En het meest recente verhaal is dat van een Bosnisch gezin dat om economische redenen hiernaartoe is gekomen. Daartussen zit een Italiaans gezin, een Marokkaans, een Chinees gezin, een Surinaams. Die mensen vertelden hun verhaal aan de hand van vragen die wij ze gesteld hebben; de ouderen, de jongeren, ook die hier geboren zijn, praatten over hun idealen en hun toekomst, maar ook over de band die ze nog hebben met hun thuisland. En dat alles is op video vastgelegd en al die verschillende verhalen zijn te bekijken en te beluisteren.

In het project voor vmbo-leerlingen moeten zij op school werken aan een verhaal over een plek in Rotterdam die voor hen belangrijk is. Ze verwerken die verhalen in collages en dan komen ze naar het museum om die verhalen bij een vertelkast in het theater te vertellen. Hun verhalen en collages liggen in een boek op de tentoonstelling.

Daarmee vullen we het verhaal van 'Rotterdammers' aan. Vaak komen ze binnen met een houding van: waarom moet ik hier naar toe, ik vind het helemaal niet leuk hier. Maar vanaf het moment dat ze hier zitten op de tentoonstelling is dat bijna altijd over. Want ze zien en horen hier dingen die ze herkennen. Soms zijn dat heel confronterende uitspraken. Dan zeggen ze: kan dat hier, in een museum? Dan zeggen wij: dat zeggen wij niet, dat zijn de dingen die je op straat hoort. Kortom, alles refereert hier aan dingen die ze kennen en dat maakt dat ze geïnteresseerd raken.'

'Schatkamers'

De Schatkamers bevinden zich in het midden van het museum, op iedere verdieping is er een. Na het passeren van een luchtsluis, komt de bezoeker in een ruimte waar het licht gedimd en de lucht volledig geklimatiseerd is. Alle aandacht moet uitgaan naar de tentoongestelde objecten.

Het gaat hier om ruim zeshonderd van de meest unieke voorwerpen uit de collectie. Van volkskunst tot hofkunst: uiteenlopende vormen, kleuren en materialen tonen culturele rijkdom uit de hele wereld. Wat omvang en kwaliteit betreft behoort de collectie inmiddels tot de belangrijkste in Europa. Vooral de voorouderpalen, met de daarop grillige uitgesneden figuren, uit de Oceanië-zaal zijn indrukwekkend. Maar wat moet je in zo'n zaal met een willekeurige 4 Havo-klas?

'Meestal komen groepen voor één tentoonstelling: óf voor 'Rotterdammers', óf voor 'Schatkamers'. Afhankelijk van wat ze willen, adviseer ik ze altijd om allebei te doen: dus als ze 'Rotterdammers' gaan zien, ook nog even 'Schatkamers' mee te pikken en andersom. Voor 'Schatkamers' hebben we een programma voor CKV1, maar vaak komen er hier ook docenten die zelf opdrachten hebben gemaakt. We hebben bewust ook geen kijk-route gemaakt, omdat we graag dingen samen met docenten ontwikkelen. Bovendien zijn de 'Schatkamers' meer een esthetisch tentoonstelling, de informatie is wat naar de achtergrond gegaan. De bedoeling was: als je meer informatie over een voorwerp wil, ga je naar een computer en dan tik je daar het nummer van het voorwerp in. Om allerlei redenen is dat niet zo goed uit de verf gekomen. Maar ik heb ook gemerkt dat mensen het helemaal niet

Ada Korbee

zo vreemd vinden om alleen maar te kijken.

Voor scholieren is dat wat anders. Zij zijn gewend om opdrachten te maken. En als die er niet zijn, lopen ze nogal verloren rond. We adviseren dus altijd om met opdrachten te komen en als de docent ze zelf niet kan maken dan willen wij ze daar bij helpen.'

Educatie

'Onze educatieve dienst heeft een uitgebreid programma bij 'Rotterdammers' gemaakt voor het vmbo gemaakt en een CKV1-project over 'Schatkamers'. Er komt ook zo'n programma bij 'Rotterdammers'. Maar zelf vind ik zo'n CKV1-project wat beperkt, ik vind het altijd prettig om te kijken of ik ook geschiedenis en eventueel andere vakken bij dit soort onderwerpen kan betrekken.

De educatieve medewerkers maken allemaal deel uit van de projectgroepen die tentoonstellingen voorbereiden. Vanaf het begin draaien we mee. We denken mee over het concept. Voor grote tentoonstellingen praat je dan over een voorbereidingstijd van twee jaar.

Als blijkt dat bij een tentoonstelling geen educatief programma te maken is, dan stappen we er halverwege uit. Maar dan hebben we wel het begintraject meegemaakt. Want sommige tentoonstellingen kunnen wel interessant zijn voor het onderwijs, maar ze staan te kort om er iets mee te kunnen doen. Dat is bij 'Schatkamers' en 'Rotterdam-

mers' anders. Die staan lang, tien jaar, uiteraard met actualiseringen. Dan loont het om er een programma bij te maken voor het onderwijs. Dus we maken liever een paar hele goede programma's die lang mee kunnen. En voor de kortere tentoonstellingen werken we graag met de individuele docenten mee aan producten op maat.'

Slavernij

Hoogst actueel is het verhaal van de slavernij. Het Wereldmuseum heeft nog geen definitieve keuze gemaakt voor specifieke aandacht aan de slavernij, maar over het onderwerp wordt wel nagedacht.

'Bij ons is iemand van buiten gekomen met het voorstel iets te doen aan de slavernij. Maar het museum gaat een tijdje dicht voor een verbouwing en we denken nu aan 2003, want dan is het precies honderdveertig jaar geleden dat de slavernij werd afgeschaft. Daarom zitten we sinds 1999 in een netwerk, 'Slavernij en Musea'. Er bleken al aardig wat musea plannen te hebben om iets te doen aan de slavernij.

Het Tropenmuseum heeft de tentoonstelling over Zuid-Amerika vernieuwd en daar zit een permanente opstelling in over slavernij. Het Afrika-museum in Berg en Dal gaan er wat mee doen in 2003. Het Scheepvaartmuseum in Amsterdam opent in september dit jaar met een tentoonstelling 'Slaven en Schepen'. En dan zijn er nog wat klei-

nere musea en niet te vergeten het Landelijk Platform Slavernij Verleden, dat nu dus heel druk bezig is met het monument.

Maar goed er gebeurt dus van alles. Want we willen naast het statische monument ook iets dynamisch en op dat laatste terrein hebben wij, musea, natuurlijk iets te bieden. Daar zijn we dus ook in geïnteresseerd. Overigens denken de musea wel verschillend over de vraag hoe je slavernij naar voren moet brengen. Een aantal neigt naar een nog net niet shockerende benadering; in ieder geval willen zij met persoonlijke verhalen vertellen hoe het was. Een andere groep musea wil vooral de feiten laten spreken, ze kiezen dus voor een wat meer wetenschappelijke benadering. Omdat er ook mensen in het netwerk zitten met een Surinaamse en Antilliaanse achtergrond, zijn er regelmatig felle dialogen over wat we nu wel of niet moeten vertellen.

Ik moet zeggen, dat als wij hier zelf een tentoonstelling gaan maken en dat is nog steeds niet zeker, we een beroep zullen doen op de emotie. Maar niet door maar één kant van het verhaal te vertellen. We willen het verhaal van de slavernij vanuit meerdere perspectieven benaderen. Het verhaal van de slaaf, de slavenhouder en de slavenhandelaar. Daarmee zouden we dan de bezoeker de mogelijkheid willen geven zelf een mening te bepalen.

Wereldmuseum Rotterdam
Willemskade 25
3016 DM Rotterdam
Tel. 010-2707101

Voor meer informatie
www.wereldmuseum.rotterdam.nl

Toegangsprijzen

Groepen (min. 15 personen):
 volwassenen f7,50 (€3,50), kinderen
 f4,- (€1,80). Speciaal tarief: zondag bij
 binnenkomst tussen 10.00 – 11.00 uur
 f2,20 (€1).

Onderwijsgroepen: (min. 15 personen)
 bas en vo in Rotterdam gratis, alle
 overige onderwijsgroepen f4,- (€1,80)
 p.p., begeleiders zijn gratis. CJP/CKV-
 pas geldig. Groepen dienen zich
 minstens drie weken van te voren aan
 te melden.

Ik heb *Het atlantisch lied* van Carl Phillips gelezen. Daarin beschrijft hij een reis die hij gemaakt heeft naar Engeland, Liverpool en van daar naar Charleston in South-Carolina. Hij praat met mensen, ook met zwarte Amerikanen en die zeggen: het is veel beter geweest voor de Afrikanen dat ze weggingen, want in Afrika was het helemaal niets en hier hadden ze tenminste nog een kans om iets te beginnen. Als ik zoiets lees, dan moet ik heel diep nadenken. Waarom zegt zo iemand dat? Zo zijn er heel veel meningen over slavernij.'

De historische romans van Cynthia Mc Leod

24

'Hoe duur was de suiker' sloeg destijds in als een bom.

Het boek verscheen in Suriname in 1987. Daarna is het vele malen, ook in Nederland, herdrukt.

Vanaf dat moment was de naam van Cynthia Mc Leod als schrijfster over het Surinaamse slavernijverleden gevestigd. Reden om in het kader van dit themanummer een gesprek met haar te hebben over haar werk.

Cynthia Mc Leod-Ferrier is Surinaamse, dochter van de eerste president. In de jaren vijftig studeerde zij, zoals de andere kinderen uit het gezin Ferrier, in Nederland. Terug in Suriname haalde zij haar MO-Nederlands a en b en werd zij lerares Nederlands aan het De Miranda Lyceum. Nu verdeelt zij haar tijd tussen Suriname en België, en is zij is ook vaak in Nederland.

De boeken

Na de historische roman *Hoe duur was de suiker* verschenen er meer boeken: *Vaarwel Merodia*, *Tweemaal Mariënborg*, *Ma Rochelle Passée*, *Welkom El Dorado* en een studie over Elisabeth Samson, die uitgegeven werd door de Universiteit Utrecht en waarvan in 2000 de romanversie is verschenen, *De vrije negerin Elisabeth, gevangene van kleur*.

Deze boeken gaan over de mensen, blank en zwart, op de plantages in het binnenland van Suriname en in de stad, Paramaribo. Ze spelen in de achttiende en negentiende eeuw. Dat is niet zolang geleden.

Kun je de omgeving van die mensen van toen nog terug vinden? Zijn er nog plantages, slavenhuisjes, hun woonhuizen in Paramaribo?

'Met de plantages is het slecht gesteld. Je hebt het over tropisch oerwoud. Daar blijft niets bewaard. Ik kreeg een brief van mensen, die informatie wilden over Rac à Rac. Familie van hen had daar gewoond en op een verjaardagsfeestje hadden ze bedacht dat ze die plantage nog wel eens wilden zien. Of dat kon? Nou, daar is niets van over

dan ondoordringbaar regenwoud. De tropische natuur is meedogenloos. Voor je het weet is alles overwoekerd.

We maken historische plantagetochten, met een boot over de rivier.

Vijfentwintig jaar geleden was Groot Chatillion er nog; een plantage, die later een leproziekenhuis was geworden. Je kon de gebouwen zien liggen vanaf de rivier. Maar de lepra is nu goed te bestrijden, Groot Chatillion werd gesloten en er is niets meer van over. Vijf jaar geleden zag je nog tussen allerlei groeisels de koningspalmen van de oprijlaan, het metaal van de keuken en de porseleinen toiletpot van het huis van de directeur die aan de afvoerbuizen tussen de bomen hing (de wc was op de eerste verdieping, maar al het houtwerk was al vergaan). De plantages zijn dus verdwenen in het oerwoud.'

Met haar boeken heeft Cynthia McLeod een heel nieuw terrein opengelegd voor historisch geïnteresseerde Surinamers, en ook voor Nederlanders. In de achttiende eeuw had zich een koloniale samenleving gevormd die in een voortdurend contact leefde met patria, maar ook eigen regels en normen had ontwikkeld, voor zwart en blank.

McLeod laat in haar boeken iets zien van die gecompliceerde maatschappij. Ze beschrijft de mogelijkheden en onmogelijkheden in die tijd en blijft niet steken in een situatie waarin alleen maar sprake is van slechterikken en zielepieten. Mensen, plaatsen, situaties worden gedetailleerd beschreven.

In hoeverre zijn de romans historisch? Wat voor onderzoek heeft McLeod gedaan? Hoe is zij op het idee gekomen om historische romans te gaan schrijven over mensen in de tijd van de slavernij?

'Eigenlijk ben ik docente Nederlands en ik behoor tot de eerste groep van leraren die zelf Surinamer zijn. Vroeger kwamen alle leraren van de middelbare school uit Nederland. Eind jaren zestig gaf ik les op het lyceum in Paramaribo en we wilden op school een beetje een Surinaamse draai geven aan de inhoud van de lessen. We hadden precies hetzelfde programma als de Nederlandse scholen, eigenlijk ook nu nog, met voor Nederlands dezelfde schrijvers. We wilden dat als onze kinderen moesten lezen dat ook iets uit of over Suriname moest zijn. We zochten Surinaamse poëzie op naast Mariken van Nimwegen, Surinaamse literatuur werd

ingezet, bijvoorbeeld van Leo Ferrier, mijn broer, en we zochten ook verder op in de regio naar lesmateriaal, in de Antillen bij Albert Helman, in Latijns-Amerika.

Maar het was te weinig voor alle jaren. In de loop van de vierde klas zaten we zonder. Ik ben toen verder gaan zoeken in kranten en tijdschriften en in het archief en heb daar stukken uit genomen en bewerkt.

Mijn leerlingen stimuleerden me enorm. Ze vroegen steeds om weer andere verhalen. En op school vonden ze dat ik dat allemaal bij elkaar moest uitgeven. Dat zou ik best kunnen – ik maakte toch ook de cabareteksten. Ik zei toen maar: 'Als ik met pensioen ga, word ik schrijfster'.

Toen werd mijn man ambassadeur en kon ik gaan schrijven. In Brussel ben ik begonnen aan de historische roman *Vaarwel Merodia*.

Na de overplaatsing van mijn man naar de VS ontmoette ik joodse mensen, die vrienden werden. Ik vertelde ze dat er ook joden in Suriname waren: op Joden Savanna was de eerste synagoge van het Westelijk Halfrond. De eerste joodse begraafplaats ligt daar, middenin het oerwoud. Vanaf de zeventiende eeuw zijn er al joden in Suriname. Ze zijn eerder gekomen dan de Hollanders. En ze kwamen om te blijven. Ze hebben Suriname gemaakt tot hun vaderland. Zij noemden Joden Savanna 'het nieuwe Jeruzalem aan de rivier'.

Dat wisten mijn vrienden niet. Ik vertelde dat de joden niet een afzonderlijke groep gebleven waren, maar gewoon waren opgegaan in de Surinaamse gemeenschap. Je kunt bijna zeggen dat elke creool joods bloed heeft. Ik wist er eigenlijk veel van en bedacht dat ik dat wel eens op kon schrijven. Dat boek is *Hoe duur was de suiker* geworden.

Toen ik in 1986 in Suriname terugkwam had ik dus twee romans bij me van ieder 250 pagina's. Ik heb een uitgever gevonden en ik mocht kiezen wat het eerste moest verschijnen. Het werd de suiker. Ik vond dat een beter boek. Ik had daar een stijlprobleem op kunnen lossen dat zich in al mijn boeken voordoet, maar waarvoor ik tot dan toe geen goede oplossing had. Ik vond het namelijk moeilijk om slaven Hollands te laten praten. Ze mochten geen Nederlands kennen toen.

In mijn eerste boek probeerde ik dus te omzeilen dat een slaaf rechtstreeks iets zei. Dat maakte het lezen soms nogal moeizaam. Vanaf het tweede boek spreken mijn slaven sranan en staat de vertaling erbij. Pas na 1876 is in Suriname het Nederlands erin geheid, met veel succes. We spreken nog steeds Nederlands.

De jaren tachtig waren moeilijk in Suriname. Er was geen import, er was helemaal niets te koop. Maar verjaardagen en feestjes gingen wel door en je moest toch cadeautjes hebben? In oktober 1987 kwam het boek uit. Ik werkte toen weer op school en we dachten dat het een succes zou zijn als er vijfhonderd exemplaren verkocht zouden worden. Suriname heeft geen leestradiatie.

De presentatie was in een hotel, wel leuk, maar de dag daarop zou ik signeren in een boekhandel. Ik moest daar zitten van 10 tot 12 en ik dacht, ik neem wel wat correctie mee. Het was toch zonde van de tijd om daar te zitten niks? Toen ik aankwam met mijn tas opstellen stond er een hele rij mensen voor die boekhandel. Een overval of zo? Maar nee, ze kwamen voor het boek.

Die eerste dag heb ik 675 exemplaren moeten tekenen. En binnen zes weken was alles op.

Het boek is al snel herdrukt. Iedereen las het, van de minister tot de schoonmaakster. Ik ben toen doorgegaan met schrijven. De mensen in Suriname blijven mijn boeken lezen. Ook mensen die nog nooit een boek gelezen hebben.'

De bronnen

'Literair is er van alles op mijn boeken aan te merken. Critici doen dat dan ook. Maar de inhoud spreekt erg aan en ik heb zelf nooit de bedoeling gehad een of ander literair werk te creëren. Het is toch fantastisch als iemand met vier klassen lagere school kan lezen over hoe het vroeger was. Daar ging het mij om. Ik heb geen literaire pretenties.

Wel stel ik eisen aan de informatieve waarde. De feitelijke onderbouwing moet zoveel mogelijk kloppen.'

De informatie die het archief in Paramaribo heeft, is maar beperkt. Voor 'Tweemaal Mariëburg' kon Cynthia McLeod gebruik maken van de uitvoerige collectie stukken over de plantage Mariëburg, waar contractarbeiders in opstand waren gekomen. Maar voor de andere boeken was er niet veel. Het Surinaamse archief heeft vrijwel geen stukken van voor 1863.

'Alles moest vroeger naar Holland. De stukken berusten nu voornamelijk in het ARA in Den Haag, en in de gemeentearchieven van Amsterdam en

Rotterdam. Het zou goed zijn als die stukken ook in Suriname te raadplegen waren via microfilm. Het gaat wel om een paar duizend boeken. Dat is veel. Maar één film is twee boeken en dat kost zo'n 65,-, dus het is wel te doen. Verder is er een aircoruimte nodig met leesapparatuur.

Wat leuk is voor de mensen in Suriname zijn de doop- en trouwboeken van de kerk: de burgerlijke stand. Daar zouden we mee moeten beginnen en dan langzaam uitbreiden.

Verhalen van mensen heb ik ook veel gebruikt. Bijvoorbeeld mevrouw Samson (geen familie van Elisabeth) heeft als kind op Mariëburg gewoond en vertelde mij veel over de sfeer daar. Verder gebruik ik voor mijn romans allerlei verhalen die ik eerder hoorde en heb onthouden, ook van mijn familie. Wij hebben heel wat vertellers, zowel van vaders- als van moederskant. Mijn vader (nu 91) zelf weet er heel veel en ook mijn grootvader was zo iemand. Hij was inspecteur op de trein naar de goudvelden. Mijn hobby was vroeger altijd al geschiedenis, ook de Nederlandse. Floris V en zo, ik wist daar alles van. En die verhalen over het verleden ben ik blijven onthouden.

Mijn grootmoeder aan moeders kant maakte taarten voor bruiloften en feesten. Ze had daarvoor een keuken op het erf met een bakkersoven. Als er een grote bestelling was kwamen er allerlei vrouwen meewerken en ik mocht dan helpen. Daar zat ik dan eieren te klutsen tussen al die vrouwen en hoorde van alles.'

De studie

'Een wetenschappelijke boek is mijn studie over Elisabeth Samson. Ik ben lang met Elisabeth bezig geweest. Zij interesseerde me enorm. Ik kwam haar naam tegen in historisch werk over haar tijd. Toen ik na jaren van alles over haar had uitgezocht, wilde ik wetenschappelijke erkenning. Ik wilde dat het duidelijk was dat ik op een wetenschappelijke manier te werk was gegaan. Ik heb het boek toen naar de Utrechtse universiteit gestuurd en die heeft het uitgegeven.'

Elisabeth Samson is een heel bijzondere vrouw geweest. Een intelligente, ondernemende, goed opgeleide, vrije, maar zwarte vrouw. Zij dreef haar eigen importbedrijf van luxegoederen voor rijke blanken in de kolonie en onderhield daarvoor

nauwe betrekkingen met een handelshuis in Amsterdam. Zij verwierf daarmee een groot fortuin en bezat op den duur ook haar eigen plantages. Door haar zelfverzekerdheid (zeker voor een zwarte) en omdat zij wilde trouwen met een blanke man kreeg zij problemen in de kolonie. Men ging ervan uit dat zoiets verboden was, maar eigenlijk voorzag de wet niet in deze situatie. Uiteindelijk is Elisabeth getrouwd, met haar tweede blanke man – de eerste was al overleden toen eindelijk de toestemming kwam. Door haar handelsactiviteiten en haar huwelijksperikelen komt de naam van Elisabeth Samson in allerlei stukken voor. Maar tot voor kort werd ervan uitgegaan dat zij haar geld te danken had aan een erfenis van een blanke vader.

'Toen we voor de tweede keer in Brussel gingen wonen ben ik met haar aan het werk gegaan. Ik had gelezen dat er brieven moesten zijn en die ben ik gaan opzoeken. Ik vond ook trouwaktes, de handelsbrieven in het gemeentearchief in Amsterdam, de inventaris van haar huis, het testament van Carl Otto Creutz. Die mensen bleken onvoorstelbaar rijk. De inventaris van haar plantages, de brieven van haar tweede man met haar agent in Amsterdam na haar dood, er was zoveel meer over dan ik aanvankelijk dacht.

Al met al heb ik zes jaar gewerkt aan mijn boek. En daarna ben ik, om er een

Cynthia McLeod Tweemaal Mariënborg

roman van te kunnen maken, de Surinaamse gemeenschap gaan bestuderen. Brieven, journaals – ik mag wel zeggen: ik heb alles gelezen dat er nog is en ik ken die mensen van de achttiende eeuw nu goed. Ik weet wie waar woonde, wie een kind had van wie enzovoort.'

Het monument

Natuurlijk kwam de actualiteit ook ter sprake: het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden.

'Voor mij hoeft het niet, zo'n monument. Voor mij zou het een belangrijker monument zijn als het slavernijverleden van Nederland helemaal geïntegreerd zou zijn in het geschiedenisonderwijs in de Nederlandse scholen. Dat zou ik een geweldig monument vinden. Op het moment is dat niet zo. Het slavernijverleden wordt soms maar in een paar regels afgedaan. Er zijn boeken waar wel wat in staat, maar behandelt men dat dan ook? Dat weet je niet.

Bij de paneldiscussies waar ik was ging het ook over compensatie. Slavenhouders zijn gecompenseerd, slaven niet. Nog steeds is er veel armoede in Suriname. Maar ja, je kunt niet alles goed maken. Wel vind ik dat er een soort gebaar gemaakt zou kunnen worden. Dat zou Nederland passen. Geen excuses, daar heeft die arme persoon in Suriname niets aan. Er zijn natuurlijk genoeg nakomelingen

van slaven die het gemaakt hebben – ikzelf, mijn vader. Zijn overgrootmoeder is nog in slavernij geboren, maar mijn vader is gouverneur geworden – de laatste gouverneur van de kolonie, de eerste president van de onafhankelijke staat. Hij heeft kunnen studeren. Wij thuis allemaal. Maar er zijn ook mensen die in de vicieuze cirkel zijn gebleven. Ze hadden geen geld en omdat er geen geld was kon er niets, dus bleven ze arm, onontwikkeld, zwart. Overigens geldt dat niet alleen voor de nakomelingen van de negerslaven, maar ook voor de contractarbeiders. Voor die mensen denk ik, zou je iets moeten doen.

Wat? Dat weet ik wel – ik zou graag willen dat Nederland van de meevallers van dit moment iets zouden willen geven voor de bouw van goedkope huurwoningen. Huisvesting is in Suriname een geweldig probleem. Door de moeilijke financiële situatie is er te weinig gebouwd. Eigenlijk is er nu geen huizenprijs meer. Het is wat de gek ervoor geeft. Voor arme mensen is er dus niets meer te krijgen. De mensen die vroeger een klein huisje voor zichzelf gebouwd hebben, zijn nu goed af. Maar er zijn mensen genoeg die dat niet gedaan hebben. Misschien vonden ze het toen niet belangrijk. Een volkswoningbouwproject – de huizen hoeven niet groot te zijn, het mag best een rijtje zijn, maar wel met een keuken, met sanitair, met slaapkamers,

zodat niet iedereen bij elkaar hoeft te liggen en een douche. Als Holland dat zou willen doen.'

Ik dacht dat u zou gaan pleiten voor het archief van Paramaribo.

'Het archief is natuurlijk belangrijk. Maar het feit dat er zoveel in Holland is, is onze redding. Bij ons vergaat alles veel eerder. Stukken kunnen voor gebruik in Suriname op microfilm gezet worden. We hebben dus geen groot archief nodig. Ik pleit op de eerste plaats voor huizen.

Tip voor leraren

'Als we praten over Elisabeth heb ik het over een vreemde situatie, maar ik wil de mensen van nu niet van van alles beschuldigen. Mensen zijn niet schuldig voor wat hun voorouders gedaan hebben. Maar je moet je ook niet op de borst slaan en je moet niet zeggen dat het allemaal te lang geleden is. Je moet als leraar niet alleen de mooie dingen vertellen. Je moet ook uitleggen wat het erge was van deze slavernij.

Als systeem is slavernij iets van alle tijden, maar bijzonder van deze vorm van slavernij was dat hij gekoppeld was aan ras. Je was slaaf omdat je zwart was.

Slavernij paste eigenlijk niet bij het Christendom. Er moest dus een legitimatie komen. Want de christelijke west-europeaan had die mensen nodig op zijn plantages. En zo ging men zeggen: zwarten zijn eigenlijk geen mensen. Ze zijn minderwaardig, ze hebben geen intellect, kunnen niet hoger komen dan het niveau van een kind van acht.

Met de gevolgen van die opvattingen hebben zwarte mensen tot de dag van vandaag te maken. In deze vorm van slavernij werden mensen ontmenselijkt. En het ideeëngoed bestaat nog steeds. Je merkt dat aan kleine dingetjes, ook in Nederland. Mensen denken wel eens dat je niet zo goed kunt lezen of zo als je zwart bent.

Mij doet dat niets, maar iemand anders vind dat vervelend. Ik ben persoonlijk ook niet gediscrimineerd, niet in de jaren vijftig in Nederland, toen er alleen Surinamers en Antillianen kwamen voor een studie. Maar met de mensen die hier nu wonen ligt dat anders.'

Maria van Haperen, Huub Oattes
en Wim Visser

Het examen geschiedenis 2001

VWO

• Gaat de zon hier op of onder?

Dinsdag 22 mei 09.15 uur. Een vluchtige blik op het vwo examen geeft de indruk van een redelijk, goed te maken werk. Niet te omvangrijk en zoals verwacht behandelt de stelopdracht Duitsland. Even doorbladeren en een snelle blik op Nederlands-Indië levert vertrouwde termen als cultuurstelsel en ethische politiek op, dus dat onderdeel moet ook wel te maken zijn.

Bron 8.

Gebruik bron 10.

Uit de eerste alinea van dit betoog blijkt dat Van Randwijk het akkoord van Linggadjati toejuicht en dat zijn visie op de koloniale geschiedenis is gekleurd door zijn antiekoloniaal standpunt.

2p 23 ☐ Toon dit telkens met een gegeven uit de bron aan.

Gebruik bron 10.

Van Randwijk neemt een in Nederland omstreden standpunt in tegenover Soekarno en tegenover de dekolonisatie. Tegenstanders van het akkoord zetten zich sterk af tegen de visie van Van Randwijk.

4p 24 ☐ Geef de stellingname van Van Randwijk in beide kwesties weer en geef daarbij telkens een mogelijk tegenargument van zijn tegenstanders.

Dan moet er gecorrigeerd worden en is het schrikken. Dit examen telt misschien 25 nummers, maar is in werkelijkheid aanmerkelijk langer, wel meer dan veertig vragen. Zouden leerlingen in tijdnood zijn gekomen?

Scoreformulier tevoorschijn getoverd en met een vaag gevoel van onrust aan de arbeid. Aandachtig de eerste opdracht lezen, zelf een antwoord formuleren en dan het correctievoorschrift erbij. Een simpele opsomming, eenvoudig. Die eerste drie punten zijn makkelijk binnen. Vervolgens een opdracht met bron, waarvoor inbeelding nodig is: altijd leuk. Hier kan de nodige historische creativiteit in worden verwerkt. De examinandi laten zich van hun meest inventieve kant zien. De correctie is problematischer, want het bij onderdeel a gegeven antwoord kan ook bij b en helaas biedt het antwoordmodel daarover geen soelaas. Hum, niet zeuren, hier telt de ervaring, dus gewoon wat ruimte bij het corrigeren. Het vlot allemaal lekker. Veel weetjes

die leerlingen gewoon van buiten stampen om daarna keurig op te sommen. Hier en daar laat een enkeling wat puntjes liggen, maar over het algemeen is er stevig uit het hoofd geleerd en herkent men het probleem in de vragen. Wel zijn de tijdaanduidingen vaag. Hoe breed is de periode 'rond 1950' en 'rond 1970' (vraag 3) of eind jaren tachtig (vraag 9)? Misschien wel zo breed als mijn leerlingen het zelf beantwoorden?

Op de stelopdracht is drie jaar lang geoefend. Ieder leerjaar moeten leerlingen minstens één exemplaar voor een punt inleveren. Keurig op lengte en voorzien van een duidelijke inleiding, helder betoog en vlammende conclusie. En wat voor een verrassing heeft het examen anno 2001 in petto? Een speels nieuwigheidje, waarschijnlijk afkomstig van die 'nieuwe stijl', want van de kandidaat wordt verwacht dat hij/zij een diapresentatie gaat geven. Weliswaar op papier, maar toch. De overbekende deelvragen zijn vervangen door genummerde dia's met duidelijk omschreven opdracht. Als die puntsgevijs wordt uitgevoerd is er niets aan de hand. Alhoewel? Het Verdrag van Rome (dia 3) staat niet in de stofomschrijving en is niet in deze samenhang apart behandeld.

Geen enkele leerlingen beantwoordt de opdracht volgens model. Hadden ze dit toch moeten weten? Bundels erbij pakken. Omissie? Hadden leerlingen dit verband zelf moeten kunnen leggen? Geen punten gegeven.

Dan de tussenstand opmaken en oversteken naar 'Nederland en Indonesië. Vier eeuwen contact en beïnvloeding'. De casussen worden niet gevraagd. Dat moet een foutje zijn van de examenmakers, want hebben we afgelopen november geen brandbrief ontvangen om daar toch vooral met nadruk op te letten? Die hele Molukse kwestie in de klas eens flink uit de doeken gedaan. Zelfs Henk Smeets van het Moluks Historisch Museum heeft daarover op school speciaal een lezing gehouden. Maar geen casus Molukken. Wel twee flinke lappen tekst, waaronder een enorme lellebel over het Accoord van Linggadjati. De toetsmakers kozen een stuk van de socialist Van Randwijk voor het einde van het examen. Grapje van de makers. In plaats van een makkelijke opdracht komt dit jaar de 'man met de hamer' langs met een opdracht op academisch niveau.

1 De oppositie (tegen het akkoord) heeft in beperkte zin gelijk wanneer zij beweert, dat het
2 totstandkomen van de ontwerpovereenkomst van Linggadjati allereerst te wijten is – (te
3 danken! zeggen wij) – aan het doorzettingsvermogen van een klein aantal mannen,
4 daarbij geholpen door enkele actieve (...) groepen die niet alleen het onvermijdelijk in de
5 stand van zaken begrepen, maar, meer nog, er een positieve mogelijkheid in zagen om in
6 onze naoorlogse wereld de democratie en de vrijheid nieuwe vorm te geven in gebieden
7 waar zij sedert eeuwen verdwenen schenen.
8 In Batavia en Cheribon zaten enkele mannen rond een tafel. Drie á vier Nederlanders,
9 een Engelsman en twee Indonesiërs. Zij zijn het met elkaar eens geworden en zij
10 begrepen elkaar. Achter hen keken twee volken gespannen toe. Daar was het minder stil
11 dan in de conferentiekamer. Er werd gejuicht en ook „verraad” geschreeuwd. (...)
12 Thans zijn zij van hun tafel opgestaan en keren zij zich tot hun volk. Het woord is aan u,
13 zeggen ze. Niet alleen om deze ontwerpovereenkomst goed te keuren, maar ook om hem
14 uit te voeren. (...) In Nederland worden andere geluiden gehoord! Wie zo hoog spel
15 speelt als de oppositie hier te lande doet en zonder reserve van „verraad, afbraak en
16 eedbreuk” spreekt en de hoogste vertegenwoordiger van de Republiek (waarmee wij op
17 het punt staan een Unie te sluiten) met misdadiger en moordenaar betitelt, voor die is
18 geen verzoening mogelijk en van hem is geen discipline te verwachten. Een
19 meerderheidsbeslissing van het parlement zal hem waarschijnlijk van tactiek doen
20 veranderen, zijn wrok zal dezelfde blijven en zijn doel onveranderd. (...)
21 De uitvoering van deze overeenkomst is echter buiten het kader van een socialistisch
22 beleid niet denkbaar. Indien de overeenkomst van Linggadjati eenmaal bekrachtigd is,
23 verschuift het zwaartepunt meteen van het staatkundig terrein naar het maatschappelijke.
24 De afhankelijkheid van Indonesië die met staatkundige middelen niet te handhaven
25 bleek, kan met economische en financiële middelen bevestigd worden en zelfs versterkt.
26 Men lette slechts op het lot van de Philippijnen. (...)
27 De macht van het geld is nog altijd een van de sterkste machten ter wereld en de
28 Indonesiër die straks bezwijkt voor de verlokking van de aangeboden rijkdom zal niet de
29 eerste zijn in de wereldgeschiedenis, die zijn idealisme en trouw aan de zaak van zijn volk
30 ruilt voor de schotel linzenmoes die de grote ondernemers hem bieden.
31 Maar deze gevaren bedreigen niet alleen de zelfstandigheid en de vrijheid van Indonesië.
32 Zij liggen in de hele wereld op de loer, ook in Nederland. De overeenkomst van
33 Linggadjati is ongetwijfeld een succes in de strijd tegen deze machten, geen overwinning
34 erop.

bron: H.M. van Randwijk, *Heet van de naald, keuze uit het werk van een man in verzet*, Den Haag/Amsterdam/Baarn 1969², pag. 91–94

Fouten in het examen? Nee toch zeker? Die examens worden hartstikke zorgvuldig gemaakt en doorgesproken. Een paar dagen na het examen ligt een brief van het CEVO (28-05) in het kastje, gericht aan de sectie Wiskunde. Pardon? Het antwoordmodel is bij opdracht 17 aangepast, want het klopte niet helemaal. In feite mag de vraag ruimhartiger worden beantwoord.

Op de examenbespreking in Den Bosch regent het klachten. Twee volle A-viertjes met opmerkingen liggen klaar en de aanwezigen ventileren hun eigen mening stevig. De beeldbronnen waren onduidelijk (acht en negen). De opkomende zon valt ook te interpreteren als ondergaand. En de prentjes uit de ledenwerfbrochure van het Veteranen Legioen Nederland, waarin 'een gevoel' zat, krijgen net als die foto 'van een Europese familie en hun huis', waarop slechts één Europeaan valt te ontdekken, het stempel van 'soepele beoordeling'. Punten voor leerlingen die in eerste instantie misschien onnozel leken, maar bij nader inzien blijken te beschikken over een enorm historisch inzicht en knap inbeeldingsvermogen.

Op de website van de VGN laat M. Sjamaar, tijdelijk CEVO-medewerker weten dat de opmerkingen van docenten bij de foto van de 'Europese familie' enige weerklank hebben gevonden. Deskundigen gaan de zaak bespreken, maar het correctievoorschrift wordt niet gewijzigd. En verder: 'Met dank aan een verdere perfektionering van de examens in de toekomst'. Dit is vast en zeker een lollig bedoelde reactie van een ontevreden docent? Of niet soms?

Onduidelijke gestelde vragen, vage tijdsaanduidingen, multi-interpretabele (beeld)bronnen, fouten in het antwoordmodel en streven naar perfectie (liever met een c). Dat wordt wat in 2002 met het CE geschiedenis (nieuwe stijl). Gelukkig geen Geschiedenis en staatsinrichting (oude stijl) meer, want dat compliceert de zaken alleen maar.

Maria van Haperen,
St. Odulphuslyceum Tilburg

Gebruik bron 2.

Chroesjtsjov geeft Kennedy twee mogelijke oplossingen voor Berlijn. In deze crisis kiezen de DDR en de Sovjetunie in werkelijkheid voor een derde mogelijkheid.

- 5p 4 ☐ A. Noem beide oplossingen die Chroesjtsjov aangeeft.
 B. Noem de in werkelijkheid gekozen oplossing.
 C. Leg uit in welk opzicht de gekozen oplossing afwijkt van de beide door Chroesjtsjov voorgestelde oplossingen.

Gebruik bron 3.

- 2p 7 ☐ Leg uit dat deze cijfers maar een deel van de problemen van de DDR met de vluchtelingenstroom weergeven.

De Franse president Mitterand bracht kort na de val van de Muur een officieel bezoek aan de DDR.

- 2p 9 ☐ Beredeneer waarom dit bezoek irritaties opriep bij bondskanselier Kohl.

bron 2

Fragment uit een gesprek tussen Chroesjtsjov en Kennedy, tijdens hun topontmoeting in Wenen op 3 juni 1961

- 1 Chroesjtsjov: „De Sovjetunie zal een vredesverdrag tekenen met de DDR (...) De Sovjetunie is
 2 bereid de Verenigde Staten tegemoet te komen in alle voorwaarden noodzakelijk voor het
 3 handhaven van wat het Westen de 'West-Berlijnse vrijheid' (hier wordt bedoeld: West-Berlijn wordt
 4 een vrije stad in de DDR zonder geallieerde troepen) noemt. Maar, als de Verenigde Staten dit
 5 voorstel afwijzen, (...) zal de Sovjetunie eenzijdig een vredesverdrag tekenen en alle
 6 toegangsrechten naar Berlijn zullen vervallen, omdat de staat van oorlog beëindigd zal zijn.”
 7 Kennedy: „(...) Deze zaak is van het grootste belang voor de Verenigde Staten. Wij zijn niet in
 8 Berlijn met iemands stilzwijgende toestemming. Wij hebben onze weg hiernaartoe gevochten,
 9 hoewel ons slachtofferaangetal niet zo hoog was als dat van de Sovjetunie. Wij zijn in Berlijn niet
 10 vanuit een overeenkomst met de Oost-Duitsers, maar vanuit harde afspraken met de
 11 Sovjetunie. (...) Het gaat in dit geval om de nationale veiligheid van de Verenigde Staten omdat,
 12 als wij het Sovjetvoorstel zouden aanvaarden, de verbintenissen van de Verenigde Staten
 13 beschouwd zouden worden als niet meer dan vodjes papier. West-Europa is van vitaal belang voor
 14 onze nationale veiligheid en wij hebben het verdedigd in twee oorlogen. Als wij West-Berlijn
 15 moeten verlaten, laten we ook Europa in de steek (...) Dat kunnen wij niet accepteren. (...)”
 16 Chroesjtsjov: „De Sovjetunie zal een vredesverdrag tekenen en de soevereiniteit van de DDR zal
 17 in acht worden genomen. Iedere schending van die soevereiniteit zal door de Sovjetunie als een
 18 daad van openlijke agressie worden beschouwd (...) met alle consequenties van dien.”
 19 Kennedy: „Zou dit vredesverdrag de toegang tot Berlijn blokkeren?”
 20 Chroesjtsjov: „Ja!”

ontleend aan: Richard Reeves, *President Kennedy, profile of power*, New York 1993, pag. 169

bron 3

Aantallen vluchtelingen en verhuizingen uit de DDR, 1953-1971

Jaar	Aantal
1953	331.396
1954	184.198
1955	252.870
1956	279.189
1957	261.622
1958	204.092
1959	143.917
1960	199.188
1961 (tot en met 12-8)	207.026
1961 (vanaf 13-8)	51.642
1962	21.356
1963	42.632
1964	41.876
1965	29.552
1966	24.131
1967	19.573
1968	16.036
1969	16.975
1970	17.519
1971	17.406

ontleend aan: Horst Pötsch, *Deutsche Geschichte von 1945 bis zur Gegenwart, die Entwicklung der beiden deutschen Staaten*, München 1998, pag. 292

HAVO**'... het gerief van de Molukkers'**

Om maar met de deur in huis te vallen: elk examen waarbij de normering op 1.8 gesteld moet worden om de uitslag dragelijk te maken, daar mankeert iets aan. Een leerling die 34 van de maximaal te behalen 83 punten scoort (slechts 40%) en dan toch nog op een voldoende (5.5) uitkomt, dat geeft je als geschiedenisdocent een onbehaaglijk gevoel.

Maar wat mankeert er dan aan? Zijn de slechte resultaten volledig te wijten aan slecht gestelde examenvragen? Ligt het aan de tweede fase, waarbij het aantal contacturen voor geschiedenis is gehalveerd, maar de exameneisen gelijk zijn gebleven? Zijn de docenten er niet in geslaagd hun lessen voldoende aan te passen aan de nieuwe situatie? Zijn de leerlingen misschien verantwoordelijk voor de slechte resultaten? Als geschiedenisdocent neem je geen genoegen met een monocausale verklaring, dus verkennen we hier wat mogelijkheden.

De eerste aanblik van de examenvragen was niet negatief: de CEVO had, na het moeizaam verlopen Havo-examen van vorig jaar, woord gehouden en minder lange en minder moeilijke bronnen(teksten) gebruikt. De stelopdracht was helder geformuleerd en duidelijk gestructureerd. Daarnaast zaten er een aantal echte leervragen in het examen, waardoor ook een beperkte, maar ijverige leerling punten kon scoren.

Nadat ik het onderwerp Duitsland had nagekeken moest ik mijn eerdere optimistische indruk bijstellen. Een geschiedenisexamen waarbij alle docenten staan te juichen, bestaat natuurlijk niet. Altijd is er wel iets op aan te merken: een onnodig ingewikkeld geformuleerde vraag, een te beperkt of juist te gedetailleerd correctievoorschrift, een onduidelijke bron, interpretatieverschillen etcetera. Ook dit jaar waren er weer discutabele zaken.

Vraag 4, met de bron over Chroesjtsjov en Kennedy, viel op door het moeilijke taalgebruik van beide leiders. Daarnaast werden er een aantal deelvragen 'gestapeld'.

Vraag 7, met bron 3 over de vluchtelingen uit de DDR, moest beantwoord worden met een kwalitatief argument. Veel leerlingen zochten naar kwantita-

tieve aanvullingen op de gegevens van de tabel.

De vraag naar de irritaties van Kohl over het bezoek aan de DDR van Mitterrand (vraag 9) leek mij niet relevant, zeker als je bedenkt welke terreinen onbevraagd bleven. Driekwart van mijn leerlingen behaalde hier geen punten, omdat ze het antwoord zochten in het traditionele Frans-Duitse wantrouwen of een egotrippende Mitterrand.

Is een primaire bron per definitie betrouwbaar? Volgens het correctiemodel (vraag 17) is het feit dat Colijn een persoonlijke brief schrijft, zonder dat hij zich in het openbaar hoeft te verantwoorden, voldoende reden om de bron betrouwbaar te noemen. Ik betwijfel of dit criterium alle docenten heeft overtuigd.

Ik kan hier natuurlijk niet om vraag 18 heen, waarbij bron 6 voor veel verwarring zorgde. Een ongeschikte foto moest als bron dienen voor een discus-tabele vraag. De foto was van een afstand genomen, zodat niet goed zichtbaar werd wie er afgebeeld stonden: Indonesiërs, Indo-Europeanen, Europeanen? De vraag veronderstelde dat er duidelijke verschillen waren tussen koloniale verhoudingen en tempo doeloe. Terecht kan opgemerkt worden dat koloniale verhoudingen een onderdeel vormen van tempo doeloe. Het correctiemodel gaat ervan uit dat er Europeanen op de foto staan afgebeeld en dat de Indonesiërs afstand bewaren. Op de VGN-site toonde collega Heystek aan dat de CEVO in de fout was gegaan. De CEVO reageerde koeltjes: de kritiek was niet zwaarwegend genoeg om het correctievoorschrift aan te passen. Deze vraag was maar liefst zes punten waard en op de normvergadering was afgesproken om hem volgens het correctiemodel na te kijken. De CEVO zou de score ongetwijfeld aanpassen ...

Een andere vraag die de nodige verwarring opriep was opnieuw een beeld-bron (bron 8). Nogal wat leerlingen zagen hier een gevelegde vrouw in, met slingers in haar handen. En dan de grieven van vraag 22. Dit leidde tot de nodige discussies op de normbespreking: moeten leerlingen dit soort woorden in hun Havo-bagage hebben, of rechtvaardigt dit taalgebruik het inzetten van woordenboeken tijdens het examen? Een (gemiddelde) leerling die haar antwoord begon met "... het geroef van de Molukkers...",

Gebruik bron 6.

Stel: je maakt een fotoboek over de geschiedenis van Indonesië rond 1900. Je gebruikt deze foto in twee hoofdstukken: het hoofdstuk 'Tempo doeloe' en het hoofdstuk 'Koloniale verhoudingen'.

- 6 p 18 □ Toon telkens met twee beeldelementen aan, dat deze foto gebruikt kan worden in beide hoofdstukken. Doe dat door:
- uit te leggen wat kenmerkend is voor de 'koloniale verhoudingen' en daarbij twee passende beeldelementen te geven
 - uit te leggen wat het begrip 'tempo doeloe' inhoudt voor de Europeanen en daarbij twee passende beeldelementen te geven.

bron 8

Een foto uit 1946 van een door Republikeinse jongeren in scène gezette voorstelling, waarmee zij hun propagandabijeenkomsten afsluiten

ondersteunt hiermee het laatste voorstel.

Natuurlijk speelt ook de invoering van de tweede fase een rol bij de matige resultaten. De halvering van de contacttijd is zonder twijfel in het nadeel van de leerling. Beter vijf weken met vier uur les, dan tien weken met twee uur les als het gaat om het voorbereiden op het eindexamen. Docenten hebben zich ongetwijfeld aan de eisen van de tweede fase gehouden, maar veel zelfstudie leidt zeker voor havo-leerlingen niet automatisch tot goede examenresultaten. Daarnaast maken docenten zich drukker om het eindexamen dan veel van hun leerlingen. Kunnen de tegenvallende resultaten ook teruggevoerd worden op slecht functionerende leerlingen? Tijd en energie vretende baantjes (maar wel betaald!), andere schoolprioriteiten, gemakzucht (het zelf voorbereiden van een hoofdstuk en het maken van opdrachten is niet echt nodig), want "dat komt later wel" zijn ongetwijfeld herkenbare karakteristieken van menig havo-leerling. Gemakshalve schets ik hier het beeld van een groep leerlingen die mij het meest bezig heeft gehouden, waardoor ik de andere, welwillende en actieve helft van de klas tekort doe.

Mijn vijf beste leerlingen? Een viertal leerlingen die vanuit 4-vwo waren overgestapt naar 4-havo, "omdat ze dan niet zoveel schoolwerk hadden". Zij slaagden met minimale inspanning: bij de behandeling van Indonesië is er één helemaal niet komen opdagen, behalve om uiteindelijk het examenkatren op te halen. De drie anderen hebben hooguit 25% van de lessen bijgewoond. Nummer vijf gunde ik haar mooie resultaat het meest. Een mavo-instrumenter, die geen les en geen opdracht gemist heeft en heeft geblokt van begin tot het eind.

Ik sluit dit commentaar af met een pleidooi voor een meer eigen en minder omvangrijk havo-examen: een deel kennisvragen (eventueel via gesloten vragen), vaardigheid in het omgaan met bronnen, open vragen en een stel-opdracht. Ik bepleit hiermee geen algehele niveauverlaging, maar wel dat er meer rekening gehouden wordt met het niveau van de havo-leerlingen. Deze groep verschilt wezenlijk op het niveau van kennis, inzicht, lees- en schrijfvaardigheid van vwo-leerlingen.

Huub Oattes,
Petrus Canisius College, Alkmaar

- 2p 6 ■ Welke gebeurtenis zorgde ervoor dat de 'Wiedervereinigung' in 1955 verder weg was dan ooit?
- A de Blokkade van Berlijn
 - B de invoering van de Duitse mark in de Bondsrepubliek
 - C de invoering van het éénpartijsysteem in de DDR
 - D de toetreding van de Bondsrepubliek tot de NAVO

Gebruik bron 6.

In de jaren zeventig waren er in de Bondsrepubliek acties van de RAF. De regering trad hiertegen op. Veel burgers vonden de acties van de RAF ondemocratisch; andere burgers vonden het optreden van de regering in strijd met de democratische grondrechten.

- 4p 14 □ Schrijf per onderdeel op wat burgers hieraan ondemocratisch zouden kunnen vinden. Doe het zo:
 onderdeel 1: ... (schrijf je uitleg op)
 (enz. tot en met 4)

Vier onderdelen die betrekking hebben op de schending van democratische grondrechten.

onderdeel 1: verklaring van Ulrike Meinhof, een RAF-lid (1970)

Gebruik van geweld en van wapens durven wij aan. Wij zeggen: het zijn zwijnen, types in uniformen zijn zwijnen. Met hen moeten wij niet praten. Op deze lui kan gewoon geschoten worden.

onderdeel 2: uit het extremistenbesluit van de overheid (1972)

Iedereen die solliciteert naar een baan bij de overheid kan gecontroleerd worden. Er kan nagegaan worden of er sprake is van activiteiten in strijd met de grondwet of van een lidmaatschap van een extremistische organisatie.

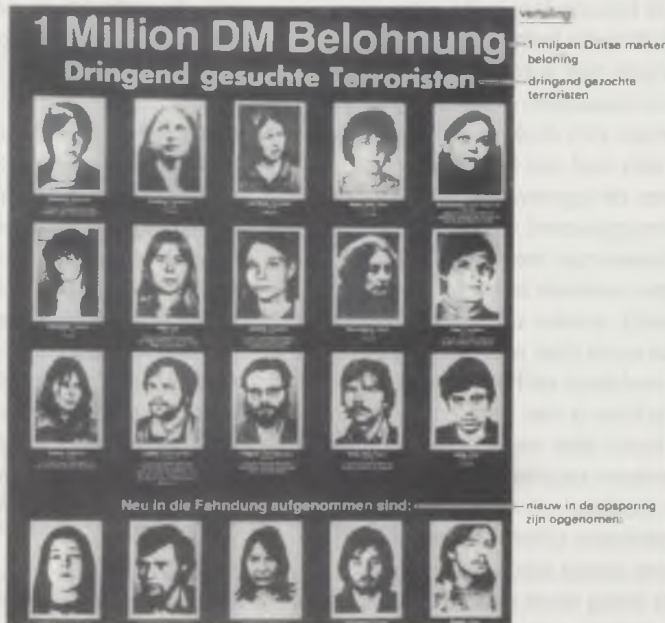
onderdeel 3: CDU-politicus Peter Lorenz (1975)

vertaling:

gevangene van de beweging van de 2^e juni

onderdeel 4: opsporingsposter van de Duitse politie (1979)

MAVO

- De CEVO leert en scoort een voldoende

Verreweg de meeste mavo-leerlingen hielden dit keer geen race tegen de klok. Het geschiedenisexamen was redelijk binnen de tijd te maken. Na afloop klonk ook geen bovenmatig gezucht en gesteun. Ze vonden het werk niet overdreven moeilijk. De eerste, naar het cito gezonden resultaten hebben vermoedelijk dit beeld bevestigd. De cesuur voor voldoende-onvoldoende is niet naar beneden toe bijgesteld. Er was een afgewogen niveauverschil tussen het C- en D-examen.

Mogen we concluderen dat het 'dus' een goed examen was? Zoveel lof kun je niet verwachten van leraren, laat staan van geschiedenis-docenten. Tijdens het centraal overleg in Utrecht met een aantal regionale contactpersonen en het regio-overleg in Alkmaar werden de nodige kritische kanttekeningen gemaakt. Ik ga hier niet in extenso op in. Ik licht er een aantal uit.

Het examen toetst naast feitenkennis, inzicht en samenhang ook vaardigheden. Steeds meer krijgen de vaardigheden accent. De ijverige mavo-leerlingen, ze komen nog voor, zijn daardoor wat in het nadeel. De waardering voor deze verschuiving is zeker niet algemeen.

De omvang van de tekstbronnen was beperkter dan voorheen. Dat is winst. De zin om een bron vervolgens weer onder te verdelen in 'onderdelen' ontgaat eenieder. Nummer ze gewoon achter elkaar. De wens om vragen en bronnen in één boekje te zetten is bij een meerderheid aanwezig. Het vragenboekje blijft omvangrijk. Dat wordt voor een belangrijk deel veroorzaakt door de uitgebreide instructies over de wijze van beantwoorden. Vrij algemeen wordt de voorkeur gegeven aan gestructureerde antwoordbladen zoals die inmiddels ook bij de examens vreemde talen gebruikt worden. Veel examenvragen gingen over politieke verhoudingen. Sociaal-economische en cultureel-mentale invalshoeken werden duidelijk onderbelicht. Jammer.

Enige opmerkingen over afzonderlijke vragen:

Vraag 6 was een zes-keuze vraag naar positionering van CDU en SPD ten opzichte van de buitenlandse politiek in

de vijftiger jaren. Onderwerp en vraagvorm waren wat te hoog gegrepen en onnodig ingewikkeld.

Het had meer voor de hand gelegen wat uitgebreider in te gaan op de Ostpolitiek. Slechts vraag 13 stelde deze aan de orde. Helaas kwam men niet verder dan een oefening in tekstverklaring. Een gemiste kans.

In een inmiddels gebruikelijke brief (vraag 8), waarin de leerling gevraagd werd zich in te leven in het dilemma van Maria of ze wel of niet met Willy vanwege de bouw van de muur naar het westen zal vluchten en haar familie zal achterlaten, werden alleen politieke en economische argumenten beloofd. Emoties mochten wel beschreven worden, maar werden niet gewaardeerd in punten. Hoezo empathie?

Vraag 14 riep bij leerlingen en docenten boosheid op. Twee bronnen afkomstig van de RAF en twee reacties van de West-Duitse overheid daarop, werden niet met elkaar vergeleken. Ze moesten alle getoetst worden aan de kwalificatie 'ondemocratisch'. Zeker de laatste twee bronnen waren te hoog gegrepen voor mavo-leerlingen. Moest een mavo-leerling echt weten dat 'de beweging van de tweede juni' gelieerd was aan de RAF?

Er waren ook docenten die een opsporingsposter met als terroristen aangeduide RAF-leden niet ondemocratisch vonden.

Of de ethische politiek (vraag 27) Nederland moreel verplichtte missie en zending meer kansen te geven stond niet in de stofomschrijving en riep vraagtekens op.

Vraag 29 ging over schuivende panelen op een tentoonstelling over contacten tussen Nederland en Indonesië. Het was een zeer ingewikkelde knipoo naar vaardigheden die niet echt getoetst werden.

Naast vraag 14 riep vraag 31 de meeste irritatie op. In het *Kleio-nummer* van september 2000 werd al aangegeven hoe moeilijk havo-leerlingen het vinden om goede onderzoeksvragen te formuleren. Aan mavo-leerlingen werd gevraagd onder tijdsdruk bij twee bronnen elk een onderzoeksvraag te stellen. Het onderzoeksgebied was vooraf sterk ingekaderd. De pogingen mislukten bij vrijwel alle leerlingen. De contactpersonen uit de regio verwachten dan ook dat vraag 14 en 31 aanleiding zouden geven om de cesuur bij te

Hieronder staan twee beweringen over de Ethische Politiek:

1 Nederland voelde zich verplicht om de koloniale relatie zo snel mogelijk te verbreken.
2 Nederland voelde zich verplicht om missie en zending meer kansen te bieden.

20 27 ■ Welke van de bovenstaande bewering(en) is/zijn juist?

- A geen van beide beweringen
- B alleen bewering 1
- C alleen bewering 2
- D beide beweringen

Gebruik bron 9.

Stel je voor, jij gaat een deel van een tentoonstelling inrichten over het onderwerp 'Contacten tussen Nederland en Indonesië'. Je moet een aantal afbeeldingen over prikborden verdelen. Je krijgt daarvoor drie prikborden. Op ieder bord is al een periode aangegeven.

De periodes zijn:

- a de periode van de Ethische Politiek
- b de periode van de VOC
- c de periode van het cultuurstelsel

30 29 □ Zet eerst de prikborden in de goede volgorde. Je begint bij de periode die het langst geleden is. Verdeel dan de drie onderdelen uit de bron over de prikborden.

Doe het zo:

- Voor de eerste periode neem ik prikbord ... (schrijf letter op), hierbij hoort onderdeel ... (schrijf nummer op)
- Voor de tweede periode (enz.)
- Voor de derde periode (enz.)

Gebruik bron 10.

Je wilt een onderzoek doen naar de Nederlandse reacties op het opkomend Indonesisch nationalisme tussen 1930 en 1945. Voor dit onderzoek heb je deze bron gevonden.

20 31 □ Bedenk bij ieder onderdeel van de bron een onderzoeksvraag die je zou kunnen gebruiken bij je onderzoek.

Doe het zo:

- onderzoeksvraag bij onderdeel 1: ...
- onderzoeksvraag bij onderdeel 2: ...

bron 10

Twee uitspraken over het nationalisme in Nederlands-Indië tussen 1930 en 1945

onderdeel 1: een gouverneur-generaal bij zijn afscheid

Ik denk dat het nog wel 300 jaar zal duren vóórdat Nederlands-Indië misschien voor een vorm van zelfstandigheid rijp zal zijn. Dit goede, geduldige volk moet in vrede kunnen leven. Tenminste, als men de weinige rotte elementen in toom weet te houden.

onderdeel 2: een regeringsadviseur

De vrijheidsdrang in een volk is door niets tegen te houden. Dit geldt ook voor de Indonesische nationalisten, al zijn ze nog zo zwak en slecht georganiseerd. Wanneer over enige jaren de Filippijnen hun onafhankelijkheid verkrijgen en ook Brits-Indië die weg gaat volgen, meen dan niet dat wij het hier in Nederlands-Indië met censuur en dwangmaatregelen wél klaarspelen. Dat is uitgesloten.

stellen en hebben zodoende geadviseerd strikt het correctiemodel te volgen. De bijstelling is echter niet gebeurd. Het tegengestelde advies vanuit de regionale bijeenkomst in Amsterdam om met beide vragen ruimhartig om te gaan, heeft dan ook tot een zekere rechtsongelijkheid geleid.

Of Soekarno een landverrader of een vrijheidsstrijder was, werd in vraag 36, zoals bij zo'n casus past, van verschillende kanten belicht. Om hem vervol-

gens in spiegelbeeld af te drukken is wel een originele manier van standplaatsgebondenheid.

Er is door het Cevo serieus ingegaan op eerdere punten van kritiek. Dit heeft wel tot verbetering, maar nog niet tot een echt goed examen geleid.

Wim Visser,
Petrus Canisius College, Alkmaar

ZOJUIST VERSCHENEN

Allereerst het tweede en laatste deel van de overal goed ontvangen biografie van Soekarno! In 1950 is Soekarno op het hoogtepunt van zijn macht: president van de Republiek Indonesië. Twintig jaar later mag hij zelfs niet begraven worden op de plaats die hij zelf daarvoor uitgekozen had. Een tragisch einde voor een groot man. Maar zijn ster is weer rijzende. L. Giebels, *Soekarno, 1950-1970* (Bert Bakker) f49,50.

Bij de Arbeiderspers, in de prachtig uitgegeven serie Oorlogsdomein, van Henri Barbusse *Het vuur, dagboek van een escouade*. Henri Barbusse, vóór augustus 1914 antimilitaristisch socialist, maar in de eerste dagen van de Grote Oorlog gegrepen door het patriottische vuur, schreef in 1916 dit getuigenverslag op basis van aantekeningen die hij vanaf 1915 in de loopgraven gemaakt had. Een onthutsend beeld van het rauwe soldatenleven. Vertaald door Mechteld Claessens, prijs f49,95 (geb).

In dezelfde serie *Vrijwilliger in Spanje* waarin John Sommerfield, lid geworden van de Internationale Brigade om het fascisme een halt toe te roepen en vervuld van idealen voor een betere wereld, op een sobere en indringende manier verslag doet van zijn inzet bij de strijd om Madrid. Vertaald door Paul Syrier (De Arbeiderspers) f39,90.

Onder redactie van Henk Flap en Marnix Croes de bundel *Wat toeval leek te zijn maar het niet was. De organisatie van de jodenvervolging in Nederland* (Het Spinhuis). In zeven artikelen buigen historici en sociologen zich over de vraag waarom zoveel joden zijn weggevoerd uit ons land vergeleken met andere landen.

Van Alain Finkelkraut *Een stem van de overkant*. Over hoe wij met het beladen verleden van de twintigste eeuw moeten omgaan zonder verkramptheid of manipulatie. Verschenen bij Contact, f34,90.

WAT TOEVAL DE ORGANISATIE VAN LEEK TE ZIJN, DE JODENVERVOLGING MAAR NIET WAS IN NEDERLAND

HENK FLAP & MARNIX CROES (REDACTIE)

In *Spelen in de Middeleeuwen, Over schaken, dammen, dobbelen en kaarten, onder redactie van W.S. van Egmond en M. Mostert*, wordt een beeld geschetst van de geschiedenis van allerlei spelen en hun spelregels, de sociale rol van het spel en de veranderende waardering die men aan het spel hechtte. Zo werd het schaken eerst ten strengste door de geestelijkheid afgekeurd als wereldlijk vermaak, maar werd het spel uiteindelijk bijzonder gewaardeerd om zijn didactische en moraliserende kwaliteiten. Uitgegeven bij Verloren, f44,-.

Wout Troost, gepromoveerd op de Ierse politiek van de koningstadhouder, schreef Willem III, een politiek biografie (Verloren) f66,-. Hierin de opvatting dat, hoewel Willem III de Republiek in 1672

van de ondergang redde, hij medeverantwoordelijk is voor het verval van die Republiek door zijn verbeterde pogingen Lodewijk XIV te trotseren en zijn onvermogen staatkundige hervormingen door te voeren.

In *Culturele Fylogeneze, Over vooruitgang, stilstand en de loop der geschiedenis of waarom niet iedereen ontwikkeld is*, probeert de econoom G. Jan Ligthart verklaringen te vinden voor een van de grote vragen van deze tijd. Bij Van Gorcum, f49,50.

In het gezelschap van de ambassadeur die de Republiek na de vrede van Westminster in Londen ging vertegenwoordigen, reisde ook Joannes Vollenhove, dominee en dichter, mee. G.R.W. Dibbets voorzag Vollenhove's dagboek van een inleiding over diens leven en werk en annooteerde het uitgebreid. Het boek geeft een mooi beeld van doen en denken tijdens zo'n Engelse reis. *Predikant en toerist, het dagboek van Joannes Vollenhove, Engeland, 17 mei-30 oktober 1674*. (Verloren, f59,50.)

Bij Contact van P.W. Klein, *Kaddisj voor Isaac Roet, Twee familiegeschiedenissen uit de twintigste eeuw*, f34,90. De emeritus hoogleraar geschiedenis onderzoekt met zijn speurtocht naar de lotgevallen van de familie Roet in de oorlogsjaren ook het verleden van zijn eigen familie in die tijd. Een mooi boekje.

Bij de Arbeiderspers, de geschriften van Padre António Vieira, een Portugese priester uit de zeventiende eeuw, die op jonge leeftijd naar Brazilië verhuist, daar de joden verdedigt, de inquisitie bestrijdt, het opneemt voor de indianen en de Hollanders, met wie hij noodgedwongen kennis maakte tijdens hun bezetting van Brazilië, leerde haten. *Een natte hel. Brieven en preken van een Portugese jezuïet.* Gekozen, vertaald en van een nawoord voorzien door Harrie Lemmens, Privé-domein nummer 241.

Saul David en Menno Steketee schreven *Ik val aan volg mij, Militaire blunders in de twintigste eeuw.* De blunders zijn in vier hoofdstukken ondergebracht; bij Onnadenkende bevelhebbers, Slechte voorbereiding, Overmoed en Politieke inmenging kunnen we missers als Arnhem, Srebrenica en Dieppe wel ergens onderbrengen. Geen vrolijk boek dus. Bij Bert Bakker, f28,50.

In 1649 ging Arnout Hooft, de zoon van P.C. Hooft, op een 'grand tour' van ruim twee jaar, die hem in Duitsland, Italië en Frankrijk bracht. Zijn dagboek, met een inleiding en commentaar van E.M. Grabowsky en P.J. Verkruijse, bevat rake observaties over mensen, zeden, historische gebeurtenissen en bezienswaardigheden in de hereide streken. Arnout Hellemans Hooft, *Een naekt beeldt op een marmore matras seer schoon. Het dagboek van een 'grand tour' (1649-1651)* (Verloren).

Tenslotte van Cees van Lotharingen en Maurice Bood, *Het gedroomde Paradijs, Cultuurwijzer voor het Franse leven*, f31,95. Aanbevolen lectuur voor minister Jorritsma. Uitgegeven door Bert Bakker.

Hans Pols

IMMIGRATIE EN INTEGRATIE

H.J. Schoo, *De verwarde natie. Dwarse notities over immigratie* (Prometheus, Amsterdam 2000) 199 blz. f 31,95.

De vraag hoe vol Nederland is, is een vulgariserende samenballing van een groot aantal vraagstukken rond immigratie, integratie en de veerkracht van de Nederlandse verzorgingsstaat. Die kwesties conditioneren elkaar, maar lopen zeker niet naadloos in elkaar over.

Het zijn ook trouwerende vraagstukken, zoals Schoo (tegenwoordig adjunct-hoofdredacteur van *De Volkskrant*) constateert. *De verwarde natie* bevat een verzameling stukken die hij schreef tussen 1994 en 2000. In het begin van die periode kwam de 'oude nieuwe' vreemdelingenwet tot stand en begon VVD-politicus F. Bolkestein in het eerste paarse kabinet het 'minderhedendebat' aan te scherpen. Aan het einde ervan was Bolkestein naar Brussel verdwenen, keerde Europa van de weeromstuit Haiders Oostenrijk de rug toe, gaf de PvdA-coryfee en publicist P. Scheffer met zijn geruchtmakende artikel 'Het multiculturele drama' de discussie over het falende Nederlandse integratiebeleid hoog accent, én stond de 'nieuwe nieuwe' vreemdelingenwet op stapel.

Schoo was in die jaren hoofdredacteur van het opinie-weekblad *Elsevier* en schroomde niet keer op keer de knuppel in het gecapitonnerde hoenderhok te gooien.

Ook *De verwarde natie* is het afgelopen jaar deel geworden van de gevoelige discussie over 'de multiculturele samenleving'. Terecht, want de toch wat geïsoleerde stukken in *Elsevier* toonden ipso facto niet de onderlinge samenhang die ze thematisch wel hadden en konden door tegenstanders als P. Kalma te gemakkelijk als 'duister geschrijf' worden afgedaan. Het boek maakt die samenhang echter helder. Bovendien heeft Schoo – ook al lijkt hij de querulante neiging te hebben zich 'in de contramine' te bewegen en te zwelgen in onsympathieke eigenwijsheid – echt iets toe te voegen aan de discussie.

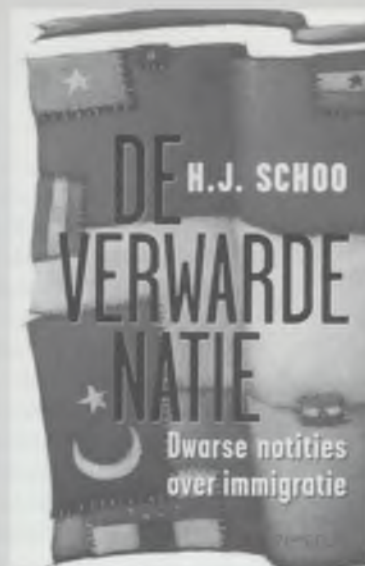
Grofweg gesteld, is die bijdrage tweeledig. Ten eerste brengt Schoo historisch perspectief in het debat. Zodoende ontrafelt hij niet alleen de non-sequiturs in het immigratie- en integratiedebat, maar onderbouwt hij tevens zijn relativerende visie op 'interculturalisering' en 'inburgering' als een proces waar – 'de ervaring van eeuwen' – tenminste drie generaties over heen gaan voordat 'culturele wrijving, ongemak over normen en waarden, mentale tweestrijd, onbegrip tussen generaties, verhoogd risico op sociale ongelukken' niet langer aan de orde van de dag is. Schoo beschouwt immigratie als 'ongemak' voor alle betrokken partijen. En dat durft hij, ten tweede, luidkeels te verkondigen. 'Diversiteit is een schatkamer,' oordeelt hij. 'Maar wat is zo begeerlijk aan een wereldwijd verspreide, zich onherroepelijk homogeniserende "multicultuur"?'

In de klassieke, negentiende-eeuwse betekenis van de terminologie is Schoo een 'sceptisch conservatief'. Wellicht helpt dat om haarscherp te zien, dat een debat over integratie niet hetzelfde inhoudt als een debat over immigratie. Bovendien is het in zijn optiek weinig zinvol dat het integratiedebat sinds de jaren zeventig bij uitstek in termen van 'cultuur' (lees: religie) is gevoerd. Kwantitatieve en economische afwegingen – en immigratie gaat over aantallen en getallen – werden vermeden als de inrichting van de 'multiculturele samenleving' op de politieke agenda stond. Zodoende werd het immigratiedebat omzeild en waren de normen die aan het integratiedebat ten grondslag lagen niet gehouden aan de feiten. Intraculturele verwarring, kortom: voorstanders van een strenger toelatingsbeleid werden tegenstanders van 'kleurrijk Nederland' én rechts, terwijl voorstanders van een beter integratiebeleid tegenstanders werden van aanscherping van de asielprocedure én naïef én links. Schoo wenst zich niet met bipolaire discussies onledig te houden. Een goede gastheer, meent hij, kent zijn grenzen. Daarom pleit hij in *De verwarde natie* voor een empirische discussie over immigratie én integratie, want: 'wie integratie en emancipatie wil, zal bij de economie moeten beginnen en immigratie met (de noden van) de arbeidsmarkt moeten verbinden.'

In het verleden is dat nooit anders geweest of ervaren. Beide discussies kunnen en mogen niet los van elkaar worden gevoerd.

Ook al blijft Schoo de afstandelijke kritikaster die er niet in slaagt sympathie te wekken voor zijn beargumenteerde opvatting dat Nederland vol is, hij verdient beslist waardering voor de scherppte waarmee hij het immigratie- en integratiedebat van de afgelopen decennia fileert.

Hans Moors

DIPLOMAAT EN HISTORIE

Peter van Walsum, *Verder met Nederland. De kritische terugblik van een topdiplomaat* (Balans, Amsterdam 2001), prijs f29,50.

Nederlandse politici staan niet bepaald bekend als door-gewinterde autobiografen. Neem de laatste vier premiers van Nederland. Ruud Lubbers schijnt na lang aarzelen te hebben afgezien van een politieke terugblik, waarschijnlijk om zijn verdere carrière niet in gevaar te brengen. Dries van Agt is niet veel verder gekomen dan reisverhalen en op een of andere manier oogt Wim Kok ook niet als iemand die straks zijn politieke belevenissen op papier zal zetten. Blijft Joop den Uyl over, die ongetwijfeld in staat was tot het schrijven van zijn memoires, maar hij kreeg er de tijd niet voor. We zullen het dus moeten doen met het tweede en derde echelon in de politiek.

Hetzelfde geldt eigenlijk voor diplomaten. Des te interessanter is het wanneer een gepensioneerde topdiplomaat wel achter de computer gaat zitten om iets over zijn carrière te vertellen. Dat kan aardige informatie opleveren. Diplomaten weten immers veel, maar mogen vaak weinig zeggen, althans niet in het openbaar. Na hun carrière kunnen ze die voorzichtigheid loslaten en eindelijk hun mening geven.

Peter van Walsum is ongetwijfeld iemand die iets te vertellen heeft. Hij was diplomaat in Amerika, Azië en Europa en tot slot VN-ambassadeur en lid van de Veiligheidsraad. Zijn boek *Verder met Nederland* begint dan ook veelbelovend: 'Na achtendertig jaar Buitenlandse Zaken heb ik er behoefte aan over sommige onderwerpen mijn eigen mening te geven in plaats van steeds het regeringsstandpunt onder woorden te brengen'.

Maar enkele regels later geeft hij al aan grote delen van zijn carrière niet of nauwelijks te zullen behandelen. Zo laat hij zijn periode als ambassadeur in Duitsland met rust, omdat Duitsland 'zich niet in een vloek en een zucht' laat behandelen.

Waar heeft Van Walsum het wel over? Twee thema's springen eruit. Zijn enorme aversie tegen alles wat met het kabinet-Den Uyl te maken heeft en zijn lidmaatschap van de Veiligheidsraad (1999-2001). Den Uyl krijgt zo'n beetje de schuld van alles wat er mis was – en nog steeds is – met Nederland: pornografie, prostitutie, de dwangmatige angst voor de prestatie maatschappij, de toename van het geweld. 'Na vier jaar-Den Uyl was aan onze hele samenleving een steekje los', concludeert de topdiplomaat.

Eigenlijk deugt er überhaupt niet veel van ons land, zo blijkt uit het boek. Tijdens zijn werk in de VN-Veiligheidsraad merkte Van Walsum hoe bekrompen Nederlandse politici tegen de wereld aankijken. Toen hij zich sterk maakte voor Nederlandse deelname aan een VN-vredesoperatie in Sierra Leone was de kritiek niet van de lucht. En toen hij aangaf dat dit te maken had met het Srebrenica-syndroom in Nederland, kreeg hij helemaal de wind van voren. Nee, Nederlanders schreeuwen van de daken dat ze een bijdrage willen leveren aan de wereldvrede, maar als puntje bij paaltje komt laten ze een continent als Afrika aan zijn lot over.

Helemaal ongelijk heeft Van Walsum niet. Maar klinkt het bovenstaande niet wat al te gefrustreerd? Is hier een topdiplomaat aan het woord die zijn teleurstellingen van zich afschrijft en wil aangeven dat hij toch gelijk had? Ik vrees van wel. De kritiek van Van Walsum is nogal uitdagend en de nuances ontbreken. Daar is niets mis mee. Tenslotte geeft hij

zelf aan dat dit boek het midden houdt tussen memoires en een politiek pamflet. Maar was het daar maar bij gebleven. Al na enkele regels wordt duidelijk dat hier een nogal zelfgenoegzame oud-diplomaat aan het woord is, wiens vermogen tot zelfreflectie en zelfkritiek niet bepaald goed is ontwikkeld.

Natuurlijk is er op het kabinet-Den Uyl en de idealen van de jaren zeventig veel aan te merken, zoals onder anderen Peter Bootsma en Willem Breedveld duidelijk hebben gemaakt in hun boek *De Verbeelding aan de Macht* (1999). En natuurlijk is het zinvol dat een diplomaat aangeeft dat de politiek in bepaalde gevallen verkeerde besluiten neemt. Maar waarom werkt Van Walsum deze kritiek niet uit? Het blijft bij obligate oneliners en afkeurende opmerkingen, zonder dat er een diepgaande analyse aan vooraf gaat. Van een topdiplomaat mag meer worden verwacht, zeker van iemand als Van Walsum, die – zoals gezegd – ongetwijfeld iets te vertellen heeft. Van Walsum wil de lezer ervan overtuigen dat Nederland in Europa geen 'chronisch verongelijkt, diep provinciaals volk' moet worden, maar een samenleving die voor de landen om ons heen de moeite waard is. Maar of *Verder met Nederland* daar een bijdrage aan levert is zeer de vraag.

Ruud Slotboom

OVERZICHT

John Keegan, *De Eerste Wereldoorlog 1914-1918* (Balans/Van Halewyck, Amsterdam/Leuven 2000), 519 blz., prijs f65,-.

John Keegan leverde in 1998 met zijn boek *The First World War* een degelijk overzicht van de moedercatastrofe van de twintigste eeuw. Van dit boek verscheen in 2000 een Nederlandse vertaling. Keegan maakt in dit werk duidelijk, dat de moord in Sarajevo op de Oostenrijkse troonopvolger Franz-Ferdinand een tragisch incident was, dat niet noodzakelijk tot de welbekende kettingreactie aan oorlogsverklaringen had hoeven te leiden. Europese landen werkten immers op veel gebieden samen, en er waren allerlei persoonlijke banden, zoals via de bloedlijnen van de nakomelingen van koningin Victoria, maar ook bijvoorbeeld omdat de Duitse keizer kolonel was bij de Britse Dragonders en admiraal bij de Britse Marine en, omgekeerd, koning George V van Engeland kolonel bij de Pruisische Dragonders. Dat de oorlog uitbrak, was meer een kwestie van stomiteiten, van overmoedig nationalisme en van het feit dat oorlogsplannen als spoorboekjes klopten en dus als zodanig uitgevoerd moesten worden.

Keegan laat als militair historicus blijken zijn klassieken te kennen. Zo beschrijft hij Von Schlieffen, de bedenker van het Duitse aanvalsplan, als een man die obsessief bezig was met de slag bij Cannae (216 v.C.) toen Hannibal de Romeinse legioenen insloot.

Een groot deel van de verantwoordelijkheid voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog lag bij Oostenrijk, dat in de moord in Sarajevo een gereede kans zag het lastige Servië een lesje te leren, maar vervolgens verzuimde dit land snel en doeltreffend te straffen. Het wilde per se rugdekking van Duitsland (de keizer zei gauw ja, en ging toen voor drie weken op een cruise naar Noorwegen) maar Wenen treuzelde daarna nog zo lang, dat het de andere partij niet meer voor een voldoende feit kon plaatsen. In de fatale laatste week van juli 1914 gleed Europa schijnbaar nonchalant de oorlog in.

JOHN KEEGAN DE EERSTE WERELD- OORLOG 1914-1918

Niemand scheen de ernst van de situatie in te zien: Pasic (Servisch premier) was zijn hoofdstad uit, de Britse gezant in Belgrado was ziek, de Russische net overleden, de Franse had een zenuwinzinking en moest vervangen worden, Grey (Brits minister van Buitenlandse Zaken) ging nog een weekendje vissen, de tsaar maakte zich slechts bezorgd om zijn zieke zoontje. Te laat werden nog enkele halfhartige pogingen gedaan de vuurstorm te keren.

Haastig werden vervolgens mannen en paarden gekeurd op hun geschiktheid om op te treden in de Killing Fields van Vlaanderen en Noord-Frankrijk. Keegan benadrukt dat de legers van 1914 nog even afhankelijk waren van paarden als die in de tijd van Napoleon. De verhouding manschappen – paarden was 3:1. Franse soldaten zongen ook liederen uit 1792. De infanteristen werden geacht dagmarsen van 32 kilometer te houden, met 27 kilo bagage op de rug. Alleen al het geweer woog vijf kilo. Aan hun voeten droegen de soldaten stijve, lompe laarzen voorzien van hoefijzers. Voeten waren in 1914 even belangrijk als treinen, stelt Keegan. Het Belgische leger droeg vuurrode broeken, de infanteristen hadden hoedjes met veren op, de grenadiers droegen berenmutsen. Het leek wel een operetteleger. De weinige mitrailleurs werden door honden getrokken, net als de melkkarren.

Gedetailleerd beschrijft Keegan hoe het Duitse offensief in september 1914 vastliep, wat het aandeel was van het BEF (Britse expeditieleger) en op welke linie de Duitsers zich terugtrokken. Het geweer werd verwisseld voor de spade en de loopgravenoorlog begon. Er volgen gedetailleerde beschrijvingen van de bekende tragische episodes: de kindermoord van Langemark, de 'race naar de kust', Tannenberg en de Mazurische Meren, de strijd in Galicië, Servië en de Karpaten, de vijf veldslagen van 1915 aan het Westfront, de slagvelden van de Dardanellen, in Mesopotamië, en in de verre Afrikaanse koloniën van Duitsland.

De sneuvelbereidheid – althans de bereidheid van de officieren om de soldaten te laten sneuvelen – was groot. Australische sportteams en schoolklassen meldten zich als één man voor dienst. Nieuw Zeeland stuurde 50.000 geoefende militairen (op een mannelijke bevolking van slechts een half miljoen). Maar liefst tweederde van de Australische gesneuvelden in de hele oorlog vond de dood in de strijd om het schiereiland Gallipoli in 1915! Er waren zelfs enkele dertienjarige cadetten bij. Weldra kleurde hun bloed de zee rood, dankzij de superieure artillerie van de Turkse verdedigers. De Turken verloren in de strijd om Gallipoli overigens nog meer soldaten (naar schatting 300.000) dan de geallieerden (265.000); ze namen niet eens de moeite hun doden te begraven of te tellen.

Keegan verklaart de toename van de Britse gevechtskracht vanaf 1914. Het geheim zat hem in de zogenaamde Kitchener-legers. Dat waren manschappen die zich als makers- of maatjesbataljons collectief gemeld hadden, op de belofte in dezelfde eenheid in actie te komen. Heel wat gemeenten vormden zo hun eigen bataljons van 'pals' of 'chums', evenals werkploegen afkomstig uit de mijnen, van

de havens, van kantoor. De kameraden gingen voor elkaar door het vuur. Zij mochten in 1916 bloeden aan de Somme, waar op de allereerste dag van het Britse offensief, 1 juli, de grootste verliezen aller tijden uit het Britse leger werden geleden; 100.000 man verlieten de loopgraven, en 's avonds waren er 60.000 dood, gewond of vermist. Bevelhebber Haig toonde geen spoor van medeleven met het menselijk lijden. Hij was alleen maar bang dat zijn soldaten dekking zouden zoeken, in plaats van fier rechtop in rechte lijn de vijand tegemoet te treden, zoals het hoorde. Dat laatste deden de 'pals' echter braaf; ze werden dan ook als hazen

afgepapt. Hun regimenten worden wel aangeduid als het Leger der Onnozele kinderen. Honderdduizenden sneuvelen aan de Somme.

Vanaf februari 1916 waren de Duitsers ook al doende om de Fransen te laten doodbloeden bij Verdun, een bewuste tactiek van Von Falkenhayn om de Fransen te dwingen elke man die ze hadden daar in te zetten. De realiteit van de loopgravenoorlog was de confrontatie van aanvallers die geen betere bescherming hadden dan het textiel van hun uniform, met verdedigers die beschermd zaten achter prikkeldraad en de mitrailleurs konden laten ratelen. Steeds waren er zeer zware verliezen bij de aanvallers, zonder dat noemenswaardige terreinwinst werd geboekt.

In de laatste hoofdstukken vertelt Keegan omstandig over de mouterij in het Franse leger (1917), de Amerikaanse deelname aan de strijd, de Russische Revolutie en de vrede van Brest-Litovsk, de derde slag van Ieper (het drama van Passendale), het Duitse wanhoopsoffensief van voorjaar 1918 aan het Westfront, gevolgd door de massieve inzet van de Amerikanen. Misschien was het Duitse onvermogen een deugdelijke tank te ontwikkelen wel de doorslaggevende factor. De weerstand knakte, de matrozen muitten, de keizer vluchtte, de wapenstilstand werd getekend, gevolgd door de vernederende vrede van Versailles.

De droevige balans laat zich niet kort samenvatten. Keegan rekent bijvoorbeeld voor, dat van de jongemannen die 19 tot 22 jaar oud waren in 1914, méér dan een op de drie sneuvelde! Geen wonder, dat men later van de verloren generatie sprak. De oorlog vergde niet alleen tien miljoen soldatenlevens, maar betekende ook een knak in de ontwikkeling naar welvaart en democratie.

Keegan heeft een prima studie afgeleverd, die de lezer opzadelt met wezenlijke vragen omtrent de destructieve menselijke natuur. Een gedegen kennis van militair-strategische kwesties gaat bij hem gepaard met een oprechte compassie met de naamloze jonge mannen die welgemoed en overtuigd van succes, schouder aan schouder de dood tegemoetholden. De lezer moet zich af en toe wel door een groot aantal gegevens heenworstelen van regimentnummers en routegegevens. Vooral in het begin is dat taaie kost. Bovendien is de kwaliteit van de tekst aangetast door het hier en daar krakkelekkige Nederlands van de vertaling. Desondanks is dit boek aan te raden voor elke geschiedenisdocent die zijn kennis omtrent de Grote Oorlog eens wil aanscherpen.

Jan van Oudheusden

PSALMODIEËN ROND DE MAGISTRAATSBANK

R. Janssens, *De opbouw van de Antirevolutionaire Partij, 1850-1888* (Uitgeverij Verloren, Hilversum 2001) 411 blz. circa f80,-.

G.J. Schutte, *Het calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid* (Uitgeverij Verloren: Hilversum 2000) 256 blz. f49,00.

Hoe zou Nederland zijn gevaren als de Antirevolutionaire Partij in 1879 nooit was opgericht? Uiteraard stellen weinig historici zich dit type vragen, zeker niet als ze op een proefschrift zwoegen. Daar zijn immers wijsgeren voor en die nemen gemiddeld wat meer tijd voor hun promotie dan Rienk Janssens, adjunct-directeur bij het Wetenschappelijk Instituut van de Christen Unie. Toch komt deze vraag op na lezing van diens omvangrijke dissertatie over de ontstaansgeschiedenis van de ARP. Van de weeromstuit, of stuurt het boek daar op aan?

Janssens vertelt het antirevolutionaire succesverhaal: de evolutie van een minderheidsgroepering rond 1850 tot een massapartij met regeringsverantwoordelijkheid tegen het einde van de negentiende eeuw. Aanvankelijk aarzelt hij nog over die kwalificatie. Vervolgens analyseert hij in detail – impliciet aanhakend bij de emancipatiethese die J. Hendriks in zijn fundamentele studie uit 1971 uitwerkte – de antirevolutionaire organisatievorming (geconcentreerd op vijf kiesdistricten), de discussies die leidden tot en de oprichting van de landelijke partij. Hij behandelt het verkiezingsbeleid waarop de uitbouw van de ARP stoelde en de hobbelige weg die uiteindelijk in april 1888 uitkwam bij het confessionele coalitiekabinet Mackay, een kabinet met een onmiskenbaar antirevolutionair profiel.

Janssens onderstreept – juist veel meer dan Hendriks – het belang van lokale en provinciale verbanden, van het partijkader en de ‘kleine luyden’ in den lande voor de ontwikkeling van de interne partijorganisatie. Dat maakt zijn studie zinvol, want partijvormingsprocessen in het algemeen – en dat van antirevolutionairen in het bijzonder – zijn vooralsnog hetzij vanuit lokaal, hetzij vanuit nationaal perspectief bestudeerd. Terecht stelt Janssens dat deze historiografische

spagaat in de verzuilingsstudies van de afgelopen jaren niet heeft geleid tot revisie van de ontwikkeling en de betekenis van de antirevolutionaire partijvorming. Dat blijkt temeer uit de recente synthese *De verzuiling voorbij. Godsdienst, stand en natie in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2000). Niet alleen constateert Hans Blom een ‘vernietigende kracht van de gezamenlijke lokale studies’ als het gaat om de bepaling van wat ‘verzuiling’ nu eigenlijk was en heeft betekend in de negentiende-eeuwse samenleving. Maar eveneens toont deze bundel (!) hoe lastig het is om meer dan informatieve details toe te voegen aan de bestaande – en dikwijls op negentiende-eeuwse leest geschoeide – beeldvorming van partijontwikkeling in maatschappelijke context.

Per slot van rekening komt Janssens echter ook niet verder. Uiteraard voegt zijn dissertatie opnieuw een leerrijke

dimensie toe aan het verhaal van de ARP, maar het blijft een repetitie van *het* succesverhaal. Zijn missie: het beter doen verstaan van de wortels van de christelijke politiek maakt hij daarom niet helemaal waar. Hij heeft – om in die welbekende organische metaforiek te blijven – weliswaar het wortelgestel van die majestueuze beuk blootgelegd en schoon gespoeld zodat de kleine vertakkingen, soms zelfs de haarvaten zichtbaar zijn, maar hoe het geheel zo is gegroeid, heeft Janssens hiermee nog niet beter verklaard dan zijn misschien wat minder zorgvuldig botaniserende voorgangers.

Gerrit Schutte, de promotor van Janssens aan de Vrije Universiteit Amsterdam, leidt en snoeit met grootser gebaar. In *Het calvinistisch Nederland. Mythe en werkelijkheid* is een aantal artikelen samengebracht die hij de afgelopen vijftien jaar heeft gepubliceerd. In al deze stukken jongleert hij meesterlijk met de realiteit van de verbeelding en de verbeelding van de realiteit. Dat levert boeiende lectuur op en, wat meer is: inspiratie om christelijke politiek te plaatsen in zijn tijd en maatschappelijke omgeving. Bekend zijn de stukken die Schutte heeft gewijd aan de ontzenuwing van de mythe van ‘het calvinistische Nederland’, een tamelijk recent vertoog dat (vanwege het voortgaande proces van religieuze ontvoeling) steeds onnauwkeuriger lijkt te worden geprojecteerd op het verleden. Maar de ‘gereformeerde wereld’ is nimmer ‘zo calvinistisch’ geweest als dit cliché doet denken en evenmin invloedrijk genoeg om de hele Nederlandse samenleving en cultuur ‘te calviniseren’. De ‘gereformeerde wereld’ was een verdeelde en voortdurend veranderende wereld, die tevens gekenmerkt werd door ‘wereldmijding’, een ‘preferentie van het isolement’ dat alleen in kerkelijke kring werd doorbroken en tot activisme aanleiding gaf (bijvoorbeeld bij de Doleantie van 1886). Voorts accentueert Schutte dat het antirevolutionaire ideeëngoed, ‘*noch naar achtergronden, noch naar intenties en doelstellingen en zelfs niet naar concrete vormgeving*’, een uniek en typerend Nederlands verschijnsel was, zoals dikwijls impliciet wordt verondersteld. Integendeel, het ging om een Europese ‘tegenbeweging’ waarnaar antirevolutionaire kopstukken ook voortdurend verwezen. Schutte laat bovendien overtuigend zien, dat de enerzijds compromisloze Kuypriaanse christelijk-historische politiek – de in essentie religieuze bedding van het antirevolutionaire politieke denken – anderzijds in de praktijk ‘oetmoedig’ uitvloeide in de pluriforme, verzuilde Nederlandse democratie met haar ontmantelde staatsmacht. De ARP aanvaardde ideologische, politieke en religieuze verscheidenheid binnen het vertoog van een ideaaltypisch theocratisch, christelijk Nederland waarin het openbare leven naar Bijbelse normen werd geleefd. Schutte schetst, kortom, een beeld van de antirevolutionaire beweging, politiek, partij en voormannen dat niet monolithisch is, maar ademt, pulseert en ondanks het onomstotelijke eigen gelijk (of misschien juist dankzij) interacteert met de maatschappelijke omgeving die ideeëngoed en partij deed gedijen. In zijn versie van het succesverhaal van de ARP zit de relativering ervan al ingebakken. De vraag waarmee deze bespreking begon, lijkt dan even niet-ontvankelijk geworden.

Hans Moors

De opbouw van de
Antirevolutionaire Partij
1850-1888

RIENK JANSSENS

Kleiookrant

Tropenmuseum Amsterdam

Latijns Amerika en de Cariben

Permanente tentoonstelling over cultuur, continuïteit en verandering in Latijns Amerika en de Cariben, met speciale aandacht voor de relaties tussen Suriname, de Antillen en Nederland.

De Dubbelde Palmboom Rotterdam

Keti Koti

Tentoonstelling tot 2 september over de jaarlijkse viering van de afschaffing van de slavernij in 1863 in Suriname en in Nederland: met aandacht voor de glorie van de kaapvaart naast de schande van de slavenhandel.

Keti Koti-parade in Rotterdam.

Congres De maakbare stad

Nederlandse stadsculturen 1918-1940 Rotterdam, 14 september

In de Erasmus Universiteit Rotterdam wordt een congres gehouden waarin de ontwikkeling van Rotterdam tijdens het Interbellum wordt vergeleken met die van andere steden (Den Haag, Utrecht, Amsterdam en Groningen) op het gebied van stedenbouw, architectuur, sociale woningbouw, cultuur, massacultuur en vrije tijd.

Het Interbellum wordt hier niet bekeken als een tijd van

crisis en verzuiling en een voorbode van de Tweede Wereldoorlog, maar als een periode met een eigen dynamiek, eigen verwachtingen en eigen vormen.

In vijf lezingen komen de verschillende steden ter sprake. In de middag is er een boottocht naar de Kop van Zuid en een bezoek aan de interbellumtentoonstelling in gebouw Las Palmas daar.

De dag wordt georganiseerd door de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw in samenwerking met de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen EUR. De kosten bedragen f50,-. Aanvang 10.00 uur, plaats Forumzaal M-gebouw, locatie Woudestein.

VGN-excursie naar Xanten

Op zaterdag 22 september biedt de Didactiek- en Activiteitencommissie u een eendaagse reis aan naar Xanten in Duitsland. Velen van u weten dat daar een archeologisch park de herinnering aan het Romeinse verleden zichtbaar maakt. Het plaatselijke museum levert daaraan een stevige bijdrage. Minder bekend als doel van talloze brugklasreizen is het middeleeuwse Xanten. Maar het is daarom niet minder interessant.

De reis start om 10.30 uur bij hotel Mercure, gelegen aan de rechterkant van de uitgang van het Centraal Station in Nijmegen. In een touringcar wordt u vervoerd naar Xanten. U wordt voorzien van koffie/thee en een maaltijd. Rond 17.00 uur bent u weer in Nijmegen.

De totale kosten (touringcar, maaltijd, entree) voor deze dag bedragen f75,- voor leden van de VGN en f85,- voor niet-leden.

U kunt via e-mail (Louis.Nolet@edu.han.nl), posterijen (Louis Nolet, Reestraat 32, 6531 JM Nijmegen) of telefonisch (024-355 0749, houd wel rekening met de vakantie) van uw belangstelling blijk geven.

Gezien de korte tijd die we in Xanten hebben vragen we u bij uw opgave te vermelden of uw interesse uitgaat naar het Romeinse dan wel het middeleeuwse Xanten.

De reis gaat alleen door bij voldoende belangstelling.

www.xanten.de

U kunt zich opgeven door dit bedrag over te maken op giro 79057 t.n.v. EUR/FRG inz. FHKW, postbus 1738, 3000 DR Rotterdam onder vermelding van 'Interbellum'.

Vereniging Geschiedenis, Beeld & Geluid

*Conferentie
Ons Eigen Arcadië*

*De verbeelding van het
landschap, water en
buitenleven in Nederland in
foto en film 1850-1950*

*Amsterdam
2 november 2001*

Centraal tijdens deze conferentie staat de vraag hoe de natuur en het leven op het platteland in Nederland in de vroege film en fotografie werden voorgesteld en of daarbij sprake was van een al dan niet geïdealiseerde *projectie* van wat men zag als de 'essentie' van Nederland of de verschillende landsdelen. In hoeverre sloten deze voorstellingen aan bij al levende tradities rond het thema Arcadië in de literatuur en de schilderkunst?

Het ochtendprogramma zal worden besteed aan de cultuurhistorische achtergronden en de picturale traditie, gevolgd door een inleiding, met uitvoerige fragmenten, over de filmische verbeelding van Nederland. In het middagprogramma worden twee provincies gepresenteerd, Noord Brabant en Friesland. Sprekers zijn onder andere dr. Frans Grijzenhout, prof.dr. Gerard Rooijakkers, dr. Karel Dibbets, drs. Geart de Vries.

Kosten (incl. lunch): f65,-; GBG-leden en studenten f45,-. Aanmelden bij: het secretariaat Vereniging GBG, David Barnouw, NIOD, Herengracht 380, 1016 CJ Amsterdam, of door overmaking van deelnamekosten op giro 5713800 tnv GBG, Amsterdam.

gbg@oorlogsdoc.knaw.nl

TELEACNOT
educatieve
omroep

Schooltv-serie De Romeinen

Op dinsdag 4 september start een tv-serie in drie delen over de Romeinen, voor leerlingen in de basisvorming. Elk programma duurt 20 minuten. De serie wordt in zijn geheel uitgezonden op donderdag 27 september van 10.40 - 11.40 uur.

Bij de serie hoort een docentenhandleiding met vele tips zowel voor klassikaal als individueel gebruik van de uitzendingen. Verder zijn er kopieerbare werkbladen met verwerkingsopdrachten.

Prijs f22,90; bestellen bij Teleac/NOT, tel. 0900-1344, of via Internet www.teleacnot.nl

Drents Archief

Van klooster tot @rchief

Op 15 en 16 september organiseert het Drents Archief open dagen van 11.00 tot 17.00 uur. Iedereen kan een kijkje nemen in de depots en meedoen aan allerlei activiteiten. Er is een cultuur-historische Uitmarkt op zaterdag, en de Middeleeuwen herleven dan op de Kleine Brink.

Adres Drents Archief: Brink 4 (ingang torentje, Assen).

Beleef Egypte in het Omniversum

Piramides, farao's, mummies en Toetanchamon: Egypte is het land van de monumentale bouwwerken en mysterieuze schatten. In de film 'Mysteries of Egypt' gidst Omar Sharif de kijker rond. De pracht van Egypte is in beeld gebracht door een team van National Geographic, dat ruime toegang kreeg tot de grafkamers en schitterende luchtopnames maakte.

Historisch Museum Rotterdam

*Nederland op de
kaart gezet
Een selectie uit de
Atlas van Stolk*

Tot en met 14 oktober is in het Schielandshuis een tentoonstelling te zien van overzichtskaarten van Nederland van de zestiende eeuw tot nu.

Kaarten van Ortelius, Blaeu en Schenk, met de hand inge-

De film is een ware belevenis en een prachtige aanvulling op lessen over het oude Egypte. Voor scholen is het mogelijk een vroege voorstelling te boeken om 10.00 uur. Het minimale aantal kijkers is dan wel 80 personen en u moet een maand van tevoren reserveren (tel. 070-4168200).

Bij de film is ook lesmateriaal ontwikkeld. Het is in het Engels en te downloaden vanaf <http://www.destinationcinema.com/teachersguide.htm>

In het najaar komt er vermoedelijk ook een Nederlandse versie. Kijk voor actuele informatie op www.omniversum.nl

kleurd, Leo Belgicus-kaarten, kaarten als bordspel én de kaart met alle McDonald's van Nederland zijn aanwezig. Voor wie in de vakantie zijn historisch-geografische kennis op wil halen een must!

Bij de tentoonstelling verschijnt een vouwblad met informatie over de geschiedenis van de cartografie en afbeeldingen van bijzondere kaarten (f1,-).

Schielandshuis, Korte Hoogstraat 31, 3011 GK Rotterdam.

*Boeiende, gemakkelijke en geëngageerde
geschiedschrijving en dus ...*

onmisbaar in de klas en in het studiehuis

Op 1 augustus 2001 is verschenen:

C.V. Lafeber, *Bericht over het Rijk van het Kwaad. Geschiedenis van de Sovjet Unie* (Goirle 2001)
Paperback f75,- (€ 35,-) ISBN 90-801059-88
Gebonden f90,- (€ 42,-) ISBN 90-801059-96
Serie Nascholing bij U thuis.

Deel 12

Deze serie is destijds opgezet als postacademiale over eindexamenonderwerpen.

Inmiddels gebruiken docenten van alle klassen de boeken om hun lessen te kruiden.

Bestellen:

- telefonisch 013-5 430 340
- per fax 013-5 35 55 45
- door overmaking van f75,- (resp. f90,-)
op postbankgironummer 1090433 of
Rabobankrekening 1812 79 983.

Bij aankoop in de boekhandel bent U duurder uit.

Bibliotheken en mediatheken die niet alle delen van de serie Nascholing bij U thuis in bezit hebben, kunnen tegen een gereduceerde prijs hun serie completeren. Deze delen gaan over:

Nederland 1948-'73;

Duitsland 1871-1990;

De Nederlandse Opstand;

Amerika tot 1917;

Patriotten en Fransen (1781-1831);

Vroeg en Middeleeuws Christendom;

Pelgrimages en kruistochten;

Nederlandse Geschiedenis 1880-1920;

De Koude Oorlog;

Het wapentuig van de moderne mensheid en

400 jaar Nederlands-Indonesische betrekkingen.

In voorbereiding zijn: Nederlandse politieke cultuur (1945-2000) en Geschiedenis van de Industriële Revolutie.

Geschiedenisdagen 2001

Historisch besef in Nederland

Vorig jaar was het al de bedoeling dat het een traditie zou worden: het jaarlijks organiseren van de geschiedenisdagen voor en door héél historisch Nederland.

Ditmaal is gekozen voor een eendaagse opzet.

De geschiedenisdag van 2001 zal gehouden worden in Tilburg,

zaterdag 24 november 2001.

Als locatie is gekozen voor het universiteitscomplex van de Katholieke Universiteit Brabant.

De geschiedenisdagen zijn bedoeld voor en door héél historisch Nederland. Niet alleen voor de *professionals*, die in de geschiedenis werkzaam zijn, maar ook voor iedereen die op de één of andere manier in de geschiedenis geïnteresseerd is. Het programma op 24 november omvat uiteenlopende presentaties, actuele debatten, een informatiemarkt en natuurlijk ook meer verstrooiende elementen.

De geschiedenisdag wordt ook dit jaar weer georganiseerd in samenspraak met de belangrijkste historische koepels in Nederland: Het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap, de Nederlandse Museumvereniging, de VGN, de Koninklijke Vereniging voor Archivarissen in Nederland, het Historisch Platform en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. De hele historische wereld is zo bestreken: van professionele wetenschapper tot en met vrijetijdshistoricus, van archiefman tot geschiedenisleraar.

Historisch besef in Nederland

Historisch besef is een thema met heel veel kanten. Het lijkt erop dat de functie van geschiedenis in het maatschappelijk debat sterk aan het veranderen is. Dit najaar zullen enkele rapporten verschijnen waarin heikle onderwerpen uit de recente geschiedenis tegen het licht gehouden worden: het grote Soto-rapport over de opvang van oorlogsslachtoffers na de oorlog en natuurlijk het rapport van

het NIOD over het drama van Srebrenica. Het lijkt er soms op of de politiek de 'schuld' van het verleden wil afkopen door er historisch onderzoek naar te laten doen.

Tegelijk is er ook een ontwikkeling die duidt op een juridisering van het verleden. Voormalige oorlogsslachtoffers die schadeclaims in of eisen de teruggave van in de oorlog ontnomen bezittingen.

Op een heel ander niveau speelt het debat in het onderwijs. Recentelijk verscheen het rapport van de Commissie De Rooy, waarin het aankweken van historisch besef de belangrijkste doelstelling van het geschiedenisonderwijs wordt genoemd. Maar om welke geschiedenis gaat het eigenlijk?

Erfgoed voor een breed publiek

Archieven en musea kampen weer met hele andere problemen. In zekere zin zijn zij de hoeders van het Nederlandse culturele erfgoed. Maar hoe kunnen zij dit erfgoed op een zo aantrekkelijk mogelijke wijze voor het voetlicht brengen, ook voor een breed publiek? Welke nieuwe communicatiemiddelen kunnen daarvoor gebruikt worden?

Tenslotte is er in Nederland de brede groep van vrijetijdshistorici, die praktisch en inhoudelijk ondersteund wordt door het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, en op provinciaal niveau door de consultants regionale geschiedenis die in bijna alle provincies zijn aangesteld. Er worden wel eens klagerige verhalen gehouden over de teloorgang van het historisch besef in Nederland. Meestal wordt dan bedoeld dat het overgrote deel van de Nederlandse bevolking weinig kennis meer heeft van historische feiten uit de Nederlandse *nationale* geschiedenis. Maar is het niet veeleer zo dat het historisch besef van karakter is veranderd en zich verplaatst heeft van het nationale naar het lokale niveau?

Er zijn nog nooit zoveel mensen aan de slag geweest met geschiedenis als juist nu. Het enorme aantal vrijetijdshistorici is er een indicatie van. In die zin is de geschiedenis gepopulariseerd en gedemocratiseerd. Ook in onze vrije tijd willen wij ons op historisch verantwoorde manier vermaken. Niet alleen in het buitenland bezoeken wij graag mooie historische gebouwen en gaan wij naar musea. Het blijkt ook uit de populariteit van geschie-

denisprogramma's als *Andere tijden* (recent nog bekroond) en het radioprogramma van de VPRO *Onvoltooid verleden tijd* (OVT). Natuurlijk zijn er ook critici, die de nieuwe ontwikkelingen veroordelen als een teken van trivialisering, die de geschiedwetenschap zelf naar de marge van de samenleving heeft verbannen. Maar is dat wel zo?

Het zijn allemaal vragen die op verschillende en zeer diverse manieren aan bod komen in Tilburg. In spannende actuele debatten, maar ook in meer lichtvoetige presentaties.

We houden u op de hoogte

Op het ogenblik wordt hard gewerkt aan de invulling van het programma. Terwijl vorig jaar de coördinatie in handen was van het KNHG, heeft dit jaar het Nederlands Centrum voor Volkscultuur deze taak overgenomen. Er zijn al programma-onderdelen gepland over archieven en nieuwe Nederlanders, over onderwijs en historisch besef en over het thema 'Museumexposities tussen publiek en wetenschap'. En het grote debat over geschiedenis en politiek (Soto, Srebrenica) ontbreekt natuurlijk niet.

Albert van der Zeijden

Voor meer informatie kunt u contact opnemen met het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht, telefoon 030-2760244.

Gebroken klompen en scheve schaatsen op het gladde ijs van tempo doeloe

Brief van Tom van der Geugten inzake het CE over 'Nederland-Indonesië'

Aan: de CEVO (en overige betrokkenen bij de samenstelling van de examenopgaven geschiedenis 2001)
CC: leden van de VGN

Tilburg, 30 juni 2001

Geachte vaststellers van de centrale examens geschiedenis 2001,

Het maken van goede examenopgaven is a hell of a job, zeker bij zo'n kennelijk ingewikkeld onderwerp als 'Nederland-Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding'. Als Indische Nederlander heb ik met waardering kennis genomen van opgaven over de Indische mengcultuur in verband met de rol van Nederlandse mannen en Indonesische vrouwen in de tijd van de VOC, zoals in opgave 20 van het mavo-C-examen 1e tijdvak en opgave 25 van het mavo-D-examen 2e tijdvak. Door de duidelijke uitleg van deze begrippen in de stofomschrijving en in de meeste katernen waren deze kennisopgaven goed te doen.

Waardering heb ik ook voor de wijze waarop de historische werkelijkheid recht is gedaan door de aandacht voor de beperkte draagwijdte van het Nederlands kolonialisme in Indonesië tot omstreeks 1870, zoals in opgave 15 van het havo-examen 1e tijdvak, waarbij een van de antwoorden op deze kennisvraag luidde: 'De Europese gemeenschap was sterk geconcentreerd in een aantal (geïsoleerde) enclaves (zoals handelsposten en forten)'.

Een stuk gecompliceerder ligt het bij de vaardigheidsopgaven, zoals opgave 32 van het mavo-C-examen 1e tijdvak met de tabel over de behaalde diploma's.

Antwoord b klopt met de stofomschrijving, waarin staat dat 'in bestuurlijk opzicht Indonesië een onafhankelijker positie naast Nederland moest gaan innemen. (...) Westers onderwijs zorgde voor de ontwikkeling van een groep Indonesische intellectuelen die gevormd werden door westerse ideeën als vrijheid, zelfbeschikkingsrecht en democratie en er gebruik van maakten in hun strijd met de koloniale machthebbers'.

Het probleem is echter dat antwoord b niet gaat over een onbedoeld gevolg. H.W. van Doel schreef bijvoorbeeld in *Het rijk van Insulinde* (1996: 167/171/172): 'De ethische politiek was niet alleen gericht op het bestrijden van armoede. Ook het ontwikkelen van het land in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model was een centraal thema (...) Associatie betekende (...) een beleid dat de inheemse bevolking rijp zou maken 'om op hunne wijze

Opgave 32 uit het mavo-C-examen 1e tijdvak

Gebruik de bron.

- a Welk bedoeld gevolg van de Ethische Politiek blijkt uit de bron?
- b De bron geeft een ontwikkeling weer. Deze ontwikkeling had een onbedoeld gevolg voor het Nederlandse gezag. Leg uit welk onbedoeld gevolg deze ontwikkeling had.

Bron: Herkomst van het aantal leerlingen dat een diploma haalde van de middelbare school in Indonesië.

jaar	Europeanen	Indonesiërs
1910-1914	49	4
1920-1921	141	11
1924-1925	261	32
1929-1930	252	157

(Uit: C. Fasseur, *Geld en geweten, deel II* (Den Haag 1980) 184)

Antwoord (uit het antwoordenmodel):

- a Steeds meer Indonesiërs volgden voortgezet onderwijs.
- b Er kwamen steeds meer Indonesiërs (die voortgezet onderwijs volgden en later vaak de leiders werden van de nationalistische bewegingen) die beïnvloed werden door westerse ideeën over vrijheid / democratie / onafhankelijkheid (en die hun ideeën konden gebruiken tegen de Nederlandse overheid).

het leven hunner overheersers mee te leven,' Hierbij diende het gouvernement zich te richten op de Javaanse elite, die het beste in staat was 'westerse wijsheid' met 'oosterse ervaring' te paren. (...) Het daadwerkelijk in de praktijk brengen van de associatiepolitiek zou echter op veel problemen stuiten, ook in de tijd dat er nog enthousiast over de ethische politiek werd gesproken. (...) Er was (...) bij de westers geschoolde Javanen, de 'voorlopers eener nieuwe generatie van Europees opgevoede en degelijk ontwikkelde inlanders', een gevoel van wantrouwen ten aanzien van de bedoelingen van het gouvernement ontstaan'.

Een juist antwoord op b zou zijn: De terugval van het aantal door Europeanen behaalde diploma's na 1929 (t.g.v. de economische crisis) was een onbedoeld gevolg voor het Nederlandse gezag. Daarbij is er nog een ander probleem. Goed geïnformeerde leerlingen zullen bij de vermelding 'Herkomst' in titel van de tabel hebben gedacht: nu breekt mijn klomp! En terecht. De tabel is overgenomen uit een Engelstalig artikel uit het in de bronvermelding genoemde boek - niet p. 184, maar p. 181! - waarbij boven de tabel staat: 'Racial origins of high-school graduates'. Wie 'racial' vertaalt met 'herkomst' toont zijn onbegrip voor de zorgvuldige vermelding in de stofomschrijving: 'Op sociaal terrein voltrok zich in deze periode een toenemende scheiding in de samenleving op grond van afkomst, status en ras'.

• Opgave 17 vwo

De foto bij de opgave over de tempo-doe-loe-casus in het havo- en vwo-examen was, mede door de inferieure afdruk, moeilijk te gebruiken. Wie de (goede) afdruk ervan in het genoemde boek bekijkt, ontdekt op de voorgrond drie Indo-Europese vrouwen in sarong-kebaja met een kind, daaromheen Indonesische personeelsleden, opvallend poserend met een rijtuig, op het balkon twee Europese (totok) mannen, twee Indo-Europese vrouwen, enige kinderen en Indonesische personeelsleden.

De opgave is onnodig ingewikkeld geformuleerd en toetst niet wat volgens de stofomschrijving getoetst zou moeten worden. Uit opgave en antwoordenmodel blijkt dat leerlingen de foto op twee manieren moeten interpreteren door twee maal twee kenmerken te noemen en die alle vier te ondersteunen met een beeld-element. Het meest opmerkelijk is de vermelding 'óf', waarmee gesuggereerd wordt dat je 'de toenmalige koloniale verhoudingen' en het begrip 'tempo doeloe' als twee gelijksoortige zaken kunt behandelen. Deze opgave is geen goede uitwerking van, en toont weinig begrip voor wat staat in de stofomschrijving: 'Het begrip 'tempo doeloe' wordt gebruikt voor de nostalgische herinneringen aan het leven in het oude koloniale Indië, met name aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Bij herinneringen van sommige

Opgave 17 uit het vwo-examen 1e tijdvak

Gebruik de bron:

Het is een kwestie van interpretatie of je deze foto kenmerkend noemt voor de toenmalige koloniale verhoudingen óf voor het begrip 'tempo doeloe'. Geef voor zowel *tempo doeloe* als voor de koloniale verhoudingen twee kenmerken en ondersteun die telkens met een beeldelement.

Bron: Foto uit: E. Vanvugt, *Een propagandist van het zuiverste water* (Amsterdam 1993) 32.

Antwoord (uit antwoordenmodel):

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Kenmerkend voor de toenmalige koloniale verhoudingen is de grote afstand tussen de Europeanen en de Indonesische bevolking die vooral een onderdanige rol speelde.

Twee elementen die de interpretatie dat de foto kenmerkend is voor de toenmalige koloniale verhoudingen ondersteunen zijn:

- De Indonesiërs bewaren afstand tot de Europeanen / de centrale positie van de Europeanen op de foto.
- De Indonesiërs op de foto zijn bedienden van de Europeanen.
- Kenmerkend voor *tempo doeloe* is de comfortabele levenswijze van de Europeanen in harmonie met de Indonesiërs.

Twee elementen die de interpretatie dat de foto kenmerkend is voor het begrip *tempo doeloe* ondersteunen zijn:

- De grote tuin/villa/bedienden laten een comfortabele leefwijze zien.
- De aanwezigheid van de bedienden samen met de Europeanen op de foto suggereert een grote harmonie.

gerepatriëerde oud-Indië-gangers horen foto's van de 'toean' op zijn veranda met vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen. Dit beeld suggereert dat de Europeaan comfortabel leefde, in harmonie met de Indonesiërs. In hoeverre komt het nostalgische beeld overeen met de werkelijkheid?

Wie mijn artikel over *tempo doeloe* in de Indië-special van Kleio (2000, nr. 8) heeft gelezen weet dat leerlingen bij deze casus met een beetje intelligente redenering alle kanten op kunnen om punten te scoren. In dit geval hadden leerlingen historisch verantwoord alle vier in het antwoordenmodel genoemde beeldkenmerken zowel

Opgave 22 uit het vwo-examen 2e tijdvak

Gebruik de bron. Enerzijds is in het personeelsbeleid van de Nederlands-Indische spoorwegen de driedeling in de Indonesische samenleving te herkennen, maar anderzijds wijkt zij daarvan af.

a Geef van beide een voorbeeld.

b Geef een verklaring voor de beschreven verandering in het personeelsbeleid.

Bron: Een beschrijving van de spoorwegen in Indonesië in 1918:

'De Nederlands-Indische spoorwegen hadden in 1918 in dienst: 179 (6%) ambtenaren (hoger kantoorpersoneel) in Europa geboren, 564 (20%) ambtenaren in Indië geboren, met inbegrip van 37 'inlanders', en verder 2071 (of 74%) beambten (zoals machinist, stationschef, conducteur), steeds 'inlanders'. (...)

Voor de vervulling van de betrekkingen van chef (...) en van degenen, die deze meer direct terzijde staan, komen in de regel bij voorkeur in aanmerking personen, die reeds in Europa bij spoorwegen werkzaam zijn geweest. De ondergeschikte administratieve betrekkingen van klerk tot stationschef worden gewoonlijk vervuld door in Indië geboren zoons van Europese ouders of vaders. Voor de betrekkingen, waarvoor handenarbeid vereist wordt, komen bijna uitsluitend inlanders in aanmerking, terwijl inlanders en Chinezen ook kunnen opklimmen tot machinist, onder-opzichter, haltechef en klerk 2e klasse. Sedert 1917 worden ook inlanders, die aan bepaalde eisen voldoen, in ambtenaarsbetrekkingen toegelaten.'

(Ontleend aan: J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië* (Amsterdam 1995) 47.)

Antwoord (uit antwoordenmodel):

a Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Enerzijds wordt in de bron een verdeling van de functies over de drie groepen, Europeanen en Indo-Europeanen, Vreemde Oosterlingen en inlanders gegeven
- maar anderzijds worden Vreemde Oosterlingen (Chinezen) en Indonesiërs in één adem genoemd (inlanders) en is er meer sprake van een twee- dan van een driedeling in de Indonesische samenleving.

b Uit het antwoord moet blijken dat:

- het regeringsbeleid in deze tijd in het teken van de Ethische Politiek staat, waarvan een onderdeel is dat de Indonesische bevolking meer scholing krijgt
- waardoor zij eerder in staat zijn te voldoen aan de eisen die aan een functie bij de spoorwegen worden gesteld.

bij het eerste als bij het tweede kunnen noemen. Zo'n creatieve oplossing wordt mede gestimuleerd doordat het laatst genoemde beeldelement geen beeldelement is maar een op basis van beeldelementen veronderstelde suggestie. Met scheve schaaften hebben de samenstellers van deze opgave zich begeven op het gladde ijs van *tempo doeloe*, en ze zijn onderuit gegaan, waarbij ze hopelijk zo min mogelijk examenkandidaten in hun val hebben meegesleurd.

• Opgave 22 vwo 2e tijdvak

Bij de havo- en vwo-opgaven over het spoorwegpersoneel zal ongetwijfeld ook menig klomp gebroken zijn. De goed geïnformeerde leerling zal bij eerste lezing het onbehaaglijke gevoel hebben gekregen dat er iets niet klopt. Maar wat? Bij nadere controle thuis zal hem duidelijk geworden zijn dat de bron niet klopt. In het genoemde boek, waaraan de bron is 'ontleend', staat iets anders, namelijk: *'De Nederlands-Indische spoorwegen hadden in 1918 in dienst: 179 (6%) ambtenaren in Europa geboren, 564 (20%) ambtenaren in Indië geboren, met inbegrip van 37 'inlanders', en verder 2071 (of 74%) beambten, steeds 'inlanders'.*

Vervolgens citeert Van Doorn ter toelichting een 'zorgvuldig geredigeerde passage' uit de *Encyclopaedie van Nederlandsch-Indië*

(IV 71): *'Voor de vervulling van de betrekkingen van chef (...) in ambtenaarsbetrekkingen toegelaten'*

Afgezien van de integriteit van de bronvermelding wordt het klompenbrekende element in de opgave gevormd door de historisch onjuiste toevoeging '(zoals machinist, stationschef, conducteur)' in de bron. De toevoeging suggereert een niet bestaande tweedeling en brengt leerlingen daarmee in verwarring over het te geven antwoord.

Goed geïnformeerde leerlingen weten dat deze functies vanaf het begin van de eeuw tot in de Tweede Wereldoorlog vooral ook door Indo-Europeanen - zoals mijn eigen grootvader en oom - werden vervuld. Ook weten zij dat in volkstellingen en in arbeidsvoorwaarden van overheidspersoneel onderscheid werd gemaakt tussen in Nederland en 'hier-' (in Indië) geboren Europeanen.

Onduidelijk is ook waarover het gaat als gesproken wordt over 'de driedeling in de Indonesische samenleving'. Uit het antwoord blijkt dat hiermee de in de stofomschrijving vermelde *juridische* driedeling Europeanen / Vreemde Oosterlingen / Indonesiërs wordt bedoeld en niet de eveneens in de stofomschrijving vermelde culturele driedeling Nederlands / Indisch / Indonesisch.

'Moet de inspectie niet eens orde op zaken stellen?'

Den Bosch, 15 - 6 - 2001

Uit de bron is niet op te maken dat *... Vreemde Oosterlingen (Chinezen) en Indonesiërs in één adem (worden) genoemd (inlanders)', zoals in het antwoordenmodel staat. In de bron lees ik toch echt: *... terwijl inlanders en Chinezen ook kunnen opklimmen ...*

In opgave b wordt gevraagd naar een verklaring van de 'beschreven verandering in het personeelsbeleid'. Het lijkt mij dat hierbij de verandering in de laatste zin van de bron wordt bedoeld. Antwoord b in het antwoordenmodel is m.i. onjuist. Het beste antwoord is: het imperialisme - waarbij te bedenken valt dat ethische politiek en imperialisme in 1917 weliswaar hand in hand gingen, maar niet al te veel in een causaal verband met elkaar moeten worden gebracht (zie ook het citaat van Van den Doel hierboven). Ook goede antwoorden zouden zijn: de uitbreiding van de spoorwegen en/of de groeiende werkgelegenheid bij de spoorwegen.

Geachte examenopgavenvaststellers, de totstandkoming van eenvoudige gesloten kennisopgaven, letterlijk afgestemd op de stofomschrijving, is u dit jaar goed gelukt. Dat kan ik niet zeggen van meer complexe kennisopgaven en het verwerken van de in vele opzichten zorgvuldig gestelde stofomschrijving tot vaardighedsopgaven. Uit bovenstaande blijkt dat er heel veel is fout gegaan. Hoe is dat mogelijk? Legt u me dat alstublieft eens uit. En legt u me vooral nog eens uit welke kwaliteitscriteria u hanteert. Realiseert u zich wel voldoende dat het gaat om een centraal examen waarvan diploma's, studies en wat ik niet wat allemaal kan afhangen! Als leraren door lezing van deze brief constateren dat hun leerlingen op basis van bovenstaande alsnog recht hebben op enkele niet toegekende punten, dan betreur ik dat. De verantwoordelijkheid daarvoor leg ik echter bij u. Wie de klomp past, trekke hem aan.

In afwachting van uw reactie,

hoogachtend,
Tom van der Geugten

Geachte collega's,

Het volgende willen wij onder uw aandacht brengen. Het betreft de toetsing van de onderwerpen van het CSE voor het schoolexamen en de regionale examenbesprekingen rond het CSE-examen.

Zoals u weet is het niet toegestaan om de stof van de CSE-onderwerpen te toetsen in het schoolonderzoek en de daarvoor behaalde resultaten te laten meetellen voor het schoolexamen. De praktijk wijst echter uit, dat een dergelijk verbod de meeste leerlingen niet bepaald stimuleert om opgegeven huiswerk te maken en de stof volgens een bepaalde planning bij te houden. Bovendien heeft de halvering van het aantal lessen op 4 en 5 havo in de tweede fase ertoe geleid dat de stof over een nog langere periode moet worden uitgesmeerd, waardoor de behandelde stof nog verder in het moeras der vergetelheid wegzakt.

Voor de docent is het heel frustrerend om lesstof door te nemen - in de tweede fase bij voorkeur zelfstandig door de leerlingen -, waarbij voorkennis wordt verondersteld, die echter niet aanwezig is omdat voorafgaande stof door de meeste leerlingen niet is bijgehouden. De resultaten bij het laatste CSE-examen van onze 5-havo leerlingen zijn dan ook zeer teleurstellend. En dat is niet alleen te wijten aan soms, voor havo-leerlingen, slecht gestelde of onnodig gecompliceerde vragen.

Het is overigens opvallend dat in het examen veel meer op kennis dan op vaardigheden is getoetst.

Het is dan ook begrijpelijk, dat collega's op andere scholen, onder andere twee (concurrerende) middelbare scholen in 's-Hertogenbosch zich niet houden aan het toetsingsverbod voor het schoolexamen van de CSE-onderwerpen. Van één school weten wij dat gedurende het hele schooljaar van 5 havo de twee CSE-onderwerpen worden behandeld, in het schoolexamen worden getoetst en de resultaten voor viervijfde meetellen in het eindcijfer van het schoolexamen. Afgezien van het feit dat dit verboden is, geeft een dergelijke handelwijze een volstrekt vertekend beeld van de resultaten van de verschillende scholen, aangezien sommige scholen zich wel, andere zich niet aan het verbod houden. Men kan zich afvragen, hoe in het geval van bovengenoemde school met de zes andere onderwerpen voor het schoolexamen uit de verplichte domeinen wordt omgegaan.

Wij hebben onze inspecteur, op inspectiebezoek aan onze school, op de man af gevraagd of toetsing van de CSE-onderwerpen voor het schoolexamen toegestaan is, waarop hij een ontkennend antwoord gaf. Op onze mededeling dat andere scholen in 's-Hertogenbosch dat wel

doen, reageerde hij met te zeggen, dat hij dit aan een andere dienst van de inspectie zou doorgeven, omdat hij daar niet over ging. Als tweede corrector voor het werk van een collega in Eindhoven vroegen wij hem, hoe hun inspecteur met dit probleem omging. Volgens hem zou het toegestaan zijn om SE-cijfers te geven voor het toetsen van vaardigheid over CSE-stof. Er wordt dan immers geen kennis getoetst.

Waar ligt echter de grens? Natuurlijk propt dan iedereen zoveel mogelijk CSE-stof in zijn zogenaamde vaardigheden-toetsen.

De regionale examenbesprekingen vormen voor ons een tweede bron van zorg. Bij ons werk als tweede corrector is ons gebleken - maar dat is al jaren een publiek geheim - dat die bijeenkomsten eigenlijk steeds leiden tot opwaartse waarderungen van het examenwerk, omdat men sommige vragen niet juist of te gecompliceerd gesteld vindt. Wij hebben daar niet aan meegedaan.

Het kan toch nooit de bedoeling zijn van die besprekingen om deze al dan niet terechte aanmerkingen al in het eerste cijfer te verdisconteren, terwijl de definitieve vaststelling van norm en cesuur nog moet plaatsvinden? Dan bevoordeel je de leerlingen van dergelijke docenten op een onterechte manier. Wat is zo nog de zin van de vervroegde correctie, op basis waarvan de definitieve norm en cesuur worden vastgesteld?

Wij zijn van mening dat de inspectie eindelijk eens orde op zaken moet stellen en nog eens zwart op wit duidelijk maakt wat wel en wat niet toegestaan is. Zij dient nauwkeurig de programma's van toetsing en afsluiting (PTA's) te controleren op de toetsing van de onderwerpen voor het schoolexamen en consequent op te treden tegen 'PTA-vervuiling' met toetsen van CSE-stof tenzij dit alsnog wordt toegestaan. Bovendien zou iemand van de inspectie aanwezig moeten zijn bij de regionale examenbesprekingen om te waken tegen 'correctievervuiling', waardoor vervroegde correctie tot een zinloze bezigheid wordt gereduceerd. Door niet tegen vermelde misbruiken op te treden worden leerlingen en docenten van scholen die zich wel aan de regels houden, op een dubbele manier benadeeld en geven de resultaten een sterk vertekend beeld. En de bedenkers van de tweede fase, die ons de helft van onze uren hebben afgenomen, geeft je door dergelijke handelwijzen argumenten in handen om te zeggen dat de tweede fase probleemloos verloopt. Een onbedoeld gevolg.

Docenten geschiedenis (havo),
Jeroen Bosch College, 's-Hertogenbosch.

Indrukken uit Kiev

Op zaterdagmorgen 28 april vertrok een gezelschap van 22 geïnteresseerden onder leiding van Johan Raven naar Kiev. Op weg van het vliegveld Borispil naar hotel Rus viel dadelijk op dat er nog veel Russische auto's reden, dat er veel auto's met pech langs de kant van de weg stonden en dat er aan de rand van Kiev veel mensen – jong en oud – stonden te liften.

Kiev is een mooie stad, het Parijs van Oost-Europa, met brede straten omzoomd met kastanjabomen, die net in bloei stonden toen wij er waren. De mensen in Kiev zijn trots op hun stad met de kastanjabomen. Langs de hoofdstraten zijn brede trottoirs met veel banken. Het was 's avonds druk in de hoofdstraat Khreschatyk: er werd geflaneerd, gezeten en bier gedronken. Er staan veel beelden onder andere van de geliefde dichter Shevchenko en nog één beeld van Lenin uit 1938 dat om zijn artistieke waarde en omdat de geschiedenis niet is te ontkennen, is blijven staan.

Op straat is de tegenstelling arm en rijk goed zichtbaar. Enerzijds rijden er vele dure geblindeerde auto's, anderzijds staan op de treden van de voetgangersondoorgangen overal vrouwen – jong en oud – hun koopwaar aan te prijzen. Die bestaat uit enkele t-shirts, pantys, een emmertje tomaten, een paar bosjes selderij of pakjes sigaretten. De handel past in een plastic zak. Anderen hebben niets om te verkopen en houden hun hand op of ze proberen met hun stem geld te verdienen zoals een vrouw van middelbare leeftijd die op een hoek in de onderdoorgang liederen uit opera's stond te zingen.

Kiev bestaat uit twee delen: de oude stad op de westoever van de Dnjepr en een nieuw gedeelte aan de oostkant. Hier staan voornamelijk hoge flats met twee- en driekamerwoningen. De wegen tussen de flats zijn slecht of niet geasfalteerd. De open plekken tussen de flats zijn kale gras- of zandvlakten zoals bij ons in wijken die in aanbouw zijn.

We zijn in zo'n flat op bezoek geweest bij een collega; haar man werkte op een bank. We werden ons ervan bewust hoe rijk wij allemaal hier leven. In de oude stad is men druk bezig gebouwen te restaureren. Soms blijven alleen de gevels staan en wordt daarachter nieuwbouw gepleegd.

Vele kerken zijn sinds de onafhankelijkheid van Oekraïne gerestaureerd. De gouden koepels steken af tegen de blauwe lucht. Enkele kerken zijn in de Sowjettijd museum geworden en zijn hierdoor goed bewaard gebleven zoals de Sofiakathe-

draal. Andere kerken worden weer gebruikt door de Oekraïense en Russische orthodoxe kerk. De kerken met hun vele ikonen uit allerlei perioden worden druk bezocht.

Het Pecherk Lavra met zijn vele gouden koepels en het grottenklooster was al op toeristen ingesteld, maar op koffie voor 22 mensen tegelijk was men nog niet berekend. De Andreaskathedraal was pas een week open. Deze ligt op een heuvel hoog boven de straat. De straten eromheen staan vol met souvenirstalletjes en kraampjes met schilderijen. Dit gedeelte wil men wel vergelijken met de Sacre Coeur en Montmartre in Parijs.

Ook hebben we een bezoek gebracht aan school 57. In de hal hingen grote foto's van leerlingen die op een of andere manier uitblonken, een variatie op de leiders van de Komsomol en de pioniers van destijds. Op deze school krijgen de leerlin-

gen vanaf de eerste klas Engels en vanaf 12 jaar ook Duits. We waren getuige van een geschiedenisles van een examenklas vergelijkbaar met 6-vwo. De les ging over de staatsinrichting van Oekraïne.

Geschiedenis wordt in het Oekraïens gegeven, maar voor ons werd er in de les Engels gesproken. De docente bij wie we ook thuis waren geweest stelde de vragen en de leerlingen gaven een zeer lang antwoord dat hij of zij meestal voorlas. Ze hadden grote stukken uit hun staatsinrichtingboek in het Engels vertaald, bleek later. Pogingen om met de leerlingen in gesprek te komen of om ze de gelegenheid te geven ons vragen te stellen werden door de directrice afgewezen. Kennelijk paste dit niet in haar plannen.

We bezochten het monument Babi Yar, waar in 1941 veel joden zijn vermoord. De getallen lopen uiteen van 30.000 tot 300.000. Het monument en het museum ter herinnering aan de Grote Vaderlandse Oorlog waren indrukwekkend. Een brede, lange trap leidde door een gang met immense beeldhouwwerken naar het museum. Vooral indrukwekkend was de

Een van de kerken met gouden koepels in het Pechersk Lavra complex.

laatste zaal, waar een lange 'gedekte' tafel stond met aan de ene kant militaire etensbakjes en mokken en aan de andere kant kristallen glazen. Op de tafel lagen de berichten waarop vermeld stond dat een persoon was gesneuveld of vermist. Boven de glazen en de mokken waren aan het plafond respectievelijk witte en donkere doeken gehangen in de vorm van kraanvogels, een verwijzing naar het dodenmaal op de negende en veertigste dag na de begrafenis.

In het Staats Historisch Archief werden we rondgeleid door de directrice. Ze liet ons zien hoe de documenten van de Ochrana werden bewaard en toonde ons enkele bijzondere stukken.

In het Tsjernobilmuseum werden we geconfronteerd met de harde feiten: geen informatie van de overheid over het gevaar en de gevolgen die de helpers van de eerste weken hebben ondervonden.

Op 1 mei vond er een parade van de communisten plaats; waarschijnlijk een lauwtrefsel van die in de Sowjetperiode, maar vergeleken met St. Petersburg drie jaar geleden waren in Kiev meer mensen op de been. Een Oekraïense toeschouwer: "Das sind dumme menschen, Sie denken nicht."

Eén dag hebben we buiten Kiev doorgebracht. We bezochten enkele kerken in Cernigev, een stad ten noorden van Kiev. Daarna ging de tocht langs uitgestrekte velden, verlaten kolchozen en kleine dorpjes naar een dorp waar we werden ontvangen door een ouder boerenechtspaar en hun zoon.

Er was een waterput op het erf en achter in de tuin stond een splinternieuw hokje met een houten hurktoilet, dat vermoedelijk vanwege onze komst was vernieuwd. We werden onthaald op zelfgemaakte berensap, wijn, wodka, spek, gevulde blini's, brood en honing.

Op de terugweg zagen we veel mensen met tuingereedschap langs de eindeloze weg lopen. Ze hadden aardappelen gepoot op hun stukje grond en de bus ging slechts twee maal per dag. Het was een bijzondere middag.

Wat cultuur betreft zit je in Kiev goed. We hebben de opera Tosca, het ballet Romeo en Julia en een folklorefestival dat tien jaar bestond, bezocht. Het festival was een wervelende show van muziek en dans – folklore en modern. Hier proefde je iets van de ziel van Oekraïne. We hebben genoten van dit prachtige schouwspel.

Dankzij onze duitssprekende gids Swetlana heeft de reis voor velen een meerwaarde gekregen. Ze heeft ons veel verteld over het leven in Oekraïne voor en na de onafhankelijkheid.

Een reis om niet te vergeten.

Klaas en Tiny Ypma

Fontys Lerarenopleiding Tilburg

Studiedag 2001 over CE-onderwerp Sovjet Unie

De praktische studiedag waarvan u veel meeneemt!

Plaats: Mollergebouw Tilburg
Tijd: Vrijdag 23 november 2001 10u00-16u00

Programma

- De stofomschrijving: uitleg en commentaar
- 'Stalinisme, hoe kun je dat uitleggen?'; lezing
- Fontysrapport 2001: presentatie van de analyse van de CE-katernen
- Veel stof in weinig tijd: oplossingen voor het probleem van het beperkte aantal contact- en studielasturen
- 'Pavlik Morozov, de jongen die zijn ouders aangaf'; presentatie van film met leerlingenopdrachten

Deelnemers ontvangen:

- Fontysrapport 2001
- Praktische opdracht 'Pavlik Morozov': leerlingenmateriaal en film
- Suggesties voor een doelmatige voorbereiding op het CE
- Nascholingscertificaat

Doorlopend in de wandelgangen zijn uitgevers met materiaal aanwezig.

Kosten: f250,- (inclusief lunch, cursusmateriaal en nascholingscertificaat)

Aanmeldingsformulieren kunt u aanvragen bij:

Fontys Lerarenopleiding Tilburg,
Secretariaat mens- & maatschappijvakken,
Postbus 90900, 5000 GA Tilburg,
e-mail A.vanSuijlekom@fontys.nl,
tel. 08778-73976.

Voor inhoudelijke en organisatorische informatie kunt u contact opnemen met

Tom van der Geugten, p/a FLOT,
postbus 90900, 5000 GA Tilburg,
tel. 08778-74075.
e-mail T.vanderGeugten@fontys.nl

Op zaterdag 17 november 2001 organiseert het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Utrecht een nascholing over het examenonderwerp

Sovjet Unie Een systeem onder spanning

PROGRAMMA

9.30 – 10.00 uur ontvangst met koffie
Welkomstwoord van de dagvoorzitter,
prof.dr. Ab van Goudoever

10.00 – 11.00 uur drs. Leo Paul: *Opkomst en ondergang van de stalinistische planning*.
Het stalinistische Sovjet-model voor economische ontwikkeling heeft van de Sovjet Unie in korte tijd een economische en militaire grootmacht gemaakt. Rond 1980 was echter alle dynamiek in de economie verdwenen. Hoe kunnen we dat verklaren? Waarom zijn de hervormingsplannen mislukt?

11.00 – 12.00 uur dr. A. Langeveld: *Socialistisch Absurdisme*.
De invoering van de doctrine van het Socialistisch Realisme (1934) leidde al snel tot een teruggang in het tot dan toe bloeiende culturele leven en na de oorlog – in de laatste jaren van Stalin – tot een vrijwel volledige stagnatie. Hoewel de doctrine tot aan de perestrojka officieel van kracht bleef, probeerden alle serieuze scheppende kunstenaars – filmers, schrijvers, schilders, componisten – zich er in de Brezjnev-periode aan te onttrekken. Sommigen binnen de kaders van de officiële kunstpolitiek, anderen gaan ondergronds of emigreren.

Tussen **12.00 en 13.00 uur** is er een lunchpauze.

13.00 – 14.00 uur dr. F. Baudet: *Van 'Russische stoomwals' tot kolos op lemen voeten. Het buitenlands beleid van de Sovjet-Unie in Westerse ogen*.
Vanaf de negentiende eeuw hebben de omvang en rijkdom van het Russische rijk het westen vrees ingeboezemd. Tegelijkertijd leidde de sociaal-economische achterlijkheid van de Russische samenleving tot westerse minachting. Dit ambivalente beeld – dat na 1917 een extra ideologische dimensie kreeg – had wezenlijke invloed op de wijze waarop het westen de Sovjet-Unie in de Koude Oorlog tegemoet trad.

Het westerse mensenrechtenbeleid en de wens tot voortdurende modernisering van de kernwapens zijn in belangrijke mate geïnspireerd door anti-communisme en angst voor de buitenlandspolitieke intenties van de Sovjet Unie. Maar wat wilden de machthebbers in Moskou eigenlijk bereiken met hun buitenlandse politiek?

14.00 – 15.00 uur prof.dr. W. van den Bercken: *Gapende hoogten. Het Politieke Systeem van de Sovjet Unie onder Brezjnev*.
Onder partijleider en president Leonid Brezjnev bereikte de Sovjet Unie enerzijds grote stabiliteit in haar binnenlandse en buitenlandse politiek, anderzijds bleek deze een facade waarachter zich een onstuitbare ideologische erosie voltrok. Deze leidde tot een totale stagnatie in maatschappelijke ontwikkelingen. In de lezing zal de aard van het Sovjet politieke systeem, de rol van de communistische partij en ideologie nader worden besproken.

De nascholing vindt plaats in de Diepenbrockzaal, op Drift 21 te Utrecht.

Vanaf Utrecht CS circa 15 minuten lopen en bereikbaar met openbaar vervoer (bushalte Janskerkhof).
Tijdens de nascholing zal studiemateriaal beschikbaar gesteld worden. Na afloop van het programma worden certificaten uitgereikt.

De kosten bedragen f195,- (inclusief koffie, lunch en studiemateriaal). Leden van de Alumnivereniging van het Instituut Geschiedenis krijgen 10% korting.

U kunt zich aanmelden door contact op te nemen met het secretariaat van het Instituut Geschiedenis, Kromme Nieuwe Gracht 66, 3512 HL Utrecht.
Tel. 030-253 6222 of e-mail: ges@let.uu.nl
U kunt hier ook terecht voor verdere informatie.

Een systeem onder spanning

Hoofdvragen:

Hoe ontwikkelde zich het communistische systeem in de Sovjetunie onder Stalin en onder Brezjnev?

Hoe groot was de invloed van dit systeem op het dagelijkse leven van Sovjetburgers in de periodes 1928-1941 en 1964-1982?

Verantwoording

• Het thema

Het thema geeft de leerling inzicht in de wording en werking van het communistische, of beter het Stalinistische systeem en in oorzaken van stagnatie c.q. 'innerlijke vermolming' binnen dit systeem onder Brezjnev (1964-1982).

Voor de Stalin periode ligt het accent op de jaren 1928 - 1941 omdat in deze jaren de totalitaire staat gestalte kreeg en diep doordrong in het leven van Sovjetburgers. Het Stalinistische systeem kon niet zonder spanning en dwang. De spanning was voelbaar in al of niet vermeende dreiging van buitenaf en in ideologische verwachtingen. Het systeem kende zelf een intrinsieke spanning rond de vraag hoe totaal de greep van de staat op de samenleving moet zijn. Tussen 1941 en 1953 traden er geen wezenlijke veranderingen in het systeem op.

Er is om verschillende redenen gekozen voor een vergelijking tussen het communistische systeem onder Stalin en onder Brezjnev. Brezjnev zette het Stalinistische systeem voort maar zonder de extreme dwang en de hooggespannen ideologische verwachtingen waarmee Stalin Sovjetburgers aan zijn systeem onderwierp. Onder Brezjnev nam de afstand tussen de Sovjetstaat en de Sovjetburgers toe; de spanning binnen het systeem eveneens. Wezenlijke hervormingen bleven achterwege omdat de Sovjetleiders vreesden anders de greep op de samenleving te verliezen.

De vergelijking tussen periodes biedt mogelijkheden voor vaardigheden genoemd in domein A van het examenprogramma.

Voor de periode Chroesjtsjov is weinig aandacht. In tegenstelling tot wat lange tijd in het Westen werd gedacht hebben Chroesjtsjovs hervormingsplannen niet geleid tot wezenlijke veranderingen in het communistische systeem.

• Het subdomein

Dit thema is ontleend aan het subdomein 'totalitaire systemen en staten' in het examenprogramma voor havo en voor vwo.

Door een integrale behandeling van de ontwikkeling van het communisme te vermijden is er ruimte voor specificaties uit het subdomein. In elk van beide periodes gaat in het bijzonder de aandacht uit naar drie groepen inwoners: de boerenbevolking, de jongeren en het partijkader.

Door een confrontatie met ervaringen en de positie (of het lot) van elk van deze drie groepen krijgen leerlingen zicht op de werking van een totalitair systeem. Deze confrontatie kan bij leerlingen nieuwe vragen oproepen.

De keuze voor de boerenbevolking is vanzelfsprekend: ze vormde de grootste en meest getroffen groep inwoners; ze leverde bovendien arbeiders en kapitaal voor de industriële ontwikkeling van de Sovjetunie. In de jongeren, ongeacht hun afkomst, school de ideale Sovjetmens. Het partijkader was zowel het onmisbare instrumentarium als de 'mede-vormgever' van het systeem.

De meeste specificaties uit het subdomein keren in de antwoorden bij de deelvragen terug. Ze geven de leerling inzicht in kenmerkende ontwikkelingen in de twintigste eeuw die ook het denken en handelen van zijn (groot)ouders kunnen hebben beïnvloed. Ze kunnen ook hedendaagse problemen in Rusland of in Centraal Europa helpen verklaren. Ze bieden de leerling de kans tot het maken van een afweging tussen verschillende politieke systemen, met name op het punt van de relatie staat-burgers.

De specificatie aangaande het vaststellen van het onderscheid met een westers parlementair democratisch systeem krijgt een beknopte uitwerking in de Brezjnev-periode. De specificatie over de culturele en ideologische achtergronden

heeft een zeer bescheiden plaats gekregen in het eerste historische kader. De daar genoemde achtergrondkennis mag zowel van havo-leerlingen als van vwo-leerlingen worden verwacht.

Na ampele overweging is afgezien van het aangeven van ideologische verschillen tussen fascisme en communisme. Voor deze vergelijking hebben de leerlingen meer (achtergrond)kennis van het fascisme nodig dan een basiskennis die op grond van de kerndoelen basisvorming of van subdomeinen in het examenprogramma voor havo of vwo mag worden verwacht.

Waar nodig wordt aandacht besteed aan de specifieke uitwerking van het communistische systeem op de sekseverhoudingen. Daar wordt in het woordgebruik ook een sekseonderscheid gemaakt. Elders worden neutrale termen of begrippen, zoals bijvoorbeeld Sovjetburgers, gehanteerd.

Er wordt geen antwoord gegeven op de vraag of het communistisch systeem in alle opzichten een totalitair systeem was. De discussie over deze vraag is onder wetenschappers nog steeds gaande. De deelvragen in de stofomschrijving laten ruimte open voor het maken van een beperkte en voorzichtige afweging door de leerling zelf.

• Historische begrippen en namen

De historische begrippen zijn in de tekst vet aangegeven. Ze kunnen in het Centraal Examen afzonderlijk worden bevraagd. In de historische kaders zijn een aantal begrippen vet gedrukt. Ze maken deel uit van de stofomschrijving; ze keren in de andere hoofdstukken terug.

• Historische kaders

Historisch kader I moet de leerling vertrouwd maken met de achtergrond van het thema en de hoofdvragen.

Naast een beknopte geografische introductie staan twee vragen centraal: welke ontwikkelingen brachten de communisten aan de macht en waarom hielden na 1917 de discussies over de toekomstige socialistische staat tot ca 1928 aan? De antwoorden op deze vragen worden gerekend tot de basiskennis en mogen worden getoetst, bij voorkeur in samenhang met aspecten van de stofomschrijving in de volgende hoofdstukken.

Historisch kader II biedt een dunne verbindinglijn tussen de twee delen van het thema en illustreert de eerder genoemde continuïteit in het systeem. Dit kader maakt geen deel uit van de examenstof.

• Epiloog

Op verzoek van docenten is een beknopte epiloog over de periode na 1982 opgenomen. Deze epiloog sluit aan bij de hoofdstukken 7 en 8 en biedt docenten de mogelijkheid verbindinglijnen naar de eigen tijd te trekken. De epiloog maakt geen deel uit van de examenstof.

• Geen casus in de stofomschrijving

Deze stofomschrijving bevat geen uitgewerkte casus meer. De CEVO kan besluiten een casus op te nemen in het Centraal Examen. Deze casus moet vallen binnen de stofomschrijving.

Hoofdstuk 1

Historisch kader I

Rusland vormde in 1900 het grootste landrijk in de wereld. Vanaf de grens met het Duitse Rijk in Centraal Europa tot aan de Stille Oceaan bedroeg de afstand 14.500 km. In dit rijk leefden vele volken met verschillende godsdiensten en met een eigen taal en cultuur. De Russen vormden het grootste volk, ca 43 % van de ca 124 miljoen inwoners. De meeste Russen waren belijdend lid van de **Russisch-orthodoxe Kerk**. Godsdienst nam in hun leven een centrale plaats in en gaf een gevoel van verbondenheid.

Het multi-etnische Russische rijk werd in 1900 bestuurd door tsaar Nicolaas II, een autocraat uit overtuiging. Zijn macht rustte op drie pijlers: de Russisch-orthodoxe Kerk, een bestuursapparaat in handen van de Russische adel, en de machtsinstrumenten leger, politie en geheime dienst.

Een minderheid aan de macht

In februari 1917 trad onder dreiging van muiterij de tsaar af, de start van de Russische Revolutie.

Tussen het voorjaar en het najaar van 1917 ontstond in Rusland een revolutionair vacuüm, met een machteloze Voorlopige Regering gesteund door de Doema aan de ene kant en een veelheid aan politieke raden (sovjets) van soldaten, arbeiders en boeren aan de andere kant. De traditionele pijlers van de macht functioneerden niet meer. In dit vacuüm gedijsden de bolsjewieken. Met hun beloften van brood, vrede en land wisten ze onder de sovjets steun te verwerven. In Petrograd en Moskou grepen ze in het najaar van 1917 de macht.

Om de steun van de boeren te verwerven beloofde de leider van de bolsjewieken, **Vladimir Iljitsj Lenin** – tegen de eigen ideologische visie in – het grondbezit te verdelen. Lenin had weinig vertrouwen in een **socialistische revolutie** in Rusland alleen; hij rekende er op dat de revolutie zich zou uitbreiden tot een Europese of wereldrevolutie. Deze hoop bleek ijdel.

Tegen veler verwachting in overleefden de bolsjewieken de chaotische jaren 1917-21. Zij noemden zich zelf inmiddels **communisten** en Rusland de **Sovjetunie**.

De communistische partij werd het staatsvormend instrument in handen van een autoritair bewind.

De gewenste koers

De bolsjewieken werden geïnspireerd door de ideeën van **Karl Marx**. Ze geloofden al vóór 1917 dat in Rusland alleen onder leiding van een centraal geleide revolutionaire elite een revolutie kon plaatsvinden.

De bolsjewieken achtten na de revolutie van 1917 een voortzetting van de klassenstrijd nodig om tot het ware communisme te komen. Op weg naar deze heilstaat moest 'alsnog' een sterke industrialisatie gecombineerd met een geplande economische groei plaatsvinden. Politieke vrijheid werd niet toegestaan. Een éénpartijstaat zou het 'socialisme in één land' realiseren.

In afwachting van de heilstaat waren man en vrouw alvast voor de wet gelijk. De revolutionaire staat gaf alle vrouwen onderwijs- en carrièrekansen, bood kinderopvang, gaf recht op abortus en vergemakkelijkte echtscheiding.

De Nieuwe Economische Politiek

Er rees verzet tegen het gebrek aan politieke vrijheden en de staatsdwang. Lenin koos voor een pragmatische aanpak en voerde de **Nieuwe Economische Politiek** (1921) in.

De NEP bracht de Russische economie tot het vooroorlogse productieniveau. De Sovjetunie bleef een land van boeren, 126 miljoen tegen 26 miljoen stedelingen (cijfers van 1926). Het ontbrak de communistische bestuurders aan ervaring en aan middelen om voldoende greep te krijgen op de boeren-samenleving.

De discussies over de toekomst van de socialistische revolutie beheersten na de dood van Lenin in 1924 de opvolgingsstrijd. Met wisselende standpunten trad **Jozef Stalin** tussen 1924 en 1928 steeds meer op de voorgrond. Hij had grote invloed op de nieuwe benoemingen en creëerde zo een solide machtsbasis.

Hoofdstuk 2

Naar een nieuwe politieke orde

2.1 Welke politieke orde stond Stalin na 1928 voor?

In de politieke orde die Stalin voor ogen stond, was de macht in handen van één partij onder leiding van een absolute leider. Een legitimatie voor deze machtsusurpatie vond Stalin in de utopie van de klassenloze industriële samenleving en in de noodzaak een machtige militaire mogendheid tegen een vijandige buitenwereld te worden. Om deze doelen te bereiken claimde de partij het recht de samenleving ingrijpend te veranderen. Een gecentraliseerde politieke macht en een **commando-economie** vormden de hoofdbestanddelen van Stalins nieuwe politieke orde. **Vijfjarenplannen**, opgesteld door **het Gosplan**, bepaalden zijn economische politiek. De 'communistische moraal' werd het officiële ideaal.

2.2 Welke ontwikkelingen brachten Stalin tot zijn ingrijpende hervormingen?

[De onderstaande ontwikkelingen moeten in hun onderlinge samenhang en wisselwerking worden beschouwd.]

Sociaal economische ontwikkelingen

Binnen het gemengd economisch stelsel, de NEP, was het de taak van de boeren om de stedelingen en de soldaten van het **Rode Leger** te voeden. In 1927 ontstond er door tegenvallen van graanoogsten en te lage industriële productie schaarste. Omdat de boeren geen industriële producten konden kopen en de vastgestelde lage graanprijs niet werd losgelaten weigerden de boeren levering. Door de stijgende voedselprijzen nam de bereidheid van de arbeiders in de fabrieken om de productie te verhogen af. De regering keerde terug naar een systeem van gedwongen graanleveranties, met als resultaat een groeiend verzet onder de boeren.

Voortschrijdend inzicht

In 1929 besloot de partijtop tot de **Grote Doorbraak**: een grootschalige industrialisatie en een agrarische collectivisatie 'van bovenaf' in plaats van een geleidelijke industrialisatie 'van onderop', zoals met de NEP werd beoogd. De communistische elite rechtvaardigde haar nieuwe koers met een verwijzing naar de permanente noodtoestand waarin de Russische samenleving sinds 1917 zou verkeren. Ze voelde zich gesterkt door de aanwezigheid van een gemilitariseerd machtsapparaat, het Rode Leger en de staatsveiligheidsdienst.

Het verzet van de boeren tegen de staatsdwang werd gezien als het verzet van de '**klassevijand**'. Deze beeldvorming paste bij het groeiende wantrouwen tegen de dorpen en haar bewoners binnen de partij.

Vestigen van een persoonlijke macht

Stalin greep partijwisten over de gewenste koers aan om zijn persoonlijke macht binnen de partij te verstevigen. Partijleiders die een voorzichtiger beleid ten opzicht van de boeren bepleitten, werden uiteindelijk terzijde geschoven. De massale viering van zijn vijftigste verjaardag in 1929 bevestigde Stalins centrale positie.

Buitenlandse dreiging

De 'cordon-sanitaire' politiek van westerse mogendheden versterkte bij de communistische elite de gedachten van de 'kapitalistische omsingeling' en van een onverzoenlijk conflict tussen de communistische wereld en de kapitalistische wereld. Vele Russen deelden Stalins opvatting dat de Sovjetunie vijftig jaar achter liep en dat het een nationale plicht was deze achterstand in tien jaar in te halen. De overtuiging dat het vaderland constant door het buitenland werd bedreigd, leefde na de bittere ervaringen van de Eerste Wereldoorlog en de burgeroorlog onder brede lagen van de bevolking. Stalin onderkende de kracht en de bruikbaarheid van dit nationalistische gevoel, en speelde erop in.

2.3 Hoe werd een stevige basis voor een industriële samenleving gelegd?

Het eerste vijfjarenplan (1929-1933) voorzag in een enorme groei van de industriële productie. De nadruk lag op de zware industrie, energiewinning en wapenening. In de landbouw moest door collectivisatie en efficiënt werken een agrarische overproductie tot stand komen. Een agrarisch overschot diende meerdere doelen: export van landbouwproducten om de import van investeringsgoederen te betalen en het handhaven van lage voedselprijzen en lage lonen. De mechanisatie van de landbouw moest ook een arbeidsreservoir voor de industrie opleveren.

Twee vijfjarenplannen volgden. Zware industrie, energieproductie en wapenening behielden daarbij prioriteit. In korte tijd werden rijke grondstofgebieden ontsloten. Uit het niets ontstonden nieuwe industriesteden.

Door een massale inzet van arbeid, kapitaal en natuur en het uitoefenen van grote druk werden in de genoemde industriële sectoren indrukwekkende resultaten bereikt. Vrouwen werden ingezet in tot dan toe typische mannenberoepen. Bij de arbeid werd zowel van mannen als van vrouwen een gelijke en een totale inzet geëist. De 'dubbele belasting' van vrouwen stond niet ter discussie.

Van echte planning was lang niet altijd sprake, dikwijls ging het om een soort van crisismanagement. In de propaganda werd bewust gekozen voor een militaire terminologie. Niet het rendement en kwaliteit maar regelmatig verhoogde streefcijfers en de deadline telden. Het Gosplan in Moskou trok steeds meer macht naar zich toe.

2.4 Waarom werd Stalins nieuwe orde in economische zin geen onverdeeld succes?

De productiecijfers -hoe omstreden ook- en de verschillende prestigeobjecten in de zware industrie en energiewinning vormden een indrukwekkend bewijs van de industriële voor-

uitgang. In tien jaar tijd werd de grondslag voor een moderne industrie en een bijbehorende infrastructuur gelegd.

Er werd te weinig aandacht besteed aan de consumptiegoederen en aan de dienstensector. Een moderne landbouw kon niet worden gerealiseerd (zie hoofdstuk 3). De belangen van de arbeiders- en boerenfamilies telden niet. Het grote tekort aan consumptiegoederen en huisvestingsmogelijkheden bepaalde in een belangrijke mate het dagelijks leven, in bijzonder dat van vrouwen.

Hoofdstuk 3. Communistische revolutie op het land

3.1 Hoe kon in de dorpen in korte tijd een communistische economie worden gevestigd?

Collectivisatie

Bij de start van het eerste vijfjarenplan werd aanvankelijk gestreefd naar een **collectivisatie** van 20% van de boerenhuishoudens. De collectivisatie ging echter veel sneller. In 1931 was al 52 % van de boerenhuishoudens gecollectiviseerd, in 1936 ca 90%. Van de beoogde gelijktijdige mechanisatie van de landbouw kwam weinig terecht.

Onder druk van opgeschroefde rekvisities, belastingen en geweld werden boeren gedwongen toe te treden tot de **kolchozen of sovchozen**. Bestaande, relatief kleine sociale verschillen kregen een marxistische dimensie, een boerenklassenstrijd. Eerst worden de koelakken als vijand aangewezen, daarna volgden andere groepen kleine zelfstandige boeren. Uiteindelijk werd iedereen die zich tegen de collectivisatie verzette of leek te verzetten als 'klassenvijand' bestempeld.

Terreur

De overwegend analfabete boerenbevolking werd overrompeld door lokale radicalen en door partijleden, vaak arbeiders en jongeren uit de stad.

Collectief verzet, onder andere zichtbaar in een drastische reductie van de veestapel, werd op een harde wijze bestreden. Miljoenen boeren werden gedeporteerd. Voor zover ze niet werden meegevoerd bleven vrouwen en kinderen berooid achter. Een groot deel van de boeren werd als staatsgevangenen ingeschakeld bij de aanleg van infrastructurele voorzieningen, mijnbouw, de bouw van fabrieken en de houtkap. In de staatsgevangenkampen, bekend onder de naam **Goelag**, was het sterftecijfer hoog.

Hongersnood

De streefcijfers van de communistische staat waren irreëel. De boeren raakten uitgeput. Er braken grote hongersnoden uit (1932-1933). Stalin weigerde elke concessie. In de Oekraïne werd bewust op een hongersnood aangestuurd om zowel het hardnekkige verzet tegen de collectivisatie als mogelijke nationalistische sentimenten te breken. Miljoenen boeren – het precieze aantal is omstreden – kwamen door hongersnood of ziekte om het leven.

3.2 Wat betekende de collectivisatie voor het dagelijks leven van de boeren?

In de greep van de staat

De boeren werkten volgens een loonstelsel uitgedrukt in arbeidsdagen. De waarde van de arbeidsdagen werd achteraf aan de hand van de productie vastgesteld. De boeren werden meestal in natura betaald; geld was in beperkte mate in omloop. Eerst moest worden geleverd aan de staat op basis van een veronderstelde 'opbrengst van het land' of aan het MTS (machine-tractorenstation) ter vergoeding van de verrichte werkzaamheden.

Het bestuur was in handen van de kolchozvoorzitter die werd gecontroleerd door partijorganisaties in het district.

Elke kolchoz moest 'het plan' halen. De geringe scholing van de boeren, het tekort aan zaaigoed en machines, de geringe arbeidsproductiviteit en de soms absurde politieke richtlijnen stonden vaak dit doel in de weg. Verplichte ideologische activiteiten verstoorde evenzeer de agrarische productie.

De neergang van de traditionele agrarische gemeenschap

Binnen een decennium veranderde de eeuwenoude dorpsgemeenschap drastisch. Groepen boeren werden tegen elkaar uitgespeeld. Traditionele gezagsdragers werden geliquideerd of verdwenen in de Goelag. Het recht op zelfstandig ondernemerschap, de trots van boeren en vaklieden in het dorp, werd ontkend. Het naleven van traditionele christelijke gebruiken werd als een daad van 'klassenvijandschap' beschouwd. Families werden door terreur en staatsdwang ontregeld. Vele jonge mannen en vrouwen, de meest productieve arbeidskrachten, werden gedwongen het dorp te verlaten en te gaan werken in industriecentra.

De positie van de boeren in het 'nieuwe dorp'

De afstand tussen de boeren en de staat, inclusief de nieuwe gezagsdragers in de kolchoz, was groot. Boeren voelden zich miskend en onderdrukt. Machteloos keken ze naar de gevolgen van de landbouwpolitiek.

De levensstandaard van boeren bleef zeer laag. De productie van graan en andere gewassen steeg wel na 1933; maar bleef voortdurend beneden de verwachtingen van de staat.

Bij de distributie van schaarse goederen en middelen door de staat werd de kolchozbevolking feitelijk vergeten. Voor gebruiksartikelen en aanvullende levensmiddelen waren de boeren aangewezen op de steeds slechter bevoorraade kolchozwinkel. De traditionele ambachten en de huisnijverheid in de dorpen waren tijdens de collectivisatie verdwenen. De boeren werden aan de grond gebonden door de invoering van een verplicht binnenlands paspoort. Er heerste vaak armoede en ondervoeding.

Aan het einde van de jaren dertig vormden vrouwen ca 60% van de arbeidskrachten in een kolchoz. Het bestaan van de vrouwen was zwaar: ze verbouwden gewassen en droegen in alle opzichten zorg voor het vee. Bestuurlijke en technische functies waren meestal in handen van mannen. Vrouwen waren eerder geneigd in verzet te komen tegen de willekeur van de kolchozvoorzitter of andere bestuurders dan de mannen.

3.3 Waarom werd het platteland niet volledig hervormd?

Ondanks sterke terreur slaagde Stalin er vóór 1941 niet in deze eeuwenoude dorpscultuur volledig te breken. In tegenstelling tot arbeiders in de steden voelden vele boeren zich niet of nauwelijks verbonden met de vooruitgang van de Sovjetunie. Ze bleven, niet al te opvallend, vasthouden aan eeuwenoude waarden en gebruiken.

Onder druk van grote voedseltekorten en een zwarte markt stond Stalin in 1935 toe dat kolchozenboeren kleine stukjes grond mochten bebouwen voor eigen gebruik en voor een (ruil)handel op de kolchozenmarkt. Al spoedig ontstond er buiten de staatswinkels een grijs circuit met producten van deze kleine stukjes grond. De voedselvoorziening in de Sovjetunie werd er in toenemende mate afhankelijk van. Onder Stalin en onder zijn opvolgers bleef het gebruik van dit stukje grond omstreden.

Hoofdstuk 4

Een machtige partij met een zeer machtige leider

4.1 Hoe versterkte Stalin zijn greep op de partij?

Grip op het partijapparaat

Stalin schoof het grootste deel van het oude partijkader geleidelijk aan de kant en verving het door nieuwe partijleden afkomstig uit 'proletarische bevolkingsgroepen'.

Op papier was het Partijcongres het hoogste partijorgaan. Uit dit partijcongres werd een **Centraal Comité** gekozen, dat op zijn beurt een **Politbureau** koos. Het Politbureau maakte de dienst uit. Hierin zaten de hoogste partijleden, waarvan Stalin vanzelfsprekend volledige loyaliteit eiste.

In een strakke hiërarchische organisatie werden krachten het **democratisch centralisme** richtlijnen en bevelen van boven naar beneden doorgegeven en uitgevoerd. Partijleden dienden regelmatig verantwoording af te leggen aan hun superieuren. Interne partijcontrole en partijzuiveringen waren een terugkerend verschijnsel.

Stalins terreurapparaat

Een belangrijke rol in de interne controle werd gespeeld door de staatsveiligheidsdienst. In 1934 werd deze dienst (OGPOe) gereorganiseerd en door Stalin ondergebracht in de NKVD, het volkscommissariaat voor binnenlandse zaken. Het departement gaf de staatsveiligheidsdienst opdrachten, controleerde de politie, had een groeiende invloed in het Rode Leger, bepaalde de gang van zaken in concentratie- en werkkampen; beheerde bedrijven en een deel van het transportsysteem.

De Grote Terreur

Na 1936 kreeg de nieuwe topman van de NKVD Nikolaj Jezjov de vrije hand om af te rekenen met werkelijke en vermeende tegenstanders in de partij. De partij werd uitgedund. In de jaren dertig verdwenen miljoenen partijleden en mensen uit hun familie- of bekendenkring in de kampen, zonder duidelijke beschuldiging of veroordeling. Precieze cijfers ont-

breken. Tienduizenden partijfunctionarissen werden zonder vorm van proces terechtgesteld. Door de NKVD werd een aantal hoge partijleden en topofficiëren van het Rode Leger tot zelfbeschuldigingen gebracht en al of niet in propagandistisch uitgebuite showprocessen veroordeeld tot dwangarbeid of de doodstraf.

Geleidelijk drong bij Stalin het besef door dat deze **Grote Terreur** had geleid tot excessen die de belangen van zijn partij bedreigde. Jezjov werd in 1938 zelf slachtoffer van zijn beschuldigingsmachinerie; hij werd opgevolgd door **Lavrenti Beria**. De terreur binnen de partij nam af.

4.2 Welke plaats en functies hadden partij en partijkader in de Stalinistische samenleving?

De kern van de samenleving

In de **Stalin-constitutie** van 1936 werd de Partij omschreven als 'leidende kracht' van alle maatschappelijke en staatkundige organisaties. Door een personele unie tussen functies in het apparaat van partij en staat was maximale controle gegarandeerd. In alle geledingen van de samenleving speelde het partijkader een leidende rol. In elke kolchoz, fabriek, overheidsorganisatie of andere instelling bestond een partijafdeling, steeds onder leiding van een regionale of lokale partijsecretaris die bezielend of bureaucratisch, als een 'kleine Stalin', macht kon uitoefenen.

De partij schoorde en leverde het kader voor het hele politieke en economische machtsapparaat. Een snelle carrière binnen de partij was zowel aantrekkelijk als risicovol. Hoe sneller en hoger een partijlid steeg in rang, hoe meer gevaar hij liep te worden weggezuiverd.

Een selecte en bevoorrechte groep

De partij was relatief klein, 2 % van de bevolking; een lidmaatschap kwam tot stand op basis van selectie. Het aantal vrouwen binnen de partij was eveneens relatief klein, ca 15 % van alle partijleden. Vrouwelijke partijleden bekleedden vooral administratieve functies, veelal op de lagere niveaus.

Partijleden vormden een bevoorrechte klasse met materiële voorrechten. Voor een gewoon partijlid kon het gaan om voorrang bij de voedselvoorziening, soms toegang tot speciale winkels en betere huisvesting. Voor de echte partijelite ging het om aanzienlijke maatschappelijke bevoorrechting voor de hele familie.

Controle

De planning en uitvoering van het beleid stelden hoge eisen aan de spankracht van de samenleving en vereisten daarom strakke controle. Partijleden joegen de bevolking op harder te werken om de cijfers van het plan te halen en waren beducht op elke vorm van verzet. Er was alleen ruimte voor specifieke kritiek op bijzondere misstanden. Het gelijk van de partij of van Stalin stond vanzelfsprekend niet ter discussie. De druk van het partijkader op de bevolking bleef onverminderd groot omdat partijkaders ook zelf werden onderworpen aan een strakke, interne controle.

Propagandistische taak

Partijleden dienden een voorbeeld te zijn voor de bevolking, conform het propagandabeeld van de heldhaftige, zichzelf opofferende strijder voor een betere samenleving. In dit beeld passen de mythen die werden geconstrueerd rond **Pavlik Morozov**, **Angelina Praskovja** en **Alexei Stachanov**.

Uitvoerig werden de successen onder Stalins leiding bejubeld en afgezet tegen de slechte situatie van de jaren onder de tsaar of in de kapitalistische wereld. Met posters, pamfletten, liedjes en ander materiaal werd een beeld geschapen van een bedreigende buitenwereld waartegen ieder waakzaam moest zijn onder leiding van Stalin, de 'Lenin van vandaag'.

4.3 Hoe bouwde Stalin zijn zeer grote macht in de samenleving op?

Beeldvorming

In het belang van volk, partij en zich zelf wierp Stalin zich op als hoeder van een 'werelds geloof'. Het bleek een doeltreffende manier om legitimiteit te verwerven in een land dat juist aan analfabetisme en achterlijkheid werd ontrukkt. Deze Stalin-cultus versterkte in de samenleving de mythe van de welwillende, alwetende en vaderlijke leider. In de partij droeg ze bij aan een schier absolute loyaliteit aan de partijleider. Vooral jonge partijleden waren gevoelig voor deze cultus.

Angst en terreur

Angst en terreur waren Stalins vertrouwde politieke wapenen. Zijn politieke denken werd gevoed door een diepe achterdocht. Hij onderscheidde slechts ondergeschikten en tegenstanders. Wie niet onvoorwaardelijk voor hem was, was tegen hem.

4.4 Waarom stelde Stalin zich niet als de almachtige leider op de voorgrond?

Stalin had veel moeite met directe contacten buiten de kleine kring van mensen om hem heen. Hij genoot niet van het optreden in het openbaar. Voor zijn persoonsverheerlijking had hij dit optreden ook niet nodig.

Zelfs een machtig leider als Stalin had geen greep op alles wat in de Sovjetunie geschiedde. Soms creëerde hij bewust een zekere afstand tussen de politieke koers en zijn persoonlijke opvattingen. Dit verschafte hem ruimte voor plotselinge koerswijzigingen. Hij zette veranderingen in gang (zoals de collectivisatie of de Grote Terreur), liet ze de vrije loop, maar greep persoonlijk in als de ontwikkelingen hem niet langer aanstonden.

Hoofdstuk 5 Een culturele ommekeer

5.1 Waarom wilde Stalin een nieuwe Sovjetmens creëren?

De nieuwe politieke orde vroeg om een 'totale revolutie'. Parallel aan de economische en politieke veranderingen diende om een **totalitaire samenleving** te bereiken ook een culturele ommekeer plaats te vinden. De kerngedachte daarachter is die van maakbaarheid van het individu en van de samenleving.

In ideologische zin was **de nieuwe Sovjetmens** iemand die zich met overgave wijdde aan de opbouw van het communisme in zijn land. Eigenschappen van deze nieuwe Sovjetmens waren overtuiging en enthousiasme, maar ook onverzoenlijkheid en meedogenloosheid als het moest.

5.2 Op welke manieren wilde Stalin deze nieuwe Sovjetmens creëren?

Opvoeding

De officiële partijlijn was dat een kind in zijn opvoeding moest leren dat het collectief belangrijker was dan het individu en dat de politieke eenheid belangrijker was dan de familie. Loyaliteit diende gericht te zijn op Stalin, Partij en Vaderland. Het doel van de (staats)opvoeding was disciplineren van de kinderen, het bijbrengen van basishygiëne en het aanleren van basisvaardigheden voor de communistische Sovjetmens.

Deze staatsopvoeding kreeg een vervolg in het (voortgezet) onderwijs, in de **Komsomol** en in het Rode Leger.

Onderwijs

Alfabetiseringscampagnes en ideologische scholing gingen hand in hand. Voor jongeren werd vier jaar lager onderwijs verplicht. Voortgezet onderwijs en volwassenenonderwijs namen enorm toe; het opleidingspeil van de Sovjetbevolking steeg indrukwekkend.

In het onderwijs werd de nieuwe Sovjetmens mede gevormd. Er was aandacht voor het uitbannen van godsdienst, bijgeloof en burgerlijke/kapitalistische waarden. Russisch werd de verplichte tweede taal voor anderstalige volken in de Sovjetunie.

Tot in het midden van de jaren dertig werden in het kader van de klassenstrijd vooral jongeren van arbeiders- en boerenafkomst tot het voortgezet onderwijs toegelaten. Accenten werden gelegd op techniek, natuurwetenschappen en ideologische vorming.

Wetenschap stond in dienst van de nieuwe politieke orde, hetgeen onder andere zichtbaar was in het herhaald herschrijven van de geschiedenis.

De Komsomol

De Komsomol, de belangrijkste massaorganisatie voor jongeren, had een kernfunctie. Zij vormde het toekomstig partij kader. Komsomolleden moesten steeds bewijzen zelf modelburgers van de nieuwe Sovjetsamenleving te zijn en de nieuwe Sovjetmens te kunnen creëren. Het lidmaatschap stond niet open voor iedereen, de leden voelden zich uitverkoren.

De Komsomol was een van de pijlers van het Stalinistisch systeem. De discipline was er streng. Leden van de Komsomol werden belast met alfabetisering van het platteland, bestreden godsdienst als de 'opium van het volk' en maakten propaganda voor het eerste vijfjarenplan. Daarnaast stredden ze ook tegen slechte woon- of werkomstandigheden van de bevolking. Zelf namen ze vaak genoegen met de communale leefsituaties, zoals in de nieuwe ontginningssteden in Siberië. Ze onthielden zich niet van kritiek op machtsmisbruik door lokale partijkaders. Zij propageerden het idee van de **socialistische wedijver**. Zij geloofden in Stalin en namen eigentijdse **helden van de Sovjet-Unie** als voorbeeld; vliegers, poolonderzoekers en grensbewakers.

Het geloof in de maakbaarheid van de maatschappij bracht de jongeren in conflict met oudere generaties.

Massamedia en massavieringen

Alle moderne middelen zoals film (Eisenstein), posters en brochures werden ingezet om de bevolking tot in de verste uithoeken te doordringen van het communistische ideaal.

In de Stalinistische periode werden de kerkelijke tradities zoveel mogelijk doorbroken, onder andere door kerken om te

bouwen tot musea, theaters, crèches of kantoren. Godsdienst werd met name door de jongeren massaal afgezworen. Daarentegen werden de collectieve prestaties van het socialisme benadrukt in sportmanifestaties en er werden massavieringen georganiseerd (oktoberrevolutie, 8 maart, 1 mei).

Kunst

De staat controleerde alle culturele uitingen door middel van het gedwongen lidmaatschap van beroepsorganisaties. Alle kunstuitingen (schilderkunst, literatuur, film, muziek) moesten voldoen aan de eisen van het **socialistisch realisme**, d.w.z. dat kunst begrijpelijk moest zijn voor de massa, de idealen van het communisme moest uitdragen en de nieuwe Sovjetmens moest verheerlijken. De thematiek was die van het communistisch ideaal: hard werkende en gelukkige Sovjetmensen.

Evenals in de media werden in de kunst de economische en sociale successen van het communisme breed uitgemeten. Daarmee werd bijgedragen aan de vorming van een 'nationale' entiteit in de Sovjet-Unie.

Vrije tijd

Ook de vrije tijd van met name de stedelijke arbeiders werd georganiseerd en in dienst gesteld van de vorming van de nieuwe Sovjetmens. Vrije tijd diende ingezet te worden om te leren, het communisme op te bouwen en het klassenbewustzijn te versterken. In steden werden cultuurpaleizen, badinrichtingen, arbeidersclubs en avondscholen gebouwd.

5.3 Waarom slaagde Stalin er niet in een culturele ommekeer te bereiken?

Woningnood, arbeidsdruk, schaarste en bureaucratie demotiverden Sovjetburgers en stonden zo een volledige culturele ommekeer in de weg.

De propaganda ten spijt nam de ongelijkheid in de nieuwe sovjetsamenleving toe, als gevolg van de socialistische wedijver en van de maatschappelijke privileges die het partijkader en een culturele elite wisten te verwerven.

Er tekende zich een generatiekloof af. De jongeren accepteerden de ideologie van het communisme, zij geloofden in de nieuwe Sovjetmens. Vooral op het platteland bleven oudere generaties, zelfs in families van partijleden, vasthouden aan christelijke tradities.

De staat kreeg geen volledige greep op de opvoeding. In tweede helft van de dertiger jaren werd – na het bekend worden van verontrustende, dalende geboortecijfers – het gezin opnieuw gewaardeerd als kern van opvoeding. De rol van vrouwen als moeder en opvoeder kreeg weer nadruk. Het huwelijk werd weer in ere hersteld. Echtscheiding en abortus werden bemoeilijkt.

Hoofdstuk 6 Historisch kader II

In 1964 kwam in de persoon van **Leonid Breznev** de generatie jonge communisten uit de jaren dertig aan de macht. Hij erfde een communistisch systeem dat al voor 1941 door Stalin was gevestigd. Tussen 1941 en 1964 veranderde dit systeem niet wezenlijk van karakter, zelfs niet onder druk van de Tweede Wereldoorlog.

De Tweede Wereldoorlog 1941-1945

De Duitse invasie bracht het communistisch systeem in groot gevaar. Door grote inschattingfouten van Stalin leed de Sovjetunie in 1941 en 1942 zware nederlagen tegen het binnengevallen Duitse leger en verloor grote gebieden. Grote industrieën opgebouwd in de jaren dertig vielen – zwaar beschadigd – in Duitse handen.

Het verloop van de oorlog in deze jaren toonde de zwakte maar ook de kracht van het systeem aan. Stalin koos in de oorlogsjaren voor een pragmatische, minder rigide benadering: meer ruimte voor initiatief en verantwoordelijkheid in de industrie, een herwaardering van de Russisch-orthodoxe Kerk, ruimere bevoegdheden voor militaire leiders.

Door zijn optreden tijdens de Grote Vaderlandse oorlog en de oorlogssuccessen werd Stalin in de ogen van vele Russen de leider die Sovjetunie had gered en een nieuw gevoel van eenheid gaf.

De laatste zeven jaar van Stalin, 1946-1953

Voor de wederopbouw van de zwaar beschadigde Sovjetunie viel Stalin terug op de commando-economie van de jaren dertig. Militaire uitgaven voor het bezettingsleger in Oost-Europa en voor de bewapeningswedloop in het kader van de Koude Oorlog drukten zwaar op de communistische economie.

Stalin gebruikte de internationale spanning ook als rechtvaardiging voor de terugkeer naar een totale politieke en culturele controle. Er volgde in 1946-1947 een golf van zuiveringen. Verklaringen voor het soms irrationele gedrag van Stalin worden gevonden in zijn fysieke en mentale aftakeling.

De periode Chroesjtsjov 1953-1964

Na een kortstondig collectief leiderschap kwam Nikita Chroesjtsjov aan de macht. Hij erkende de noodzaak van een aanpassing van het communistisch systeem. In twee destalinisatiecampagnes werd afstand genomen van de persoon Stalin. Chroesjtsjov maakte een einde aan de willekeurige politieke terreur, gaf intellectuelen enige ruimte maar trad daarentegen weer hard op tegen de kerken. Op agrarisch gebied stond hij een te ambitieus en experimenteel hervormingsprogramma voor. De beloofde stijging van de levensstandaard bleef uit. Chroesjtsjov werd in 1964 door de partijtop afgezet.

Hoofdstuk 7 Brezjnevs politieke orde

7.1 Welke politieke orde stonden Breznev c.s. voor?

Het Breznev-regime stond stabiliteit, rust en orde voor. Het wilde de door Stalin gevestigde politieke orde handhaven maar zonder terug te keren naar een permanente terreur of politieke willekeur. Een herstel van de Stalin-cultus achtte het regime niet opportuun.

In de nieuwe grondwet van 1977 werd de leidende rol van de partij opnieuw bevestigd. De functies van het partijkader in de samenleving veranderden niet. De Koude Oorlog bevestigde het bestaan van een vijandige buitenwereld; internationale spanningen werden gebruikt om de éénpartijstaat te legitimeren en te versterken. Een communistische samen-

leving bleef in beeld, de verwachte datum van invoering werd steeds opgeschoven.

In economisch opzicht hield het Brezjnev regime vast aan Stalins planeconomie. In de jaren zestig leken de hoge economische groeicijfers het succes van de planeconomie te bevestigen. De Sovjetunie leek net als in de tijd van Stalin de achterstand op het Westen in te halen. Het landbouwbeleid bleef ongewijzigd.

Onder Brezjnev bleef de Sovjetunie een politiestaat, inclusief het systeem van politieke strafkampen.

7.2 Welke verschillen vertoonde Brezjnevs politieke orde met die van Stalin?

Verhoudingen binnen de partij

Brezjnev was geen absoluut leider zoals Stalin, maar 'de eerste onder zijns gelijken'. Door een consensus beleid binnen de partijtop behield hij tot zijn dood deze positie. De leiderschapscultus rond zijn persoon is niet te vergelijken met de Stalin-verheerlijking.

De werkelijke macht in de partij concentreerde zich in de kleine, conservatieve top. Bij ontstentenis van partijzuiveringen zoals in de Stalins tijd, vergrijsde deze partijelite in haar verworven posities. Jongere communisten maakten geen bliksemcarrière meer, maar konden alleen nog als protégé van een van de politieke kopstukken in de partijhiërarchie opklimmen.

Zonder Komsomol en vervolgens partijlidmaatschap was een politieke of wetenschappelijke carrière vrijwel onmogelijk.

Economische beleid

Waar Stalin alle nadruk legde op de opbouw en verdediging van een communistische industriële samenleving ging het Brezjnev-regime verder; het wilde zich in militair-economisch opzicht meten met het Westen. Daarbij overschatte het de eigen kracht.

Er was sprake van een verbetering van de levensstandaard, vooral in de steden.

Er werden onder Brezjnev enorme bedragen geïnvesteerd, met name in de landbouw en in de militaire sector. De resultaten vielen tegen. Na de jaren zestig vielen bij elk vijfjarenplan de opbrengstcijfers steeds meer terug. De achterstand op het Westen werd weer groter, met name waar het ging om het innovatievermogen en om de informatie en communicatietechnologie.

De agrarische bedrijfsvoering werd in een toenemende mate gebureaucratiseerd. Steeds meer landbouwproducten gingen verloren door verkeerde opslag en verwerking of door het ontbreken van transportmogelijkheden.

Brezjnev kon de door Stalin voorgestane **autarkie** niet handhaven. Voor het betalen van de import, o.a. van graan, en van de hoge militaire uitgaven werd de Sovjetunie steeds meer afhankelijk van de export van olie en gas. Tegelijkertijd vond een 'informele' decentralisatie plaats waarbij regionale partijbonzen geleidelijk steeds meer macht kregen.

De 'tweede economie' nam onder Brezjnev sterk toe. Corruptie, zwarthandel en vriendjespolitiek namen een ongekende dimensie aan.

Controle en vervolging

De censuur was minder rigide dan onder Stalin. De ideologische propaganda was vriendelijker, nogal conservatief en

Russisch nationalistisch. Ondanks een wijd verbreid informantsysteem drong de staat minder dan onder Stalin het privé-leven binnen. Zolang de Sovjetburger zich in het openbaar conformeerde aan gevestigde partijopvattingen en aan bepaalde regels, had hij weinig te vrezen. Arbitraire en grootschalige terreur, zoals onder Stalin, vonden niet meer plaats; wel een gerichte en intensieve vervolging van een naar verhouding kleine groep **dissidenten**. Religie werd onder Brezjnev met moeite getolereerd.

Houding ten opzichte van de nationaliteiten

Het Brezjnev regime brak met de repressieve **nationaliteitenpolitiek** van Stalin, grootschalige deportaties vonden niet meer plaats. Aan verzoeken tot hervestiging van in de oorlog verdreven etnische minderheden werd echter nauwelijks gehoor gegeven.

Vergeleken met de Stalin-periode is de relatieve rust in het multi-etnische Sovjet rijk opvallend. De bestuurlijke grenzen van de Sovjet republieken en territoria vielen meestal samen met culturele grenzen. Naast een sterke russificatie met name op het terrein van het onderwijs werd binnen een Sovjet Republiek de eigen cultuur ruimte gelaten. De eerste man, de partijsecretaris, kwam uit de etnisch dominante groep en de 'tweede man' was vrijwel altijd een Rus. De etnische elite werd door toedelen van maatschappelijke posities en welvaart gebonden aan de Sovjetstaat. Zolang deze elite het Kremlin leek te volgen had ze veel beslissingsruimte.

Hoofdstuk 8 Sovjetburgers en het communisme onder Brezjnev

8.1 Hoe was de verhouding Sovjetburgers – communistische staat?

Tegenover de communistische staat namen Sovjetburgers een ambivalente houding aan. Enerzijds koesterden zij zich in de afhankelijkheid van de staat, anderzijds wantrouwden ze haar macht en willekeur. De staat dwong eenheid en conformisme af. Ze stond de ontwikkeling van een moderne relatie burgers – staat, zoals in de **West-Europese parlementaire democratie**, in de weg. In West-Europa vonden de burgers en de staat elkaar geleidelijk in verschillende democratische uitgangspunten en in een door de staat gewaarborgde sociale zekerheid die is gekoppeld aan de plicht ook zelf initiatief te ontwikkelen. In de Sovjetunie bestond sociale zekerheid, maar naar West-Europese maatstaven op een laag niveau. In de Sovjetunie bestond net als in West-Europa een grondwet, maar in de praktijk overheerste echter de staat het leven van de Sovjetburgers. Ze kregen via televisie of krant alleen te horen wat de partij had goedgekeurd. Elke vorm van openlijk 'politiek afwijkend gedrag' of van etnisch protest werd onderdrukt. Tijdens de Brezjnev-periode groeide onder Sovjetburgers, ook onder lagere echelons van de partij, onvrede over de machtsprivileges van een kleine groep conservatieve partijleiders.

8.2. Welke houding namen Sovjetburgers, in het bijzonder de boerenbevolking, aan ten opzichte van de planeconomie?

Sovjetburgers in het algemeen

Tijdens de Brezjnev-periode groeide onder Sovjetburgers de ontevredenheid over de planeconomie, al was er weinig openlijk protest. Hun lage arbeidsmoraal was een vorm van zelfverdediging tegen de staat en haar planeconomie. Kenmerkend was de houding 'zij doen alsof ze ons betalen, wij doen alsof we werken'. In het openbaar werd dit verschijnsel ontkend en de mythe van de hardwerkende Sovjetburger in stand gehouden. Kenmerkend voor de algemene onvrede waren ook het alcoholisme, vooral onder mannen, en de veel voorkomende vormen van diefstal en corruptie.

Het gros van de Sovjetburgers, in het bijzonder de vrouwen, voelden zich als producent en als consument door de staat sterk ondergewaardeerd. Weinig waardering was er voor de kwalitatief slechte consumptiegoederen in de staatswinkels. Voor goederen of diensten werden Sovjetburgers steeds meer afhankelijk van (ruil)handel in het dure grijze circuit.

De sovjetburgers stelden vast dat ondanks een stijging van het inkomen de planeconomie in feite een systeem van gespreide, relatieve armoede opleverde.

De boeren

De grote kloof tussen Sovjetburgers en de staat werd vooral zichtbaar op het platteland. De arbeidsinzet van de boerenbevolking binnen de steeds grotere kolchozen en sovchozen was spreekwoordelijk laag.

De boerenbevolking voelde zich ook als consument door de staat buitengesloten, tweederangsburgers in een zogenaamd egalitaire samenleving. Na de komst van televisie en telefoon op het platteland zagen ze in een toenemende mate het verschil in levensstandaard tussen land en stad. De producten van de kleine stukjes grond waren steeds meer nodig om direct of indirect in eigen levensonderhoud te voorzien.

Vrouwen voelden zich uitgebuite agrarische arbeidskrachten, ze hadden nauwelijks carrièrekansen. Een groot deel van de vrije tijd besteedden ze aan de zorg voor het gezin. Dit was door de leefomstandigheden op het land moeilijker dan in de stad.

Waar fabrieksarbeiders, als 'het plan' gehaald moest worden, nog concessies konden afdwingen restte de boeren alleen 'het stemmen met de voeten'. Vooral uit de niet-zwarte aardegebieden trokken tegen de zin van de staat miljoenen mensen van het platteland naar de steden.

Een gunstige uitzondering vormden de boeren in de vruchtbare en klimatologisch gunstige zuidelijke gebieden. Een ruime productie het hele jaar door maakte hun leven daar aanzienlijk aangename. Van hun kant werd weinig kritiek op de planeconomie gehoord.

8.3 Hoe stonden jongeren tegenover de communistische ideologie?

De jonge generaties in de Brezjnev-periode namen ten opzichte van de communistische ideologie een dubbele houding aan. In tegenstelling tot jongeren in de jaren dertig hadden ze nauwelijks echte politieke belangstelling. Jongeren onder Brezjnev droomden niet van een communistische samenleving, maar van materiële welvaart en een goede baan. In het openbaar, zoals bij 1-mei parades, toonden ze daarentegen ook een collectief enthousiasme over de verwor-

venheden van de Sovjetstaat en over de grote internationale betekenis van de Sovjetunie.

Binnen de Komsomol ontbrak het vroegere revolutionaire elan; het lidmaatschap was een vanzelfsprekendheid geworden. Voor jongeren uit de bovenlaag in de Sovjetsamenleving was het Komsomol-lidmaatschap een toegangspoort tot een maatschappelijke carrière.

In een toenemende mate wantrouwden jongeren de officiële idealen. Door een aantal beperkingen hield de staat bij de toegang tot het voortgezet en hoger onderwijs en bij het vinden van een baan maatschappelijke ongelijkheid in stand. Jongeren zagen dat vrouwen onder het mom van gelijkheid dikwijls de zwaarste lasten in de Sovjetsamenleving droegen, op de arbeidsvloer, in de samenleving en thuis. De staat bood vrouwen een laag inkomen en weinig persoonlijke bescherming. Abortus was vaak de enige vorm van geboortebepijking.

Jongeren, vaak uit de betere inkomensgroepen in de steden, trokken zich terug in eigen subculturen, naar Westers voorbeeld.

8.4. Waarom was de partij niet in staat de stagnatie in het communistisch systeem te doorbreken?

Angst voor vernieuwing zowel binnen de partij als binnen de samenleving blokkeerden noodzakelijke hervormingen.

Oorzaken van tekorten in de sovjetsamenleving, in het bijzonder in de sovjetecconomie, werden tijdens de Brezjnev-periode door een deel van het partijkader, vaak hoogopgeleide en/of technische geschoolde managers, wel onderkend. De partijtop onder leiding van Brezjnev koos echter steeds weer voor politieke stabiliteit op de korte termijn en leek economisch falen op de langere termijn daarmee te accepteren. Noodzakelijke technische en wetenschappelijke vernieuwingen, zoals moderne communicatiesystemen, werden telkenmale geblokkeerd. De vernieuwingen mochten de macht en de belangen van hoge partijfunctionarissen niet aantasten. Zij profiteerden in een belangrijke mate van de omvangrijke corruptie en nepotisme onder Brezjnev. Vele gewone Sovjetburgers wantrouwden vernieuwingen die eerder altijd leidden tot een verhoging van de productie-eisen of tot andere onwelkome maatregelen.

Het sterk hiërarchisch karakter van de partij zorgde er voor dat onwelkome analyses en mogelijke oplossingen uit de partijgeledingen de vergrijsde partijtop vaak niet bereikten. Het ambtenarenapparaat hechtte aan het verbergen van haar incompetentie

Door de regionalisering van de economie nam de invloed van het centrale partijapparaat in Moskou af. Regionale partijleiders maakten onderlinge afspraken en bewezen soms lip-pendienst aan de centrale planning. Door deze ontwikkeling werd de ruimte voor centraal geleide hervormingen kleiner. Decentrale hervormingen, zo werd gevreesd, zouden de Sovjetunie uiteen doen vallen.

Hoofdstuk 9

Epiloog 'de onvolkomen revolutie'

In maart 1985 werd Michail Gorbatsjov gekozen tot leider van de Communistische Partij van de Sovjetunie. Tegen veler verwachting in ontpopte Gorbatsjov zich tot een radicale hervormer. In zijn streven naar economische hervormingen (perestrojka) en openheid (glasnost) speelde hij vooral in op de behoeften van een deel van het partijkader, namelijk het tweede echelon communistische leiders, minder behoudzuchtig, beter bekend met het Westen en met een sterke behoefte aan veranderingen. Gorbatsjov zocht toenadering tot het Westen, teneinde de nodige politieke ruimte en financiële steun voor zijn hervormingsplannen te verwerven. Het verschaftte hem een grote populariteit buiten de Sovjetunie. De groeiende economische problemen en de zigzagkoers die Gorbatsjov soms voor, leidden echter tot teleurstelling in de Sovjetunie zelf. Gorbatsjovs 'revolutie van bovenaf' nam snel aan populariteit af.

De veranderingen kregen een eigen dynamiek. Gorbatsjov verloor geleidelijk zijn greep op de gang van zaken. Verscheidene bondgenoten lieten hem in de steek. Hij zag zich gedwongen steeds nauwer samen te werken met het conservatieve deel van het partij- en staatsapparaat. De groeiende tegenstellingen in Moskou, de massale onvrede met de economische problemen en de toenemende kracht van de nationale bewegingen in de Sovjetrepublieken (waaronder de Russische Federatie) deden de spanning hoog oplopen. Het gevaar van militair geweld dreigde. In augustus 1991 poogde een aantal conservatieve leiders het verval van het communisme in de Sovjetunie te keren. Ze deden een greep naar de macht. Gorbatsjov werd ter zijde geschoven en de noodtoestand werd uitgeroepen. De 'staatsgreep' mislukte. De democratische oppositie in de Sovjetunie, onder leiding van Boris Jeltsin, greep haar kans. De communistische partij werd verboden. Gorbatsjov werd zijn politieke macht grotendeels ontnomen en in december 1991 werd de Sovjetunie officieel opgeheven.

Vrijwel niemand had er rekening mee gehouden dat de eens zo machtige Sovjetunie op vrijwel geweldloze wijze ten onder zou gaan. Eén van de belangrijkste redenen van de vreedzame ondergang van de communistische supermacht, was het gebrek aan legitimiteit van het communistische bestel bij een groeiend deel van het partijkader en ambtenarenapparaat. Velen 'deserteerden'. Ze meenden uiteindelijk meer kansen te hebben onder een nieuwe orde dan onder het communisme, als ondernemer, als politicus of als beide.

In het nieuwe Rusland van Jeltsin veranderde veel: de communistische partij werd in de ban gedaan (om later op gerechtelijk bevel weer te worden toegestaan) en de communistische staatsideologie werd overboord gegooid. De oude planeconomie, waarin privé-bezit ten hoogste werd getoleerd, maakte plaats voor een slecht werkende vrije markteconomie, waar vooral de macht van het geld telt. Er bleef echter ook veel bij hetzelfde. Aan de bureaucratie kwam geen einde. Veel politici van de oude school bleven zitten. Ze regeren Rusland met behulp van ondoorzichtige netwerken, waarin politieke macht en economische macht nauw verweven zijn. Ondanks periodieke verkiezingen heeft de gewone Rus nog steeds weinig in de melk te brokkelen. Het vertrouwen in de politiek was en blijft laag.

Literatuur

Sovjetunie algemeen

- J.W. Bezemer, *Een geschiedenis van Rusland. Van Rurik tot Brezjnev* (Van Oorschot, Amsterdam 1988 en latere edities).
 Marius Broekmeyer, *Het verdriet van Rusland. Dagelijks leven op het platteland sinds 1945* (Mets en Schilt, Amsterdam 1996).
 Michail Gorbatsjov, *Mijn Rusland. De dramatische geschiedenis van een grootmacht* (Balans, Amsterdam 1999).
 Ed. Barbara Engel and Anastasia Posadskaya-Vanderbeck, *A revolution of their own, Voices of Women in Soviet History* (Westview Press 1998).
 Olga de Haan, *Vrouwen in de Sovjetunie* (Spectrum, Utrecht 1988).
 John Keep, *Last of the Empires. A History of the Soviet Union 1945-1991* (Oxford University Press 1996).
 Francine du Plessis Gray, *Vrouwen in de Sovjetunie. Een wankel evenwicht* (Lutinh Sythoff, Utrecht 1990).
 David Remnick, *Lenins laatste adem. De ondergang van het Sovjetrijk* (Bloemendaal 1994).
 Ronald G. Suny, *The Soviet Experiment: Russia, the USSR, and the Successor States* (Oxford University Press 1998).

Stalinisme

- Marius Broekmeyer, *Stalin, de Russen en hun oorlog, 1941-1945* (Mets & Schilt, Amsterdam 1999).
 Allen Bullock, *Hitler en Stalin. Parallele levens* (Arbeiderspers, Amsterdam 1991).
 Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s* (Oxford University Press 1999).
 David King, *The Commissar Vanishes. The Falsification of Photographs and Art in Stalin's Russia* (Henry Holt and Company, New York 1997).
 Stephen J. Lee, *Stalin and the Soviet Union* (Routledge, London and New York 1999).
 Evan Mawdsley, *The Stalin Years. The Soviet Union, 1929-1953* (Manchester University Press 1998).
 Chris Ward, *Stalins Russia* (Arnold, London 1999²).
 A. Wood, *Stalin en het Stalinisme* (Babel, Amsterdam 1998).

Periode Brezjnev

Zie: Sovjetunie algemeen en:

- Mikhail Heller, *Cogs in the wheel. The formation of Soviet Man* (Alfred Knopf, New York 1988).
 Hedrick Smith, *De Russen. Dagelijk leven in de Sovjet-Unie* (Amsterdam 1977, nog tweedehands verkrijgbaar).
 Wisla Suraska, *How the Soviet Union disappeared. Essays on the causes of dissolution* (Duke University Press, Durham and London 1998). Hoofdstuk 1 'The first Soviet generation'.
 William Tompson, *The Soviet Union under Brezhnev, 1964-1982* (Longman, London 2000).

Dwang en overtuiging

Het communistisch systeem onder Stalin, 1928 – 1953

Hoofdvragen:

Wat hield het communistisch systeem onder Stalin in?

Hoe groot was de invloed van dit systeem op het leven van de Sovjetbevolking?

• Verantwoording

Het Centraal Examen thema 2002 voor leerlingen op vbo of mavo geeft zicht op de ontwikkeling en de werking van het communisme in de periode 1928 -1953 waarin Stalin als alleenheerser de Sovjetunie leidde. Het confronteert de leerlingen met aspecten van een totalitair systeem.

Hiermee wordt voldaan aan de opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen een thema te ontwikkelen rond het verschijnsel totalitair systeem. Voor de laatste keer vormt een subdomein in de examenprogramma's voor havo en vwo het uitgangspunt. Vanaf 2003 kent het vmbo een eigen examenprogramma. Gelet op het vigerende examenprogramma vbo/mavo is het niet noodzakelijk alle specificaties in het genoemde domein voor vbo/mavo uit te werken.

Dit thema loopt deels parallel aan het thema voor de leerlingen op havo en vwo, maar kent ook eigen vragen en antwoorden. De vergelijking tussen het communistische systeem onder Stalin en onder Breznev is voor vbo en voor mavo achterwege gelaten. Door het thema in tijd en omvang te beperken hebben leerlingen meer tijd zich in te leven in de werking van een totalitair systeem, om daarna de betekenis ervan te kunnen verwoorden. Er is ruimte voor een verkenning van het communistische systeem in de periode 1941-1945 en in de laatste acht levensjaren van Stalin.

De twee hoofdvragen en bijbehorende deelvragen nodigen uit tot het verwerven van kennis en tot het maken van een eenvoudige afweging. Het communistisch systeem onder Stalin was geen statisch systeem maar een systeem in ontwikkeling. Een aantal deelvragen levert verklaringen voor deze ontwikkeling op. In het bijzonder gaat de aandacht uit naar de positie van de boeren, de positie van partijleden en de opvoeding van de zogenaamde 'nieuwe Sovjetmens'. De betreffende hoofdstukken lenen zich in het bijzonder voor het maken van de genoemde afweging.

Daar waar nodig wordt aandacht besteed aan de specifieke uitwerking van het communistische systeem op de sekse-

verhoudingen. Daar wordt in het woordgebruik ook een sekseonderscheid gemaakt. Elders worden neutrale termen of begrippen, zoals bijvoorbeeld Sovjetburgers, gehanteerd.

Hoofdstuk 1 bevat een historisch kader met de vereiste basiskennis. In dit historische kader worden ook het land en de samenleving waar het thema 'zich afspeelt' geïntroduceerd. Gegevens uit dit kader worden in principe alleen in samenhang met gegevens uit de andere hoofdstukken bevraagd.

De historische begrippen en namen zijn in de tekst vet aangegeven. Ze kunnen in het Centraal Examen afzonderlijk worden getoetst. In het historische kader is een aantal begrippen en namen vet gedrukt. Ze maken deel uit van de stofomschrijving; ze keren in de andere hoofdstukken terug.

Hoofdstuk 1 **Historisch kader**

Het Russische rijk rond 1900

Rond 1900 was Rusland het grootste land in de wereld. Vanaf de grens met het Duitse rijk in Europa tot aan de Stille Oceaan in Azië bedroeg de afstand 14.500 km. In dit uitgestrekte rijk woonden vele volken. Ieder volk bezat zijn eigen taal en cultuur. 43% van alle inwoners waren Russen. De meeste Russen woonden in dorpen; de dorpelingen handelden naar eeuwenoude gebruiken en gewoonten. De Russen voelden zich door godsdienst, gebruiken en taal verbonden.

Het Russische rijk werd in 1900 bestuurd door tsaar Nicolaas II. Zijn macht rustte op drie pijlers: de Russisch-orthodoxe Kerk, een bestuursapparaat in handen van de Russische adel en de bureaucratie, en de machtsinstrumenten leger, politie en geheime dienst. De tsaar was hoofd van de Russisch-orthodoxe Kerk. De kerk had grote invloed op de cultuur van het grotendeels analfabete Russische volk.

Op weg naar revolutie

De meeste boerenbedrijfjes waren klein, primitief en brachten weinig op in vergelijking met dezelfde bedrijven in West-Europa. De onrust onder de boeren nam hierdoor toe. De oorzaak lag in hun afhankelijkheid van de grootgrondbezitters en hun grote armoede.

Door de rijkdom aan bodemschatten en met de kennis en het geld uit West-Europa werd in Rusland vanaf 1890 langzaam aan de industrialisatie begonnen. De regering stimuleerde dit proces.

Vele boeren verhuisden voor werk naar de industrieën. Ook daar waren zij rechteloos; zij leefden onder mensonterende omstandigheden. De achterblijvende boeren moesten zorgen voor graanoverschotten voor export. De regering kocht het op tegen lage prijzen. Met de deviezen werd de industrialisatie betaald.

Onder de stedelijke burgerij en een deel van de adel ontstonden democratische en revolutionaire hervormingsbewegingen. Zij kregen over het algemeen weinig steun van de bevolking.

In 1905 verloor Rusland een oorlog. De nederlaag leidde tot stakingen, muerijen en boerenopstanden. De tsaar wist met politieke beloften een revolutie te voorkomen. De regering verviel spoedig weer in oude fouten.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in 1914 leidde even de aandacht af van de sociale onrust. Naarmate de oorlog vorderde, op een voor Rusland rampzalige wijze, kwamen de maatschappelijke problemen heviger dan ooit te voorschijn. In 1917 leidde dit tot massale protesten. De tsaristische troepen weigerden op de bevolking te schieten, zij vielen tot muerijen. De tsaar moest aftreden, het begin van de Russische Revolutie.

De Russische Revolutie, een minderheid aan de macht

Voor de Voorlopige Regering was de voortzetting van de oorlog een doel. Hiermee stond ze tegenover de revolutionaire **bolsjewieken**. Deze kregen met hun leus, vrede, brood en land aan de boeren, grote steun en aanhang bij soldaten, arbeiders en boeren.

In het najaar van 1917 grepen de bolsjewieken in de twee grootste steden, Petersburg en Moskou, de macht. Er volgden jaren van burgeroorlog en chaos. De bolsjewieken onder leiding van **Vladimir I. Lenin** kwamen als de overwinnaar uit deze strijd te voorschijn. Zij noemden zich voortaan **communisten** en het Russische Rijk werd de **Sovjetunie** genoemd.

De gewenste koers

De communisten stonden een 'maatschappij van gelijkheid' voor, zoals **Karl Marx** deze in de 19e eeuw had beschreven. Lenin vond dat alles moest en mocht worden gedaan om de macht te behouden en om deze samenleving te bereiken. Deze doelstelling kon alleen bereikt worden in een éénpartijstaat.

Om een begin te maken met een maatschappij van gelijkheid werden mannen en vrouwen wettelijk aan elkaar gelijkgesteld. Vrouwen kregen meer kans op het volgen van onderwijs en het maken van een carrière.

In de nieuwe samenleving was geen plaats voor godsdienst. Het bestaan van God werd officieel ontkend. Door een hevige vervolging van geestelijken en gelovigen werd de macht van de Russisch-orthodoxe Kerk gebroken.

De gevolgde koers, de Nieuwe Economische Politiek

Door de burgeroorlog was de economie ontregeld. Vele ontwikkelde en/of rijke Russen waren gevlucht naar het buitenland. Boeren kwamen in opstand tegen de verplichte leveranties aan onder andere het **Rode Leger**. De arbeiders in de steden leden honger. Dit bracht de revolutie in gevaar. Lenin moest om het gevaar te keren een stap terug doen. Hij koos voor de invoering van de **Nieuwe Economische Politiek (NEP)**. In de landbouw, de handel en de klein-industrie werd particulier ondernemerschap toegestaan. De grote industrieën en de banken bleven in handen van de **partijstaat**.

Dankzij de NEP bereikte de Sovjetunie weer het vooroorlogse productieniveau. De Sovjetunie bleef een land van boeren; 126 miljoen mensen leefden op het land tegen 26 miljoen in de steden. Onder de miljoenen boeren werden duidelijk inkomensverschillen zichtbaar.

Na de dood van Lenin in 1924 werd de opvolgingsstrijd beheerst door de vraag wat te doen met de 'oncommunistische' NEP. Uit deze strijd kwam **Jozef Stalin** als winnaar naar voren. In 1928 werd zijn leiderschap door de Communistische Partij erkend.

Hoofdstuk 2 **Naar een nieuwe orde**

2.1 Welke nieuwe ordening van de samenleving wilde Stalin na 1928?

Stalin vond dat de communistische revolutie in Sovjetunie moest worden versterkt. Tegelijkertijd moest de Sovjetunie zich weren tegen een vijandige buitenwereld. De macht in de nieuwe samenleving moest in handen zijn van één partij onder één leider. Hij zag zichzelf als de leider die deze taak kon volbrengen.

Stalin's nieuwe orde eiste een **gecentraliseerde politiek** en een **commando-economie**.

Deze economie werd door het **Gosplan** gestalte gegeven en in **Vijfjarenplannen** in praktijk gebracht.

2.2 Welke ontwikkelingen zetten Stalin hiertoe aan?

Sociaal economische ontwikkelingen

In 1927 ontstond er door tegenvallende graanoogsten en te lage industriële productie schaarste. Omdat de boeren geen industriële producten konden kopen en de vastgestelde lage graanprijs niet werd losgelaten weigerden de boeren levering. Door de stijgende voedselprijzen nam de bereidheid van de arbeiders in de fabrieken om de productie te verhogen af. De regering keerde terug naar een systeem van gedwongen graanleveranties, met als gevolg een groeiend verzet onder de boeren.

Buitenlandse dreiging

Het buitenland isoleerde de Sovjetunie na 1917. De communistische partij voelde zich omringd door een vijandig buitenland. In hun ogen bestond er een onverzoenlijk conflict tussen de kapitalistische en de communistische wereld. Stalin gebruikte dit idee om zijn eisen kracht bij te zetten. De achterstand die de Sovjetunie had op deze buitenwereld moest binnen tien jaren worden ingehaald.

Ontwikkeling in het communistisch denken

De partijtop vond een oplossing voor de economische crisis van 1927-1928 en voor de buitenlandse dreiging in de invoering van een grootschalig industrialisatieprogramma en de verplichte collectivisatie van de boeren (zie hoofdstuk 3). Door de partij werd het verzet van de boeren gezien als het verzet van 'de klassevijand'. Vele partijleden hadden een groot wantrouwen tegen de dorpen en hun bewoners.

Machtsverschuiving

De graancrisis en de daarop volgende economische hervormingen greep Stalin aan om zijn persoonlijke macht te verstevigen. Partijleiders die een voorzichtiger beleid ten opzichte van de boeren bepleitten, werden uiteindelijk ook terzijde geschoven. De massale viering van zijn vijftigste verjaardag in 1929 bevestigde Stalins centrale positie.

2.3 Hoe werd de Sovjetunie een industriële samenleving?

Het eerste vijfjarenplan moest de industriële productie enorm doen toenemen. De nadruk kwam te liggen bij de zware industrie, de wapenning en de energiewinning. De landbouw moest door collectivisatie komen tot overproductie. Een overschot kende meerdere doelen: het handhaven van lage voedselprijzen en lage lonen, en een grote agrarische export om de import van machines en andere industriële productiegoederen te kunnen betalen. Door mechanisatie van de landbouw zouden vele arbeidskrachten op het land vrij komen voor de nieuwe industrie.

Het eerste vijfjarenplan werd gevolgd door andere vijfjarenplannen. Er ontstonden verschillende nieuwe industriesteden. Door een massale inzet van mensen en geld en door terreur werden indrukwekkende resultaten bereikt. Het Gosplan in Moskou werd machtig. Voor alles golden de streefcijfers.

In tien jaar tijd werden de grondslagen gelegd voor een moderne industrie. De kwantitatieve cijfers van de industriële vooruitgang waren indrukwekkend. De industrialisatie versterkte ook de militaire macht van de Sovjetunie.

Aan de belangen van de arbeidersbevolking en van de boerenbevolking werd volledig voorbijgegaan. Het tekort aan consumptiegoederen bleef enorm en de huisvestingsmogelijkheden waren miniem. Deze schaduwzijde van de vijfjarenplannen zou nog lang het leven van de inwoners van de Sovjetunie beheersen.

Hoofdstuk 3

De invoering van het communistisch systeem op het land

3.1 Hoe werd in de dorpen in korte tijd een communistische economie gevestigd?

Collectivisatie

Grond, gebouwen, vee, werktuigen en andere productiemiddelen werden tot gemeenschappelijk bezit verklaard. De boeren werden gedwongen mee te doen. Om hun weerstand te breken werden in de loop van de Vijfjarenplannen steeds andere groepen boeren als klassevijand aangeduid. Het waren

eerst zogenaamde rijke boeren, de **koelakken**, die het moesten ontgelden. Na hen volgden andere groepen kleine zelfstandige boeren. De nieuwe 'sovjetoer' moest, goedschiks of kwaadschiks, doordrongen worden van zijn/haar plicht de nieuwe Sovjetunie op te bouwen.

Terreur en hongersnood

Fanatieke partijleden en radicale boeren/boerinnen uit de eigen omgeving moesten deze 'sovjetoer' vormen. Iedere vorm van verzet werd op harde wijze bestreden.

In de beginjaren '30 werden enkele miljoenen boeren gedeporteerd. Voor zover ze niet werden meegevoerd bleven vrouwen en kinderen berooid achter. Een groot deel van de boeren werd ingeschakeld bij de aanleg van wegen en kanalen, de bouw van fabrieken en de houtkap. In de staatsgevangenkampen, bekend onder de naam **Goelag**, was het sterftecijfer hoog.

Miljoenen boeren trokken naar en/of moesten gaan werken in de nieuwe industrieën. De achterblijvende boeren moesten de streefcijfers van het Gosplan halen. De cijfers waren irrealistisch. De enige zorg van de partijstaat was de vervulling van het plan. De boeren raakten uitgeput. Stalin weigerde elke concessie. In de Oekraïne werd bewust op een hongersnood aangestuurd om het verzet van boeren te breken. Miljoenen boeren kwamen door honger of ziekte om.

3.2 Wat betekende de collectivisatie voor het dagelijks leven van de boeren?

In de greep van de partijstaat

Door het collectieve landbouwsysteem was het particuliere boerenbedrijf volledig verdwenen.

De boerenbevolking was loonarbeider geworden. Ze werd voor het grootste deel in natura uitbetaald. Geld was op het platteland beperkt in omloop.

Het bestuur van een collectieve boerderij, een **kolchoz**, was in handen van een kolchozvoorzitter. Hij werd gecontroleerd door partijorganisaties. De kolchoz moest 'het plan' halen. Door de gebrekkige scholing van vele boeren en hun geringe arbeidsproductiviteit werd dit dikwijls zeer moeilijk. Beloofde machines waren er niet of vertoonden gebreken. De vastgestelde productie moest worden geleverd, ook al hield de kolchoz te weinig over voor eigen voeding of zaaigoed.

De neergang van de traditionele agrarische gemeenschap

Binnen een decennium veranderde de eeuwenoude dorpsgemeenschap drastisch.

De traditionele gezagsdragers waren richting Goelag verdwenen of geliquideerd. Zelfstandige boeren en dorpsambachtslieden bestonden niet meer. Families waren door staatsterreur en dwangmaatregelen ontregeld. Het naleven van eeuwenoude christelijke gebruiken werd als een daad van klassevijandschap gezien. Vele jonge mannen en vrouwen, de meest productieve arbeidskrachten, waren vertrokken naar de industrieën.

In het 'nieuwe dorp'

De nieuwe landbouwpolitiek werd door de 'boerenarbeiders' met grote passiviteit bekeken. De richtlijnen van de partij deden dikwijls afbreuk aan de kennis van de boerenbevolking. Boeren en boerinnen zagen met lede ogen de desastreuze gevolgen van de landbouwpolitiek; zij voelden zich miskend en onderdrukt. De afstand tussen de boerenbevolking en de nieuwe gezagsdragers was groot.

Aan het einde van de jaren dertig vormden vrouwen circa 60% van de arbeidskrachten in een kolchoz; ze verrichtten zware arbeid, onder andere het verbouwen van gewassen en de zorg voor het vee. Relatief veel meer mannen bekleedden bestuurlijke en technische functies binnen de kolchoz.

In het dorp bleef de levensstandaard zeer laag. Het weinige 'echte geld' dat men kreeg werd nog afgeroomd door verplichte deelname aan staatsspaarplannen. De kolchozen werden vaak 'vergeten' bij de distributie van de schaarse goederen en consumptiemiddelen. Hierdoor kwam er een migratie van het dorp naar de stad op gang. De staat poogde dit tegen te gaan door boeren een verplicht binnenlandse paspoort te weigeren.

3.3 Waarom kreeg Stalin geen volledige greep op de boeren?

Aan de vooravond van Sovjetunie's deelname aan WO II, leverden volgens de statistieken de collectieve boerderijen het overgrote deel van de agrarische productie.

De communistische staat was er echter niet in geslaagd een einde te maken aan de steeds terugkerende voedseltekorten. Vanuit deze realiteit had Stalin in 1935 'boerenarbeiders' toegestaan kleine stukjes grond te bebouwen voor eigen gebruik en voor (ruil) handel op de markt van de kolchoz. De voedselvoorziening in de Sovjetunie werd steeds meer afhankelijk van deze 'privé-stukjes grond'.

In tegenstelling tot arbeiders in de steden voelden vele boeren zich niet of nauwelijks verbonden met de vooruitgang van de Sovjetunie. In de kolchozen ervoeren ze alleen de nadelen van het communistisch systeem.

Hoofdstuk 4 Een machtige partij met een zeer machtige leider

4.1 Welke functies en posities hadden partijleden?

De kern van de samenleving

In de Stalin-constitutie van 1936 werd de Partij omschreven als 'leidende kracht' van alle maatschappelijke en staatkundige organisaties. In alle geleidingen van de samenleving speelde het partijkader een leidende rol. In elke kolchoz, fabriek, overheidsdienst of andere instelling bestond een partijafdeling, onder leiding van een regionale of lokale partijsecretaris. Hij kon als een 'kleine Stalin' macht uitoefenen.

Een selecte groep

Slechts een paar procent van de bevolking was partijlid. Men werd lid op basis van selectie. Men kon binnen de partij snel carrière maken. Het was ook risicovol, de snelheid van wegzuiveren was recht evenredig aan het maken van carrière.

Het aantal vrouwen binnen de partij was relatief klein, circa 15 % van alle partijleden. Vrouwelijke partijleden bekleedden functies, veelal op de lagere niveau's. Partijleden profiteerden van materiële voorrechten. Voor gewone partijleden kon dat in de praktijk betekenen een betere voedselvoorziening, toegang tot speciale winkels of een betere huisvesting. Voor de echte partijelite ging het om aanzienlijke maatschappelijke bevoorrechtiging voor de hele familie.

Controle

De uitvoering van het beleid dat hoge eisen stelde aan de spankracht van de samenleving, vroeg om strakke controle. Partijleden moesten de bevolking aanzetten tot harder werken en het halen van de cijfers van het plan. Zij drukten iedere al of niet vermeende vorm van verzet tegen het plan de kop in. Zij moesten wel druk op de ketel zetten omdat zij zelf ook weer werden gecontroleerd door hogere partijorganen.

Propagandistische taak

Partijleden dienden een voorbeeld te zijn voor de bevolking. Zij waren het boegbeeld van de nieuwe Sovjetmens. Met posters, pamfletten, liederen en ander materiaal werden de successen van het Plan bejubeld. Daarnaast gebruikte men dezelfde middelen om de bevolking op te roepen waakzaam te zijn tegen de 'buitenlandse vijand'.

4.2 Hoe zorgde Stalin voor een betrouwbaar partijkader?

De organisatie van de partij

Op papier was het Partijcongres het hoogste partijorgaan. Uit dit partijcongres werd een **Centraal Comité** gekozen, dat op zijn beurt een **Politbureau** koos. In de praktijk was dit Politbureau echter aan niemand verantwoording schuldig, behalve aan zijn leider: Jozef Stalin. Stalin eiste van de andere leden van de partijleiding volledige loyaliteit. Onder Stalin kwamen partijcongres en Centraal Comité niet vaak bijeen.

Het functioneren van de partij

De partij kende een strakke hiërarchische organisatie. Richtlijnen werden van boven naar beneden doorgegeven en uitgevoerd. Partijleden waren verplicht regelmatig verantwoording af te leggen aan hoger geplaatsten. Partijzuiveringen waren een terugkerend verschijnsel.

Stalins terreurapparaat

Een belangrijke rol in de interne controle van de partij kreeg de staatsveiligheidsdienst. Stalin bracht deze geheime dienst onder in de NKVD, het volkscommissariaat voor binnenlandse zaken. De NKVD controleerde ook de gewone politie en de legerleiding. Ze had het beheer over de concentratie- en werkkampen.

De Grote Terreur

De Grote Terreur toonde de kwetsbare positie van partijleden onder Stalins bewind aan. Na 1936 kreeg de NKVD de vrije hand om af te rekenen met werkelijke en vermeende tegenstanders in de partij. De partij werd uitgedund. In de jaren dertig verdwenen miljoenen partijleden en mensen uit hun familie- of bekendenkring in de kampen, zonder duidelijke beschuldiging of veroordeling. Precieze cijfers ontbreken. Tienduizenden partijfunctionarissen werden zonder vorm van proces terechtgesteld. Door de NKVD werd een aantal hoge partijleden en topofficiërs van het Rode Leger tot zelfbeschuldigingen gebracht en al of niet in propagandistisch uitgebuide showprocessen veroordeeld tot dwangarbeid of de doodstraf.

Geleidelijk drong bij Stalin het besef door dat deze Grote Terreur had geleid tot excessen die de belangen van de partij en de kracht van het leger bedreigden. Op bevel van Stalin nam de terreur binnen de partij af.

4.3 Was Stalin een zeer machtige leider?

Stalin had als eerste partijsecretaris een grote macht over het partij- en staatsapparaat. Om zijn grote macht te benadrukken gebruikte Stalin het middel van beeldvorming. Hij begon een **Stalin-verering**. In de kunst en propaganda kwam Stalin naar voren als de welwillende, alwetende en vaderlijke leider. In de partij werd een absolute loyaliteit aan de partijleider verwacht.

Stalin meed directe contacten met de bevolking en de gewone partijleden. Dit versterkte binnen en buiten de partij de opvatting dat niet de leider, maar de bureaucratie voor de gemaakte fouten verantwoordelijk was.

Angst en terreur waren Stalins vertrouwde politieke wapenen. Zijn politieke denken werd gevoed door een diepe achterdocht. Hij onderscheidde slechts ondergeschikten en tegenstanders. Wie niet onvoorwaardelijk voor hem was, was tegen hem.

Hoofdstuk 5

De mens als staatsbezit

5.1 Waarom wilde Stalin de nieuwe Sovjetmens creëren?

De nieuwe politieke orde vroeg om een 'totale revolutie'. Parallel aan de economische en politieke veranderingen diende om een **totalitaire samenleving** te bereiken ook een culturele ommekeer plaats te vinden. De kerngedachte is de maakbaarheid van het individu en van de samenleving. De **nieuwe Sovjetmens** was iemand die zich met volle overgave wijdde aan de opbouw van het communisme in de Sovjetunie. Eigenschappen van deze nieuwe Sovjetmens waren overtuiging en enthousiasme, maar ook onverzoenlijkheid en meedogenloosheid als het moest.

Om deze nieuwe Sovjetmens te vormen kwam elk van de volgende aspecten geheel in dienst van de idealen van Stalin en de Partij te staan: opvoeding, onderwijs, de jeugdbeweging en de vrijetijdsbesteding van ouderen. De greep van de partijstaat op elk van deze terreinen diende totaal te zijn.

5.2.1 Hoe droegen opvoeding en onderwijs bij aan de vorming van de nieuwe Sovjetmens?

Volgens de officiële partijlijn werd kinderen onderwezen dat het collectief belangrijker is dan het individu en het gezin ondergeschikt is aan de politieke eenheid. Het kind leerde loyaal te zijn aan Stalin, de Partij en het Vaderland en als laatste aan zijn ouders. De onttrekking aan de invloed van de ouders werd bevorderd door de massale inschakeling van vrouwen in het arbeidsproces.

Al in de kinderopvang lag het accent op disciplineren en het bijbrengen van elementaire vaardigheden. Het doel van de staatsopvoeding was: het aanleren van een basishygiëne, het aanleren van de grondprincipes van sociaal gedrag en het verwerven van de basisvaardigheden voor de Sovjetmens.

Deze basisopvoeding kreeg een vervolg in het (voortgezet) onderwijs, de jeugdbeweging en het Rode Leger.

Door alfabetiseringsprogramma's konden volwassenen hun achterstand inhalen. Onderwijs en wetenschap werden gezien als middel om vele doelen te bereiken. Onderwijs was

noodzakelijk om analfabetisme, godsdienst en bijgeloof uit te bannen. Onderwijs en wetenschap moesten ook nieuwe specialisten voor industrie en landbouw opleveren. Wetenschap stond in dienst van de politieke orde.

5.2.2 Hoe droeg de jeugdbeweging bij aan de vorming van de nieuwe Sovjetmens?

Voor de gewenste vrijetijdsbesteding van de jongens en meisjes stond de **Komsomol** model. De Komsomol was een van de pijlers van het Stalinistisch systeem.

Het lidmaatschap van de Komsomol was een erezaak, men behoorde tot de uitverkorenen (15% van alle jonge arbeiders en boeren), tot de toekomstige leden van de Communistische partij. Binnen de Komsomol heerste eveneens een strenge hiërarchie. De leden moesten bewijzen de energiekste, verstandigste en moedigste groep jongeren te zijn. Zij voerden fel actie tegen godsdienst en christelijke gebruiken. Met name meisjes werkten vrijwillig als 'cultuur-soldaat' mee aan alfabetiseringsprogramma's. Komsomol-leden streden voor de verspreiding van de radio. Ze protesteerden tot ongenoegen van het hoge partijkader ook tegen belabberde woon- en werkomstandigheden.

5.2.3 Hoe droeg de vrijetijdsbesteding van ouderen bij aan de vorming van de nieuwe Sovjetmens?

In plaats van religieuze vieringen kwamen massavieringen. Kerken werden afgebroken of omgebouwd tot openbare plaatsen voor sport, dienstverlening of vermaak. Christelijke feestdagen maakten plaats voor communistische vieringen (onder andere de oktoberrevolutie en 1 mei). Sport diende een belangrijke plaats in het leven van de Sovjetmens in te nemen. Collectieve prestaties benadrukten de kracht van het socialisme.

Met alle moderne middelen werd de Sovjetmens aangevuurd om mee te werken aan de opbouw van de ware socialistische samenleving. Film, posters en brochures werden verspreid tot in de verste uithoeken van de Sovjetunie.

Arbeiders kregen de beschikking over eigen recreatiegebouwen, zoals arbeidersclubs en avondscholen. De vrije tijd van de arbeider stond in dienst van het permanente leren.

Ook de kunst moest in dienst staan van het socialisme. Schilderkunst, literatuur, film en muziek werden gecontroleerd door de staat. De kunst moest begrijpelijk zijn voor de massa van het volk. De zelfherkenning moest sterk zijn, dus gelukkige hard werkende mensen die werken aan de opbouw van de Sovjetunie.

5.3 Waarom kreeg de partijstaat geen volledige greep op de Sovjetburger?

Stalin moest afzien van zijn gezinspolitiek toen bleek dat de bevolkingsgroei daalde; een gevaarlijke ontwikkeling bij een (mogelijk) naderende oorlog. Het gezin werd door Stalin erkend als een eigen, zelfverantwoordelijke eenheid. Moeders van grote gezinnen gaf hij een beloning of de eretitel 'Moeder-heldin'.

De culturele vernieuwingen werden vooral zichtbaar in de steden. In de kolchozen was er veel minder ruimte voor en waren de mensen veel minder geschoold. De boerenbevolking bleef eeuwenoude gebruiken en gewoonten volgen. Ook werd in stilte de godsdienst beleden.

De woningnood, de arbeidsdruk, de schaarste aan consumptiegoederen, de bureaucratie, de bevoorrechtting van partijleden en andere problemen in het dagelijks leven drukten het enthousiasme van de Sovjetbevolking over de culturele vernieuwingen. Bij de dood van Stalin in 1953 was er nog maar weinig van het enthousiasme over.

Hoofdstuk 6

Het communistisch systeem tijdens 'de Grote Vaderlandse Oorlog' (1941-1945)

6.1 Welke ontwikkelingen bedreigden het communistisch systeem?

De Duitse inval

Operatie Barbarossa bracht de Sovjetunie in de periode 1941-1942 op de rand van de nederlaag. Het Duitse leger drong diep in het Europese deel van de Sovjetunie door, tot de lijn Leningrad – Moskou – Stalingrad. In de eerste zeven maanden verloor de Sovjetunie al miljoenen militairen. Grote steden en industrieën vielen, zwaar beschadigd, in Duitse handen. In de Baltische gebieden, delen van Wit-Rusland en in de Oekraïne verwelkomde een deel van de lokale bevolking de binnenvallende Duitsers.

Ondermijnd gezag

Verkeerde inschattingen of beslissingen van Stalin werden zichtbaar. Stalin had te veel vertrouwd op het in 1939 met Hitler gesloten niet-aanvalsverdrag. Het Sovjetleger was voorbereid op een offensieve en niet op een defensieve oorlog; de legertop was door zuiveringen erg verzwakt. Na de Duitse inval stond Stalin eerst geen tactische terugtocht toe. Door de gecentraliseerde commandostructuur en de grote macht van politieke commissarissen in het Rode Leger durfden commandanten geen eigen beslissingen te nemen. De vlucht van partij en regeringsfunctionarissen en van NKVD leden oostwaarts ondermijnden het gezag van Stalin en het vertrouwen in het zijn systeem nog verder.

6.2 Hoe wist Stalin zijn gezag te herwinnen?

Pragmatische koers

Stalin koos een pragmatische koers. Hij gaf opdracht de industrie in bedreigde gebieden naar het oosten te verplaatsen en volledig voor de oorlog in te zetten. Hij handhaafde de commando-economie maar liet op regionaal niveau bedrijven zelf beslissingen nemen over het zo doelmatig mogelijk gebruiken van grondstoffen en van arbeidskrachten. Een gigantische oorlogsproductie maakte in 1943 een succesvolle aanvalsoorlog onder leiding van Stalin mogelijk. Stalin stond een militaire commandostructuur toe buiten de partijkanalen om. Hij werd zelf volkscommissaris voor het leger en gaf zijn generaals meer ruimte voor het nemen van eigen beslissingen.

Verloop van de oorlog

Door strategische fouten, natuurlijke omstandigheden, de lange bevoorradings- en communicatielijnen, de partizanenoorlog en het overwicht van de Sovjetunie inzake grondstof-

fen en mankracht verliep vanaf 1942 de oorlog voor de Duitsers steeds slechter. Een belangrijk keerpunt was de strijd rond Stalingrad. Naarmate de problemen voor de Duitsers groter werden nam het gezag van Stalin weer toe.

Nationalisme

Stalin stimuleerde een sterk Russisch nationalisme na de Duitse inval, door bewuste propaganda en een versoepeling van de politiek inzake de Russisch orthodoxe Kerk. Dit wierp zijn vruchten af. Gaandeweg de oorlog werd Stalin de onbetwiste nationale leider, de vaderfiguur die streed voor 'Moedertje Rusland'.

Terreur

Ondanks de genoemde versoepeling hield tijdens de oorlog Stalin's terreur tegen de bevolking stand en bleef de Goelag vol. Op falende militairen werd standrecht toegepast. Hele bevolkingsgroepen werden naar Siberië gedeporteerd.

6.3 Waarom veranderde het communistisch systeem door de oorlog niet van aard?

Na de overwinning op Duitsland in 1945 was Stalin was bij een groot deel van de Sovjetbevolking populair. Men was trots op de positie van grote militair-industriële mogendheid die de Sovjetunie had verworven. Onder de bevolking leefde hoop op een verdere liberalisatie binnen het communistisch systeem. De communistische commando-economie met op onderdelen een eigen verantwoordelijkheid kon nu worden ingezet bij de gigantische wederopbouw.

Stalin, gesteund door de partijelite, kon en wilde niet op deze wens ingaan. Hij voelde zich bedreigd door nieuwe ontwikkelingen tijdens en direct na de oorlog: de contacten tussen Russische militairen en westerse bondgenoten, de successen van het leger en de populariteit van generaals, en de toegenomen invloed van plaatselijke partijleiders. Een verdere liberalisatie zou zijn communistisch systeem verder ondermijnen.

Hoofdstuk 7

De donkere jaren 1946 – 1953

7.1 Welke ontwikkelingen zijn kenmerkend voor de laatste zeven jaar van Stalin's bewind?

Nieuwe zuiveringen

Vanaf 1945 zette de politiek terreur door. Lavrenti Beria, chef van de staatsveiligheidsdienst, speelde hierin een belangrijke rol. Golven van zuiveringen volgden elkaar op.

Slachtoffer van zuiveringen werden onder andere militairen die krijgsgevangen waren geweest of contact met bondgenoten hadden gehad; plaatselijke partijleiders in Leningrad die de verdediging van Leningrad goed hadden geleid, niet-Russische volken die vaak ten onrechte van samenwerking met de Duitsers werden verdacht; en intellectuelen wier kennis tijdens de oorlog onmisbaar was geweest.

Vlak voor de dood van Stalin in 1953 dreigde een nieuwe golf van terreur, vooral tegen joden, naar aanleiding van het zgn. 'dokterscomplot'. Vervolg van kerk en gelovigen werd weer opgepakt.

Geconcentreerde macht

Stalin regeerde nog steeds met een kleine groep vertrouwelingen. Hij riep zelden het Centrale Comité en het Politbureau en nooit het Partijcongres bijeen. Het leger werd volledig onder controle geplaatst. Stalin wilde zijn greep op de samenleving vergroten door decreten die een verwoestend effect hadden op cultuur en wetenschappen.

De voortzetting van een planeconomie

Stalin koos voor een herstel van het communistisch systeem van de jaren dertig. In de vijfjarenplannen lag opnieuw het accent op de (weder)opbouw van een zware industrie en op collectieve bedrijfsvoering in de landbouw. Stalin weigerde economische hulp vanuit het westen (het Marshallplan) en koos voor een internationaal isolement. Veel geld werd gestoken in de bewapening als gevolg van de Koude Oorlog en in de bezetting van Oost-Europa. Het buitenlandse gevaar vormde (opnieuw) een rechtvaardigingsgrond voor de geëiste maximale inzet en de minimale beloning van Sovjetbevolking. De levensstandaard van de Sovjetbevolking bleef op een zeer laag niveau staan.

Een grootmacht met angst

In tegenstelling tot de jaren dertig speelde de Sovjet-Unie op internationaal gebied een grote rol – zichtbaar in: de vestiging van de Sovjetinvloed in Oost-Europese landen, de ontwikkeling van de Russische atoombom en de crisis rond Berlijn (1948-1949). De Koude Oorlogsangst was diep geworteld in het denken en handelen van Sovjetbevolking en van de leider Stalin zelf.

7.2 Hoe groot was de macht van Stalin in deze jaren?

Stalin's positie was tot zijn dood in 1953 onaantastbaar. Ongestraft leek hij maatregelen te kunnen nemen om zijn positie te handhaven. Lange tijd zijn Stalins willekeurig en despotisch gedrag in deze jaren gezien als een bewijs van 'gerijpt dictatorschap'. Uit recent onderzoek blijkt dat Stalin in deze jaren zich in toenemende mate onzeker voelde over het trage verloop van de wederopbouw en de internationale spanningen. Hij takelde als gevolg van zijn leeftijd en van zijn grote inzet tijdens de oorlog geestelijk en lichamelijk af. Bij tijden voelde hij zich opgesloten in zijn eigen systemen of die van de geheime dienst.

Literatuur: zie Havo / Vwo

'Leve onze triomferende kolchoze-boeren.'

Opleiding (Maatschappij)Geschiedenis

nascholingsdag 26 september 2001

De opleiding (Maatschappij)Geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam organiseert woensdag 26 september 2001 een nascholingsdag voor geschiedenisleraren over het nieuwe CE-onderwerp;

De geschiedenis van de Sovjet-Unie

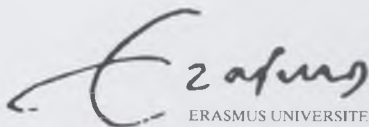
Het programma wordt verzorgd door deskundige stafleden van de opleiding (Maatschappij)Geschiedenis en door twee externe experts, die de nieuwste inzichten over de Stalin-terreur en de Brezjnev-periode zullen presenteren.

Programma

09.30 – 10.00 uur	ontvangst
10.00 – 10.05 uur	welkom door opleidingsdirecteur dr. J.C. Visser
10.05 – 11.05 uur	'Wat is belangrijk in de geschiedenis van de Sovjet-Unie' door dr. B. Altena
11.05 – 11.30 uur	koffie & theepauze
11.30 – 12.30 uur	'Hoe de terreur groot werd. Nieuw onderzoek naar de Stalin-terreur' door dr. R. Binner
12.30 – 13.30 uur	lunch
13.30 – 14.30 uur	video 'The red flag', aflevering uit de BBC serie 'The peoples century'
14.30 – 15.00 uur	koffie & theepauze
15.00 – 16.00 uur	'De Brezjnev-periode' door dr. M. van den Heuvel

De kosten voor de nascholing bedragen fl. 125,- per persoon (inclusief onderwijsmateriaal en consumpties).

Meer informatie en inschrijfformulieren verkrijgbaar bij
de Faculteit der Historische en Kunstwetenschappen van de EUR
mw. drs. N. Dijkstra
postbus 1738
3000 DR Rotterdam
telefoon 010 – 4082491
email: dijkstra@fhk.eur.nl

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM